Sevgi ve Toplumsal İlişkiler

Dacre Balsdon - Hans Werner Götz
Carola Lipp - Peter Gay - Herrad Schenk

belge yayınları

Derleyen ve Çeviren: Yılmaz Öner

TOPLUMSAL İLİŞKİLER • Derleyen: Yılmaz Öner

DÜŞÜNCE DİZİSİ
SEVGİ VE TOPLUMSAL İLİŞKİLER

Felsefeci Yılmaz Öner'in hazırladığı *Sevgi ve Toplumsal İlişkiler* derlemesi, cinsellik ile toplumsallığın farklı tarihsel ve sınıfsal düzlemlerde oluşturduğu karmaşık ilişkileri ele alıyor. Roma, feodalite ve burjuva dönemlerinde sevgi ve toplumsal ilişkilerin farklı biçimlenişleri, farklı yazarların katkıları ile irdeleniyor. Burjuvazi ve proletarya içindeki ahlaki konumlardan, bugünün ilişkiler dünyasına ulaşılıyor. En sonda Yılmaz Öner'in özgün ve ilginç bir denemesi yeralıyor.

BELGE YAYINLARI : 155
Birinci Baskı : Nisan 1992

GESAMMELTE LIEBE/Derleyen ve Çeviren : Yılmaz Öner/ Dizgi-Baskı : Final Ofset/Düzelti : Sema Erdemli, Kâmil Sevinç/Kapak Düzeni : Zehra Şenoğuz/Kapak Baskı : Orhan Ofset/BELGE-ULUSLARARASI YAYINCILIK : Başmusahip Sokak Talas Han 16/302 Cağaloğlu - İSTANBUL/ Tel : 511 63 20

Dacre Balsdon / H. Werner Götz
Carola Lipp / Peter Gay
Herrad Schenk / Yılmaz Öner

SEVGİ VE TOPLUMSAL İLİŞKİLER

Derleyen ve Çeviren:
Yılmaz ÖNER

belge
yayınları

İÇİNDEKİLER

- Sunuş/**Yılmaz Öner** 5
- Eski Roma'da Mutlu ve Mutsuz Evlilikler/ **Dacre Balsdon** 7
- Ortaçağda Aşk/**H. Werner Götz** 21
- Proletarya'da Aşk - Yakın İlişkiler/ **Carola Lipp** 33
- Burjuvazide Erotik (Kadındaki Cinsellik Üstüne Tartışmalar)/**Peter Gay** 60
- Günümüzde Aşk (Bir Öğrenme Süreci) **Herrad Schenk** 86
- İkili - İlişkiler ve Yaşama Temposunda Patlama/ **Yılmaz Öner** 122

SUNUŞ

Toplumların binlerce yıllık yaşamına şöyle bir geriye baktığımızda görüyoruz ki birey olarak insan canlı ve cansız çevresine ne kadar bağımlı kalırsa kalsın bireyselleşme sürecinde giderek derinlemesine ilerliyor, kendi yeteneklerini tanıyıp keşfetmeye daha da önem veriyor. Bu kuşkusuz ki övgüye değer bir gelişme. Ama gelişen ve çehresi gitgide değişen bir çevre içinde insanın, yaşamını koruyup sürdürme veya yaşar-kalma mücadelesi boyunca, bu çevreye gösterebildiği uyum, insanı da hem sosyal hem de ruhsal bakımdan kılıktan kılığa sokuyor. Evet, bu sosyal ve ruhsal kılık değişimlerinin ortasında insan da şaşırmıyor değil, çevre değiştikçe kendini yeni baştan keşfetmeye çalışıyor sanki ve her yeni keşif yolculuğunda insanlık gerek sosyal gerek ruhsal alanda yeni ülkelere ulaşıyor, ama gitgide bireyselleşerek, içine dönüp yalnızlaşarak. Gerçi diyeceksiniz ki, insanlar örgütlenmesini de beceriyor, toplum denen o büyük kategori karşısında birey denen kategorinin çaresiz ve yenik düşmesini, içine çekilmesini, yalnızlaşmasını engelleyen bunca örgütler yaratıyorlar. Örgütlü toplum tek tek insanın da gelişmesini sağlıyor. Gerçi bu toplu gelişme en başta çıkar faktörü yüzündendir ki arızasızca ya da aksamalar, kavgalar, hatta savaşlar olmadan yürümüyor, ama yine de maddesel bir ilerleme var. Evet, böyle diyeceksiniz.

Nedir ki toplumsal kavgalarla dolu bütün bu süreçte sevinç duyan da acı çeken de yine insandır. Örgütlenme adına bütün oyunlar onun adına ve en başta onun sırtında oynanıyor. Top-

lumsal örgütlenmelerin altında veya tabanında hep insan var. Hele insanın cinsel ve ruhsal ihtiyaçları. Peki, bu ihtiyaçlar da mı örgütlenmeli? Cinsel ihtiyaçlar yine örgütlenme amacıyla başka bir takım toplumsal ihtiyaçlarla bir araya tıkıştırılıp aile ve benzeri örgütlenmeler biçiminde, ama eninde sonunda yine de birey olarak insanın ruhsal dünyası dışına itilip çekiştiriliyor, hatta kaçırılıyor. Kısacası insanın cinsellik yönü, onun ruhsal dünyasının örgütlenmeye hemen hemen en zorunlu ve de en elverişli yönü olduğundan işte ruhsal dünyamız da bu yönüyle örgütlenmeler mekanizmasına teslim olup yenik düşüyor. Ve birey olarak insanın ruhsal dünyası da bu yüzden yer yer yıkıma uğruyor ya, hatta metalaşıp yabancılaşıyor kendine yabancılaşma anlamında.

Bir yanda evlilik ve aile kurumuyla insanın, kendisine bir parça refah payı düşecek diye tepesinde oyunlar oynanmasına göz yumduğu ve karşısında birey olarak çaresiz kaldığı örgütlü toplum dünyası, öte yanda bu toplumsal örgütlenmelerin evrimi boyunca, içinde insanın her seferinde değişen kendini de yeniden keşfetmeye çalıştığı ruhsal dünyası ... İşte insan bu iki dünya, yani toplum ve birey kategorileri arasında can tüketip gidiyor. İnsanın erotik mücadelesi böylece toplumsallaşma ile bireyselleşme arasına sıkışıp kalmış görünüyor. *Kitap, toplumun değişik tarihsel dönemleri boyunca bu sıkışıp arada kalmışlıktan kendine mutluluk payı çıkarma çabasını, insanın nasıl da kılıktan kılığa girmek zorunda bırakıldığını anlatıyor.*

M. Yılmaz ÖNER

Eski Roma'da Mutlu ve Mutsuz Evlilikler

DACRE BALSDON

Antik çağın evlilik biçimleri yüzündendir ki genç kadın daha ilk günden kocasına tamamıyla bağımlı duruma geldi. Ama daha sonraları Cumhuriyet döneminde özgür evlilik gitgide yaygınlık kazandı ve genç kadın bu durumda *filia familias uxour* olarak yine babasının otoritesi altında yaşayacaktı. Böylece İ.S. 2. yüzyıla kadar kaprisli bir babanın kızını gerisin geriye evine çağırmaya yetkisi oldu ve kız istemese bile boşatmaya... Ama evli çift böylelikle başına gelebilecek herhangi bir tehlikeden de sakınmış oluyordu.

Genç kadın *puella* oluyordu ve ancak Cumhuriyet döneminde *mater familias* (ailenin anası) diye anılıyordu, o da eski moda bir evlilik yaptığı ve kocasının otoritesine uyduğu zaman. «Düğün Şarkısı» adlı şiirinde ünlü ozan Catullus iffetli bir kadının kaygılarını türküler: Güzellikleriyle büyüleyen küstah yosmaların, binbir işve ve oynaşla kocasının aklını çelip elinden alma olasılığı karşısında kaygılanır namuslu kadın.

Mater familias evin hanımefendisiydi, daha düğün gecesinin sabahından başlayıp yeni aile-

sinin yaşam kültürüne katıldığı andan itibaren efendisi sayılırdı. Kaynanası ile aynı çatı altında yaşıyorsa başına daha ilk günden çekinmek zorunda kaldığı «dırdırcı» bir eleştirmen dikilmiş demekti, büsbütün sabır ve uyum göstermek zorundaydı. Sezar İ.Ö. 61'de karısı Pompeia'dan, (Bona-Dea bayramında eve yabancı bir erkek konuk geldiğinden) başrahibin eşi «hiç bir kuşku altında kalmamalı» gerekçesiyle boşanmak zorunda kaldığında Sezar'ın anası Aurelia'nın bunda belli ki parmağı vardı. Çünkü suçlayıcı bahanelerin çoğu kaynanalardan kaynaklanıyordu. Belli ki kadın pek gözü tutmadığı gelinini gözden düşürmek için eline geçen fırsatları kaçırmak istememişti.

Pratikte «ailenin anası» olsun veya olmasın Romalı evli bir kadın evli bir grek kadınına hiç bir zaman düşmeyen sorumluluk ve sosyal görevleri daha baştan beri üstleniyordu. Cornelius Nepos, iyi bir sosyologtan beklenebileceği üzere Romalıları kendine has bir «taşralılık»tan ötürü eleştiriyor: Romalılar kendi ulusal alışkanlıklarını norm kabul eder, greklerin örf ve âdetlerini bu yüzden, yani kendilerininkinden farklı olduğu için hor görürlerdi. «Roma'da doğru kabul edilen durumların pek çoğu antik-yunan'da yakışıksız sayılıyordu» diye yazar Nepos: «Hiç bir Romalı karısını misafirliğe birlikte götürmekte sakınca görmez. Kadın, yani *mater familias* evde baş köşede oturur, sosyal hayatın odak noktasını oluştururdu. Antik-yunan'da ise durum farklıdır. Kadın sadece yemek vakti, o da yalnız akrabalar da oradaysa meydana çıkar, yoksa tüm vaktini evin arka odalarında, yakın

akrabaları dışında hiç bir erkeğin giremeyeceği o kadınlar bölümü (İslâm'da Harem) denilen odalarda geçirirdi».

Romalı bir erkek önceden evlenmiş olup da ilk evliliğinden çocukları varsa yeni karısı erkeğe kendini bu çocuklara davranış biçimine göre sevdirebilir ya da düşman da edebilirdi.

Evlilik çocuğun, özellikle oğlan çocuğun doğumuyla şenlenir, güçlenir, ancak o zaman mutlu bir evlilik sayılırdı. Evlilik dışardan olduğu kadar içerden de yıkılabilirdi. Cumhuriyet döneminin son yıllarında ve imparatorluk yıllarının başlarındaki soylular toplumunda, eğer kadın genç ve çekici ise dışardan yıkılabilirdi evlilik, özellikle kadınları baştan çıkarmakla övünen kendine aşık tiplerin tehdidi altında kalırdı. Dünya iffetlisi gencecik bir kız olan Cornelia İ.Ö. 52 yılında Pompeius'un karısı olmuştu ki ozan Catullus'un bile haklı olarak nefret duyduğu şu kaşarlanmış çapkın C. Memmius nasıl da ağına düşürmek istemişti onu... Kadın, Kadın Memmius'un mektuplarını kocasına teslim etmiş ve adam hakkında daha uygun düşer bahanesiyle bambaşka bir gerekçeyle dava açılmış ve sürgüne gönderilmişti. Çapkın Memmius, ateşli yüreğini Atina'da serinletmek üzere Roma'yı terk edecekti.

Zina'nın ne kendisi ne de sonuçları bakımından uygar dünyamızın parlak bir ürünü olmasa bile Don Juan öyküleri edebiyatta (özellikle İngiltere'nin Restorasyon çağı sahnelerinde) coşkulu bir istihza ile karşılanıyordu. Yoksa Don Juan'ın bunca çapkınlığı nasıl ünlenir ve genci ihtiyarı yüzyıllardır bunca insan acımaktan çok

nasıl olur da küçümserdi boynuzlanan erkeği? Herkes bilir ki hafif meşrep insanlara ya da halkın gözünde ahlaksız diye bilinen kişilere daha tatlı gelir yasaklanan meyva. Ne kadar gençse evli kadın, üstüne titredikçe kocası o denli zevklenir çapkın. Zarif düşünceli Horacius buna karşılık çapkınlığın bunca zahmete değip değmediği sorusunu ortaya atmaktan geri kalmadı. Ne var ki Ovid ve Propercius bir bakıma aynı görüşü paylaşacaklar ve sefahat düşkünlerinden yana çıkarak çapkınlığın gösterilen çabaya değdiğini iddia edeceklerdi.

Kıskanç koca, karısını *clausa puella* olarak eve hapseder ve ona ev işlerinden başını kaldırmasına izin vermeyecek kadar sanki bir köle gibi muamele ederdi. Ama köleler de para karşılığında kapıları açık tutmak ve aşk mektuplarını götürüp getirmekle görevlendirilirdi. Peki, bütün bu trafiği gözleyip kollayanı kim gözleyecekti: *Quis custodiet ipsos custodes?*

Kadın günahsız bile olsa kocası kıskançlık huyu yüzünden onun başına dert açmaktan geri kalmazdı ki ... Karı kocanın bir türlü çocukları olmuyorsa bu bereketsizliğin doğurduğu hayal kırıklığının etkileri çok daha ağır oluyordu.

Gariptir ki bu berbat durumu iyiye yorumlayacak fırsatlar da vardı, örneğin 15 şubattaki Çoban Bayramı'nda kadınlar caddenin kenarına dizilirler, ellerinde keçi derisinden kayışlarıyla yarı çıplak rahipler gelip üstüne vursunlar diye ellerini uzatırlardı. Ama bu ve buna benzer önlemlerin hiç bir işe yaradığı da olmazdı.

Böyle çıkmaz bir durumda örneğin Turia gibi bir kadının, kendisine çocuk doğuracak bir

dişi bulsun, bu arada kendisini de boşayıp serbest bıraksın diye kocasına öneride bulunması olacak iş değildi. Ve Roma geleneklerine göre çocuk sahibi olamamak Roma tarihinde boşanmak için ilk neden sayıldı. Spurius Carvilius çocuk sahibi olmayı pek istiyor, üstelik kendisinin değil de karısının kısır olduğunda diretiyordu. Trimalchio ise çocuk sahibi olamıyor diye Fortunata'yı suçlamayıp onu boşamamasıyla övünüyordu.

Ama bir kocanın çocuk istediği halde, karısını tıpkı Turia'nın kocası gibi çok sevdiği ve ailesinin geleceğini ya da mutluluğunu, çocuksuzluk yüzünden çıkmaza sokmadığı durumlar da var elbette. Çünkü bir oğlan çocuk pek âla evlat edinilebilirdi. Genelde oğlan çocuklar ancak belli koşullarda ve daha küçükken alınırdı (çocuksuz ve zengin evli çiftler ya da erkek yeğeni yetim kalmış amca tarafından). Kodaman aileler, soyu tükenmesin diye çoğu kez evlat edinme yoluna gidiyorlardı. Evlat edinmek olmasaydı, Pun savaşlarının iki büyük kahramanı olan *Fabius Maximus* ve *Scipio Africanus*'un ailelerinin soyu erkek tarafından bir kuşak sonra kuruyup gidecekti. F. Maximus'un torunu ve Scipio'nun oğlu böylece evlat edinmek zorunda kaldılar, Ermilius Paullus'un birden boşanıverdiği Papiria ile birinci evliliğinden olma iki oğlunu aldılar. Oysa bu durum A. Paullus için bir trajediye yol açacaktı, çünkü onun ikinci evliliğinden olan ve kendi soyunun devam edebileceğine işaret sayılan son iki oğlu da daha çocuk yaştayken ölüverdi. *Julius* Sezar ve *Augustus*'tan sonra Roma imparatorlarının pek çoğunun

da evlat edinmekten başka çaresi yoktu, hiç birinin kendi çocukları olmuyordu çünkü.

Tiberius Gracchus'un kız kardeşi Sempronia ile Scipio Emilianus'un evliliklerinin yürümesinin başlıca nedeni de yine çocuklarının clamayışı idi, ikinci neden Sempronia'nın pek güzel sayılmamasıydı. Bu hiç de seyrek rastlanmayan talihsiz durum Juvenal'in alaycı gözlerinden kaçmamış ve çirkinlikle alay eden bir kaç mısra karalamaktan geri kalmamıştır.

Zamanla her evlilikte kaçınılmaz olarak arada bir bazı tatsızlıklar, her iki tarafın da aynı hoşgörüyü göstermesi beklenen huysuzlukları oluyor. İnsan yaşamının temelinde yer alan bu görüntüye yargıç Metellus Macedonicus İ.Ö. 131 yılında yaptığı ünlü konuşmasında da değinmiştir. Cumhuriyet döneminin sonlarında hiciv ustası Varro da şöyle yazar: «Kadının hatasını ya düzeltmek gerek ya da ona katlanmak. Hatayı düzeltirseniz kadın uysallaşır, ama katlanırsanız o zaman sizden daha iyi insan çıkar ortaya».

«Evliler için kurallar»ında *Plutarch* pek ahlaki bir öykü anlatır ki bunu, A. Paullus'un biyografisini yazdığında da tekrarlar ve orada, iki oğlunun anası olan Papiria'dan ayrılırken Paullus'un takındığı tüyler ürpertici tavırdan söz eder: Binbir erdem sahibi zengin ve güzel zevcesini kendisinden soğuttuğu için dostlarınca eleştirilir Romalı'nın biri. O tutar ayakkabısını gösterir onlara ve der ki 'Bu da yepyeni ve de güzel, ama sıkıyor; neresinden sıkıyor, onu da kimse bilmiyor'. Kadın yumuşak, dostça ve sevgi dolu tavırlarıyla kendine bağlamasını bil-

meli kocasını ve bunu uyumlu, hoş bir tarzda, iyilik edermiş gibi yapmalı. Çünkü hekimler arada sırada nedeni bilinmeksizin baş gösteren ateşten nedenleri bilinen ateş yükselmesine oranla çok daha fazla kaygı duyarlar. Evlilikteki birliktelik de böyledir, erkek ve kadının dışardan fark edilmeyen o hergünkü küçücük çatışmalarıyla çatırdamaya başlar ve dağılır evlilik».

Antik çağ kaynaklarında dikkati çeken şu ki erkeğin sinirini bozma riskini taşıyan hep kadın olmaktadır. Sanki sorunlu hiç bir kocanın olmadığına inanası geliyor insanın.

Evlilikte açıkca yapılan bir kavga çok daha iyi yatıştırılabiliyordu. Roma'da Palatina'da *Juno Viriplaca* (Koca barıştıran) denen bir adak yeri vardı. Evli çiftler arasında bir kavga çıktı mı, karı koca ikisi birden Palatina'daki bu adak yerine koşar, iyice bir kavga edip içlerini iyice bir döktükten sonra barışıp uslu uslu evlerine dönerlerdi.

Cicero'nun erkek kardeşi Quintus'un aile yaşamı mutlu olmaktan başka her şeye benziyordu. Quintus'un ateşli bir mizacı vardı, ne sabır tanıyordu ne de itidal. Üstüne üstlük kendinden büyük ve epeyce zengin bir kadınla evlenmişti, Pomponia idi adı. Kadın, Cicero'nun zengin bankacı dostu Atticus'un kızkardeşiydi. Bunların evlilikleri, Cicero'nun bankacıyla ilişkilerini pekiştirmesine, kısacası aslında Cicero'ya yarayan bir çıkar evliliğiydi. Kadın kendisine çok düşkün olan anasını da getirmişti koca evine. Evli çiftin bir de, ananın ve babanın da kendinden yana kazanmak istediği bir oğulları vardı. Pek çok kez kopma tehlikesine rağmen yir-

miş yıl sürdü bu evlilik. Cicero, bankacı dostu Atticus'a yazdığı bir mektupta, İ.Ö. 51 yılında kardeşi Quintus'un ailesiyle birlikte Kilikya'ya yaptıkları bir yolculuk nedeniyle vedalaştıkları sahneden söz eder: Doğdukları Arpinum kasabasından yola çıkmış ve kardeşi Quintus'un Arcanum'daki çiftliğine varmak üzereydiler. Quintus, karısına danışmaya hacet görmeden tutar bir köleyi yemeği hazırlasınlar diye önceden yollar. O gün de bayram günü olduğundan Quintus yörenin erkeklerini eşleriyle birlikte yemeğe davet etmek istemektedir, karısına da yörenin kadınlarını kendi adına çağırmasını önerir ve cevap verir karısı: 'Ama burada ben bile misafir sayılırım'. Quintus kardeşine döner, gördün mü der, her gün aynı terâne... Bütün misafirler masaya otururlar, ama davetin sahibesi ortalıkta yoktur. Quintus ona yemek gönderir, ama karısı elini bile sürmez yemeğe ve geri gönderir. O gece ayrı odalarda yatarlar. Ertesi sabah Quintus karısını orada bırakıp vedalaşmak ister, ama kadın hiç yumuşama göstermez. Evlilik İ.Ö. 45 yılında dağıldığında Quintus yeni bir evlilik yapmayı düşünüyordu, ama sonunda bekâr yaşamaya karar verdi. «Yeniden evlenmekten öylesine korkuyordu ki» diye yazar Cicero mektubunda «bekarlığın dünyanın en büyük nimeti olduğuna inanmıştı artık».

Çekilmez kadınlardan söz etmeye doyamıyordu Juvenal: Kibar bir aileden gelip de kendi soyu sopuyla övünmekten başka bir şey bilmeyen kadınları, Romalı kadınlara benzemekten nefret eden, kocasının yaşlı ya da eski dostlarından haz etmeyip onları tersleyen hanımları, ana-

larından kopamayan, üstelik onların bozguncu etkisinden kurtulamayan kadınları, mızmızcı ve kavgacı tipleri, dedikoducular ve evde-kalmışları, kasa tavırlı olanları, tartışma düşkünü fanatikleri ya da tiyatro ve ortak bahis delisi hatunları anlatmaktan bıkmadı Juvenal.

Ve elbette içkici, içip içip de sarhoş olan kadınlar da vardı. Ya Juvenal'in kendi eşi?... Masadaki konuklarını ve evin beyini neredeyse yarım gün bekletirdi ve sonunda teşrif ettiğinde de, kocasının ve konuklarının şaşkın bakışları önünde bir damacana şarap açardı: «Şimdi nasıl olsa bütün yedikleriniz ağzınıza gelir hepsini boşaltırsınız. Onun için haydi yeniden başlayalım!». Bu, cumhuriyet döneminde hayal bile edilemeyen, üstelik imparatorluk döneminde de pek sık rastlanamayan iğrenç bir tavırdı. Romalıların içkici kadınlara karşı duyduğu ve kökleri çok eskilere uzanan tiksintileri, içkiciliğin kadınlara yakışmadığı duygusundan çok genelde cinsel anormalliklerin kadınların alkol alışkanlığından kaynaklandığı söylentisinden ileri geliyordu. «Quid enim Venus ebria curat?» (Şehvet sarhoş olunca canı neler çekmez ki!)

Romalıların bu konudaki titizliğine gerekçe olarak çirkin bir yığın örnek sıralar ihtiyar Plinius: Bu arada rivayet olunur ki *Egnatius Metennus* ağzını fıçıya dayayıp şarap içiyor diye karısını döve döve öldürmüş ve ona rağmen Romulus onu bir cinayet suçundan aklandırmıştı. Fabius Pictor'un yazdığı yıllıklarda bir kadından söz edilmektedir ki bu kadın, sırf şarap mahzeninin anahtarının saklı bulunduğu dolabı açtığı için ailesi tarafından aç bırakılmış ve ölmüş-

tür. Cato'ya göre, kadınlar akrabaları tarafından öpülüyorsa bu onların alkol kokup kokmadıklarını anlamak içindi. Kardinal Domitius, sağlığının elverdiği ölçüden çok fazla miktarda şarap içmesi yüzünden bir kadını drahomasından etmişti.

Alkollü içkilerin tadına bakmak bile kimi kadınlara işledikleri günahın cezasını çok daha pahalı ödemelerine mal olmuştu. Augustus'un kızı Julia, Pandateria adasına sürgün edildiğinde Augustus ona bir damla olsun ağzına şarap koymasını yasaklamıştı.

Mutsuz yaşayan kimseler eskiden beri çareyi dine ve gizem dolu kültlere sığınmakta buldular. Romada cumhuriyet döneminin son yıllarında ve de imparatorluk döneminde, İtalyada olduğu kadar öteki ülkelerde de moda olan doğu kültlerinin kadınlarda yarattığı hayranlık hiciv yazarlarının alaycı bakışlarından kurtulamamıştı. Bunun gibi, o zamanlar birçoklarının kesin bilimlerden saydığı astrolojinin de kimi doyumsuz kadınlar için özellikle çekici olan bir yanı vardı. Kocası ne zaman ölecekti ya da sevgilileri?. Koca ne kadar erken ölse o kadar iyiydi, sevgili ise daha geç ölebilirdi... Mutsuz kadının kocasının ölümünü çabuklaştırması büyük bir umarsızlığın sonucu imiş gibi görünmeliydi örneğin... Ama dedikoducular Scipio Emilianus'un bahtsız eşi Sempronia'nın kendi kocasını öldürdüğünü, hatta anasının da ona yardım ettiğini ileri sürdüler.

Romalı kadınların zaaflarından söz eden eski literatürün bu konuda pek aydınlatıcı ve yeterli olmadığından şikayet etmeye doğrusu kim-

senin hakkı yoktur. «kusursuz bir kadın» diyordu Juvenal «siyah bir kuğuya rastlamak kadar ender bir şeydir.»

Peki, dürüst ve namuslu Romalı kadınların günün birinde evlenmek talihsizliğine uğrayacakları bunca hödük, pinti veya müsrif ya da ahlaksız adam varken zaafı olmayan, kusursuz erkeklerden söz etmenin âlemi var mıdır?. Bu tür erkekler de hiciv yazarlarının diline düşmekten kurtulamadılar kuşkusuz. Toplumsal eleştiri antik çağda erkeklerin çekindikleri bir uğraştı.

Eli kalem tutan erkeklerin dürüst olmadıklarından değil. Erkekler, ahlâkın kadınlarda başka erkeklerde başka kıstaslara göre ölçülmesini doğal karşılıyorlardı da ondan ve bunu da açıkça savunuyorlardı. Örneğin ihtiyar Cato bütün o kof gurur ve azametiyle şunu ileri sürüyordu: «Karını zina yaparken yakalarsan onu hiç sorgu suale gerek kalmadan öldürebilirsin. Ama sen zina ya da fuhuş yaparsan onun sana parmağını bile dokundurmaya yasal hiç bir hakkı yoktur». İ.Ö. birinci yüzyılda yaşayan yargıç *Musonius Rufus*'un kararlarında kendini gösteren aydınlık düzeyi açısından tipik olan bir hüküm de, onun —evliliği el üstünde tutar ve karşı cinslerin yasal eşitliğini doğal karşılar gibi görünen bir yargıç olarak— bir kadının evindeki köleyle ilişkide bulunmasından dolayı mahkum eden bir ahlakî geleneği protesto ederken kadının kocasına ise istediği herhangi bir kadın köleyle yatma hakkını tanımasıdır. Bu olaydan iki yüz yıl önce *Cato*'nun yaşadığı dönemlerde *Plautus* da aynı görüşten yanaydı. Mercator adlı komedisinde şöyle der Plautus.

«...erkekler ve kadınlar için de yasa aynı mı olsun?.
Dürüst bir kadın bir erkekle yetinir, ama
Aynı şekilde bir kadınla neden yetinmesinmiş bir erkek?
Karısına duyurmadan fahişelere takılan erkekler
Suç işlediklerinde evden atılan kadınlar gibi aynen ceza görürlerse eğer
O zaman boşanmış kadından çok daha fazla rastlanır ortalıkta boşanmış erkeğe.»

Bu ifadeler dehşetli bir çelişkiye yol açmıştı, çünkü toplumsal bir eleştiri amacıyla değil, bir köle kadının ağzından söyleniyordu sözler, sırf halkı eğlendirmek için!

İ.Ö. 77 yılındaki konsülün karısı *Sempronia* ve İ.Ö. 60 yılındaki konsülün karısı *Clodia* (Lesbia) olayında olduğu gibi bir kadının ahlaksızlığı uzun süre ağızdan ağıza dolaştıysa kocalarının bunları duymamış olmasına pek ihtimal verilemez. Burada karı kocanın birer gözlerini kapayıp aralarında anlaştıkları akla geliyor. Hatta *Juvenal*, zenginler zengini bir kadınla evlenen bir adamın, kadının servetinden ancak özel yaşamında ona tam anlamıyla bir özgürlük tanımış olmasından ötürü yararlanabileceğini söylüyordu. Ovid bu konuda şöyle der: Karısının zina yapmasına göz yuman bir erkek, Romanın âdet ve geleneklerini hiç tanımayan hödüğün biridir.

Sadakat bağını koparan eşler kocalarını elbette ki sık sık aldatıyorlardı. Aldatmayı kolaylaştıracak büyük oteller yoktu o zamanlar. Roma'nın boşanma hukukunda zinanın bunca

önemli bir yer almasının başlıca nedeni bu olsa gerekir. Evdeki köleye, kendisine güvenilmesi çok sakınca yaratacak bir kişiye, ağzını sıkı tutması için bu kadar güvenmek pek nazik bir işti. Gerçek ne biçimde ortaya çıkarsa çıksın, *Augustus* yasalarına göre hem kadın hem de sevgilisi en ağır cezaları hesaba katmak zorundaydılar.

Yasaya ve âdetlere saygıda kusur etmediği sürece erkeğin gösterdiği sadakatsizlik örneği onun vicdanını hiç bir şekilde yaralayamazdı. Bir adamın erkekliğinin, onun karısının kendisine bahşedebileceği doyumdan daha da önemli sayılması bir gerçekti (1. Y.Ö.), hem de en başka kendi karısının çok yakından bildiği bir gerçek! Koca Scipio Africanus'un eşi Emilia kocasının kaçamaklarına hep yumardı gözlerini. Hatta o derece ki Scipio öldükten sonra Emilia kocasının gözdesi olan köle kıza özgürlüğünü bağışlamış, yine azat ettiği bir köleyle evlendirmişti onu. *Augustus*'un ilk eşi *Scirobina* günün birinde ahlakçı kesilip kocasının metreslerinin kaprislerine katlanamaz hale gelince bu «ahlak kokuşmuşluğu» — *Antonius*'a bakılacak olursa, karısındaki sabır taşkınlığını böyle adlandırıyordu Augustus — boşanmalarının nedeni oldu. Augustus'un sonraki karısı *Livia* ise halden anlar bir eş rolünü oynamasını çok daha iyi becerdi. *Claudius*'un karıları ise, kocanın dikkatini kendilerinin gizli ilişkilerinden başka yöne çekmek için olacak, adamın yatağına durmadan

(1. Y.Ö.) 21. yüzyıl arifesinde Anadolu'daki «helenizm kalıntısı» kültürün, antik Roma kültüründen pek farklı olduğunu iddia eden mi vardır hâlâ?!

başka başka metresler sokuyorlardı. Ve *Narcissus* imparatora karısının sadakatsizliklerinden söz edecek olduğunda Claudius yine metreslerinin odalarına giden yolu tutturacaktı.

Evli bir erkek sadece genç köleler ve azat edilmiş kadın köleler ile gönlünü eğlendirdiği sürece her şey yolunda gidiyordu, ama evin kadınından bir de bu ilişkilerden doğacak çocuklarla ilgilenmesi istendiğinde kıyamet o zaman kopuyordu. Adam Romalı evli bir kadınla ilişki kuracak olduğunda —bu durum cumhuriyet yıllarına rastgelmiş ise— kadını da tehlikeye atmış oluyordu, ama kendisini hiç bir zaman... bir şartla, yani suçüstü yakalanmadığı sürece. Ancak neden sonra Augustus zinayı devlet suçu, hele imparator ailesinden bir kadınla işlenen zina suçunu «vatana ihanet» olarak ilân ettiğindedir ki Roma'nın saygın beyleri de yaptıkları kaçamakların cezasını pek ağır ödeyeceklerdi.

Orta Çağda Aşk

HANS-WERNER GÖTZ

Evliliğin gündelik yaşantısında Aşk'ın ön plana geçebileceğini pek düşünmesek bile, sevginin kadın ve erkek arasındaki evlilik ilişkisinde bir rol oynadığı kesin... Batıdaki Ortaçağ teorilerine bakılırsa evlilik duygusal bir eğilimin sonucu değil, bu eğilimin bir önkoşulu sayılmaktadır. Ortaçağda «sevgi» (amor, dilectio, caritas) kavramları gerçi çok kullanılıyordu, ama bu her şeyden önce tanrı sevgisine, insan sevgisine yönelik bir kavramdı. Evliliğin içinde ya da dışında olsun sevgiden yeri geldiğinde, o da ancak «çok mustar kalındığı zamanlar» söz ediliyordu. Ama bu durum 12. yüzyılda bir çırpıda değişiverdi, yani sıra aşkı yeniden keşfetmeye geldiğinde (1)... Bu serüvenin başlangıcı ilkin elbette dinsel alandan kaynaklanıyor. «Tanrı Sevgisi» ile «İnsan Sevgisi» gerçi birbiriyle pek kıyaslanamaz, ama «De diligende Deo» (Tanrı-

(1 Y.Ö.) ki bu da, Orta ve Batı Avrupa'daki feodal senyörlerin dürtü ve kışkırtmasıyla Kurtuluşa Erme'ye koşan, aslında zengin Bizansın maddesel varlıklarını yağmalamaya giden şövalyelerin ve onların önlerine kattıkları yoksul yığınların kapıldığı özlem duygusundan kaynaklanıyor.

nın Şefkati) diye adlandırılan bir sürü yazıların bolluğundan zihniyetin değiştiği anlaşılıyordu. Tanrı denince insanlar, evrenlerin artık o ulaşılamayacak kadar kendilerinden uzak ve üstün olan o egemen gücünü görmüyor, tam tersine ona daha yakın olmak istiyorlardı (2). İleri ortaçağda üretilen mistik düşünceler, dünyaya özgü aşk yaşantısını bir takım vizyonlara, vecd içinde üretilen bir yığın dinsel ve sanatsal imgelere dönüştürüyor(3), tanrıyla karşılaşmayı bir aşk serüveni olarak yorumluyor ve bunu tanrıya dilini değdirerek öpücük alıp vermeye kadar vardırıyorlardı. Pupert von Deutz şöyle söz ediyor tanrıyla karşılaşmasından «Tanrıya ellerimi değdirmekten, ilkin onu kucaklayıp öpmekten kıvanç duydum... Onu, tuttum, kucakladım ve öptüm. Okşamama izin verirken onun ne kadar duraksadığını seziyordum ve öperken, daha derinden öpeyim diye ağzını açıyordu».

Burada elbette simgesel bir anlam söz konusu, ama ortaçağdaki imgeler açısından simgelerde bugün olduğundan daha yüksek bir ger-

---

(2 Y.Ö.) ve tanrıyla eş tuttukları İsa peygamberin ülkesine —Filistin'e, bu arada Bizans'ı yağmalamaya— güya bunun için, tanrıya daha yakın olmak için gidiyorlardı.

(3 Y.Ö.) Hemen hemen aynı çağlarda Anadolu'da ortaya çıkan *Yunus Emre*, tanrı sevgisi yanında daha çok insan sevgisini, hatta somut gerçekleri, insan emeğini övgüledi. Ama adı üstünde *C. Rumî (Roma-* ya da *Batı-* kültürü kökenli) diye nâm salan *Mevlanâ*, Selçuklu feodalizminden esinleniyor, sünni egemenlerden gördüğü destek ve teşvikle batılı feodal senyörlerin özlemlerine benzer vecd-türküleri ve danslarını, hatta sapık ilişkileri övüyordu.

çeklik payı var. Nedir ki bu tavırlar kendini sanat dünyasında da yansıttı. Madonna yorumlarında İsa'nın çocukken anasına sımsıkı sarıldığı göğsüne iyice yapıştığı resimleniyordu. Ortaçağın tanrı-bilimsel faaliyetlerinde en önemli disiplin (4) sayılan «İncil Yorumlamaları» alanında en başta yararlanılan kutsal kitap bir Aşk Türküleri Derlemesi olan «Cantica canticorum» denen türküler kitabıydı ve bu türkülerde gelin hep zifaf gecesinde beklerdi güveyi. Doğal olarak bu bekleyiş de yine mecaz anlamındaydı. Aslında güvey İsa'nın kendisi, gelin de kiliseydi.

Ne var ki Aşkın Yeniden Keşfedilmesi «dünyevî» âlemi ilgilendiriyor. 12. yüzyılda özellikle Ovidius'un elyazmalarının büyük ölçüde yaygınlaşması dikkat çekicidir. Ama aşk konusunun başlıca tema haline gelişine ileri ortaçağda, saray edebiyatında rastlanmaktadır. Burada ilkin feodal konaklarda yaşayan yiğit delikanlıların kendi efendilerinin hanımlarına karşı gizliden gizliye besledikleri aşklar akla geliyor. Bunlar bir erkek ile efendisi olan evli bir kadın arasındaki iffet ve dürüstlük dolu sevgilerdi. Çoğu kez bu sevgiden kadının hiç bir haberi bile olmaz, bazan türkü çağıran erkek dostça bakışlarla ödüllendirilir ya da kaçamak bir el öpücüğüne izin verilirdi. Ama ortaçağın başlarında durum gerçekten azap vericiydi: «Acı çektirmeyen aşk yoktur» demeye geliyordu her şey. Yiğitlerin, feodal soyluların aşkları böyleydi. Bu ya erkeğin sadakatsizliği yüzünden ya da feo-

(4 Y.Ö.) Bugün İslam ülkelerinde tanrı-bilimsel faaliyet denince en önemli disiplin olarak hâlâ Kur'an Yorumlarından öteye geçilmiyor.

dal şatolarda herkes birbirine dikkat kesilip soluk aldırmadığından olacak, aşk bu minval üzereydi: Feodal aşk karşılığını beklemeksizin sevmekti. Bir şövalyeden bir kadını zorla fethetmeye kalkışması asla beklenemezdi, üstelik bu edebî sanatların gösterdiği ideallere de hiç yakışmıyordu.

Bu denli idealleştirilmiş bile olsa kahramanlık destanları ileri ortaçağdan yine de ayrı bir kesit sunmaktadır bize. Bir kadına duyulan aşk şövalyenin yiğitlik ve yürekliliğini besleyen başlıca ateştir, aşkın aktörleri ise *Erek* ile *Enit* ya da *Tristan* ile *İzolde*'dir ve daha pek çokları... Ne var ki saraylarda, şatolarda türkülenen ve çoğu kez sürekli acı ve özlem kokan tek yanlı saz-şairi aşklarından farklı olarak bu kahramanlık destanları artık hemen evlilikle son buluyordu. Aslında Tristan ve İzolde'nin aşk trajedisinde de böyleydi, ama ne gariptir ki aşk iksirini başka bir çift içivermişti yanlışlıkla. Fransız ozanı *Chretien de Troyes*'in «Erek ile Enit» destanı bunun tipik bir örneği sayılır!. Kralın oğlu *Erek* daha olayların başında güzel *Enit*'in kalbini çalar ve onunla evlenir. Ama sırf aşkı yüzünden olacak ki şövalyelik görevlerini yerine getiremez ve saray geleneğine göre suçlu bulunur. Hatta Enit bile ona görevlerini hatırlatmak zorunda kalır. İki sevgili böylece serüvenler ve tehlikelerle dolu ikinci bir yolculuğa çıkacaklardır. Bu kaçış sırasında Erek kendine gelmeye ve aşkın gerçek karakterini tanımaya başlar: Feodal aşk aslında bireysel değil, sosyal bir görevdir. Ama bütün bu gerçeği gündelik yaşamla karıştırmamak lâzım. Ne var ki feodal

saraylarda yaşayanlar sevgililerden bu şekilde davranmalarını beklerken aşkı kuşkusuz ki idealleştiriyorlardı.

Üstelik aşkın önünde bütün sınıf farklılıkları da kalkmalıydı, ortaçağın feodal edebiyatı böyle öngörüyordu. Örneğin fransız «roman»ı Jehan ile Blonde'da, yoksul düşen toprak soylusu Jehan bir kontun kızı olan sevgili öğrencisi Blonde'u binbir çabayla kaçırıp onunla evlenmeyi başarmaktadır. Ama huzursuzluğa kapılan saray toplumu, kral ancak yoksul Jehan'ı kontluğa yükseltip onu Blonde'la aynı sınıfsal düzeye getirdikten sonra sükun bulur: Aşk insanı soylulaştırmaktadır da!

Aşk uğruna insanın harcadığı çabaların, yalnız gerçeklik yoksunu bir edebiyatın safsataları olmadığı Aquitanyalı prens *Wilhelms* örneğinde görülüyor. İlk trubadur (şarkıcı ozan veya saz şairi) lardan biri olan prens, Chateauroult kontesiyle olan ilişkisi nedeniyle piskoposun hışmına bile uğramış ve aralarında bir düşmanlık doğmuştu. Ama feodal «saray toplumu» öyle ortaçağ edebiyatının çağrıştırdığı ölçüde, etkisi altında çalkalanıyor değildi aşk ilişkilerinin. Alman edebiyatı, kadının evlilik öncesi ve dışı ilişkilerini erkeğin bu tür ilişkilerinden çok daha kesin biçimde hoş görmemesine rağmen aşk karşısında kadına bu hoş görmezlikle çelişen bir davranışı tanır gözüküyor. Oysa fransız edebiyatı gerçeklere çoğu kez daha yakın. Gerçekten de saz şairlerinin lirik edebiyatında, Alman edebiyatının özellikle «niedere Minne» diye anılan ve bedensel aşkı çağıran türkülerinde bu konuda açıkça imâlar var.

Romans (Gurbet Aşkı) diye anılan edebiyat türünde genç bir kızın gurbetteki sevgilisine duyduğu özlem yankılanır. *Pasturel* (Çoban Türküleri) lerde çoğunlukla bir çoban kızını kaçıran yiğitten söz edilir, ama bu motifler giderek değişikliğe uğrar: *Gravon Grazelle*'nin bir şiirinde çoban kızı kendisiyle üç kez yatıp kalktıktan sonra eli ayağı kesilen bir şövalyeyle dalga geçer. Hatta türkünün başka birinde kız ırzına geçer adamın ve edebiyat artık bir parodi haline dönüşür.

Ortaçağ ozanlarını dinleyecek olursak, kadının güzelliği erkeğin hiç bir engel tanımaksızın aşık olması için en birincil nedendi. (Enit her ata bindiğinde bir yığın evlenme teklifi alırdı, *Ivein* ise kendi can düşmanının dul eşine ilk bakışta aşık olmuştu). Güzellik ideali denince ortaçağda bunun kendine özgü kıstasları vardı. Onikinci yüzyılın rahiplerinden biri örneğin «birazcık dik birazcık da kabarık» göğüsleri güzel bulmaktadır. Aşk aynı yüzyılda hatta bir çok didaktik yazılar ve bilimsel makalelere konu ediliyordu, ama gerçekte ne olduğu pek açıklanıyor gibi değildi.

Fransızların ortaçağ aşk edebiyatı aşkı «akıldaki ruhun çılgınlığı» olarak tanımlardı kısaca. Ve aşk üstüne (de Amore) bilimsellikle hiciv arası bir şeyler karalamış olan *Andreas Cappellanus* adında bir fransız papazı aşkı şöyle tanımlamaya çalışmaktadır: «Aşk yaratılıştan gelen bir tutkudur» (passio quadem innata) ya da şöyle diyebiliriz: «içimizde taşıdığımız acı», ama başka bir cinse baktığımızda ya da derinden hayal ettiğimizde doğan bir acı (Andreas

belki bu yüzden diyordu: Gözleri görmeyenler sevemez). «İnsan karşı cinse her şeyden çok sarılmak ve sarıldıktan sonra aşkın buyruklarını karşılıklı bir istekle yerine getirmek ister». Tutmak, kapmak, eline geçirmek ve almak demektir «amare». Aşık olan biri de bedenin arzularına kapılmıştır. Andreas için aşk cinsler arasında «doğal bir alışveriştir» ve çeşitli nedenlerden kaynaklanır: Bedensel görüntü, karakter, konuşma yeteneği, zenginlik ... ve safdillikten. Bir aşk sohbetine başlama niteliğindeki diyaloglar iki yüz sayfa sürer *Andreas*'ın kitabında. Bu sohbetleri yürütmek elbette erkeğe düşmektedir (Ama kadını gördüğünde dili tutulan erkekler de var). Ayrıca aşkın kurallarına uymak gerekiyor ve Andreas bir yığın emirler sıralıyor: Örneğin sevgilinin iffetini korumak lâzımdır, başka birinin ya da başka tabakadan birinin karısına aşık olmaya kalkışmamalı, olunacaksa evleneceğin birine olunmalıdır. Andreas aşkın simptomlarını da bulup sayıyor: Kıskançlık, sevgilinin yüzüne baktığında sararma, kalp atışlarının artması, uykusuzluk ve de iştahsızlık. Ayrıca aşkın ancak iki insan arasında olabileceğini de vurguluyor rahip efendi ve ekliyor: Kimin birden çok sevgilisi varsa sevgisi de gerçek değildir, yeni aşk belki de bu yüzden kovar eski aşkı, hatta aşk öyle kaskatı olduğu gibi de durmaz ya güçlenip artar ya da zayıflayıp kaybolur. O nedenle Andreas bir tek kitapla yetinmiyor, ikinci bir tane daha yazıp sevginin nasıl korunabileceğini ya da kusursuz bir aşkın (sevgiliyi düşlerinde görmek yetmiyorsa) daha da nasıl güçlendirilebileceğini anlatıyor. Aşk diyor *Andreas*,

sadakat bağını koparırsanız dağılır ve bir kez dağıldı mı da onu yeniden canlandıramazsınız. Ve sonunda fransızlara özgü «aşkın tarihçesi»nden çıkardığı bir dizi değer yargıları türetiyor rahip yazarımız. Kısacası denebilir ki ileri ortaçağda aşk toplumda her yönüyle ilgi çeken bir konu haline gelmişti.

Ne var ki aşk hayatının (ille de olması gerekmeyen) evlilik cephesindeki «gündelik davranışlar», yani cinsellik konusunu hep es geçiyor bu gibi kaynaklar. Ortaçağ ozanları bu alanda hefif meşrep bir takım imâlarda bulunmakta ifrata kaçmıyorlar değil. «Maurice de Craun» öyküsünün yazarı hemen herkesin bildiği şeylere niçin değinmeyeyim diye soruyor. Yaşlı kocanın karısını genç aşığıyla yakaladığı *Ruodlieb* adlı hicviyelerden birinde örneğin şu sözlere bile yine de sık sık rastlandığı görülmez: «Elinin biriyle göğüslerini tutarken bacaklarda kayboldu öteki eli/ Gizledi kadın etekliğiyle, tuttu örttü üzerini». Bir aşk sohbetini sürdürürken ozan şunları söyler: «Ödüllendirmez misin dedim, beni/ Üç kez olsun, he demez misin?/ Dedi, on kez olmaz mı?/ İstiyorsun, madem ki, haydisene».

Ama Tribur konsülünün 895 yılında aldığı bir kararda cinsel birleşme olayı yine de adamakıllı ayrıntılı olarak yorumlanır: «Şehvetin dikenleriydi dürteleyen kadını (libidinis perforata aculeis)».

Başka kaynaklardan, gerçekleri açıklamak istemeyip de tam tersine kilisenin, cinsel sapıklıklarla ilgili günahların kefaretini saptamaya yönelik ceza kitaplarından daha çok şeyler öğ-

reniyoruz. Şu var ki boyutları konusunda bir şeyler bilmesek bile yasaklanması gereken bir şeyler, bazı olaylar olmuş ve yaşanmıştır. Her ne olursa olsun her cinsel eylem iki temel koşula bağlanmaktadır: Evliliğin getirdiği birliktelik ve kendi kuşağını sürdürme amaçlı üreme. Çünkü bedende üreyen tohum israf edilmemesi gereken bir canlı yaratık sayılmaktadır. O nedenle hiç değilse kilisenin iradesi açısından yalnız evlilik-dışı değil, insanın doğrudan kendisiyle ilgili ve de eş-cinsel eylemler «doğaya aykırı» (contra naturam) eylemler olarak dışlanırdı. «Bireysel» diye anılan bazı durumlardan somut olarak neyin kast edildiği kolayca ortaya çıkmazdı, çünkü bu tür olaylar genelde hayasızlık veya iffetsizlik kavramı altında «derdest» edilirdi. Regino'nun el kitabına bakarsak kendi bedeniyle ya da başka biriyle hayasız işlere girişen kadınlar üç yıl bu günahın kefaretini (cezasını) çekmek zorundaydılar. Aynı ceza hayasızlığa «arka üstü» (in tergo) kalkışan erkekler için de geçerliydi, ama «kasıklar arasından» (inter femora fornicantes) yapan erkekler için bir yıldı. Yoksa homoseksüelliğin —ki çoğu kez Sodome (sapık birleşme) olarak adlandırılıyordu— öteki sapıklıklardan daha çok cezalandırıldığı ya da aşağılandığı yoktu, ama daha az da değildi bu cezalar. Bu tür sapmaların son zamanlarda iddia edildiği üzere, ileri ortaçağın kilise çevrelerinde hoşgörüyle karşılanıp karşılanmadığı konusunda kesin bilgiler yok. Ama şurası belli ki çoğu şiir biçiminde olan belgelerin hemen hepsi insanlar arası (?) erotik eğilimlere tanıklık ediyor.

Karşıt-cinsler arası cinsel ilişkilerde her anormal «pozisyon» doğaya aykırı bir şeydi. Bu arada erkeğin, üremeye besbelli ki elvermeyen, ama (sadece kırk gün gibi) hafif bir cezayla geçiştirilen arka-üstü (retro) pozisyonu da doğaya aykırıydı. Buna karşılık oral ya da anal ilişki şiddetle ceza görüyordu. Regino bu durumu «sodomi» diye niteler ve üç yıllık bir ceza öngörür. Öteki kilise kitaplarında bunun cezası taammüden öldürmenin cezasıyla aynı, yani yedi yıldır.

Üreme eğer evlilikteki ilişkilerin amacı olsaydı o zaman gebeliğe karşı her koruyucu önlemi yasaklamak lâzımdı. Dinsel tövbe ve ceza kitaplarında bir yığın doğum kontrol yöntemleri var. *Onani* (cinsel öz-doyurum) de ortaçağda bunlardan biriydi ki *Tevrat* ve *İncil* gibi eski dinsel andlaşmalarda cinsel öz-doyurumdan *coitus interruptus* (aralıklarla cinsel birleşme) olarak söz edilmektedir. Kadının vajinasına önceden veya sonradan bitkisel özsuyu dökmesi de başka bir yöntemdi. Ama kilise korunmak için daha çok ilişkiden uzak durmayı öğütlerdi, ne var ki cinselliği kışkırtıcı ilaçları da yasaklıyordu. Örneğin öyle metinlere rastlıyoruz ki erkeğin tohumlarını kadının yemeğine ya da kadının aybaşı kanlarını erkeğin yemeğine karıştırmak öneriliyor. Gerçi ilkel yöntemlerle çocuk düşürmek de yasaklanmıyor değil, ama bu konuda bitkisel özsuların uygulanması pek âlâ önerilmektedir. Onuncu yüzyılda Worms'lu *Burchard* bir kararname yayınlayıp yoksul kadınların çocuk düşürme nedeniyle görecekleri cezaları yumuşatmaktadır.

Kilisenin yasaları her türlü doğum kontrolünü engellemiş olsa bile bir sürü dinsel perhiz ve bayram için ayrıca oruç tutulmasını öngörmekle doğumların sıklığını bu kurallarla (istemeden de olsa) zaten kısıtlamış oluyordu. Noel -öncesi perhiz, genel perhiz, küçük paskalya perhizi, pazar günleri, bazı çarşamba ve cumalar, kurban âyini öncesi ve sonrası, öylesine çok perhiz günü var ki... Ayrıca cinsel sapıklıklar açısından özel bir önemi vardı orucun. Üstelik kadınların aybaşı zamanında, hâmilelik sırasında ve de sonrasında, hatta duruma göre düğün gecesinde cinsel ilişkide bulunmaları yasaklanmıştı. Bu tür yasaklar öncelikle kadının korunmasından çok, onun temizlenmekten uzak kalışından kaynaklanıyordu, yoksa kadının cinsel ihtiyaçlarına pek aldırış eden yoktu.

Onuncu yüzyılda Otto sülâlesinin sarayında güncel tarih yazarı olan Cremonalı Liudprand yunanlı bir kadından söz etmektedir. Kadın, zaptedilen bir kentte ele geçirilen esirleri, bu arada kocasını da hadım ettirmek istediğini öğrenince prens Spoletolu Tedbald'a fikrini açıkça söyler ve der ki: «Savaş gerçekte erkek erkeğe karşı değil, aslında kadınlara karşı yapılır. Prens isterse erkeklerin gözlerini oyup burun, el ve kollarını koparabilir, çünkü erkeklere aittir bunlar, ama hayalarını koparmasın, çünkü onlar kadınlara aittir, kadınları tatmin ve çocuk yapmaya yarar».

Ortaçağın yüksek feodalleri çevresinde evlilik-dışı ilişkilerin de yaygın olduğu görülüyor. Yukarda sözünü ettiğimiz ve italyan krallarına pek yakınlık duymayan şu Cremonalı Liud-

prand'ın anlattığına göre, italyan krallarından Hugo evliliği süresince eşine hiç yaklaşmamış, onun yerine sarayını bir yığın metreslerine açmıştır. Pezola adında bir köle metresinden olan oğlunu sonradan Piacenza'ya piskopos atamış, Roza'dan bir kızı, Stefani'den bir oğlu olmuş ve onu da Milano'ya piskopos atamıştır. «Bu kadınlarla keyif çatanlar yalnız tek başına kralın kendisi olmadığı için doğan çocukların kimlerden olduğu da belli olmamıştır» diye ekler Liudprand ve ayrıca, sonradan papa Sergius'tan olma oğlunu da soylu saray çevreleriyle kurduğu ilişkiler sayesinde papalığa seçtiren Marozia'nın yaşam serüvenini hikâye eder.

Şu var ki bu hikâyelerde normal gündelik yaşamdan farklı pek fazla bir şeyler anlatıldığını sanmamak gerek, çünkü pratik yaşam yoksa kilisenin koyduğu yasakların hakkını veremezdi. Biraz yukarda sözünü ettiğimiz günah ve suçlar işlenmemiş olsa kilisenin de elbette o yasakları getireceği yoktu.

Proletaryada Aşk - Yakın İlişkiler

CAROLA LIPP

19. yüzyılda işçilerin kültür ve yaşam tarzından ayrı tutulamayan bir şey varsa o da cinsellikti, yani sosyal deneyim ve ilişki anlamında cinsellik. İşçi çocuklarının cinsel yönden toplumsallaşmasında en büyük etki konutlardaki yaşam ilişkilerinden kaynaklanıyordu. Pansiyoncu olarak geceleri yatmaya gelen konuk-işçi kadınlar veya erkeklerle oturan çok nüfuslu aileler geceleri bir iki odaya tıkıştıklarından çocuklar ister istemez büyüklerin bedensel yönleriyle hemen oracıkta yüzyüze geliyorlardı. Cinsel ve öteki fiziksel ihtiyaçların onlardan gizlenip saklanacak bir yanı kalmıyordu, sevişen çiftlerle bitişik yataklarda yatılıyor, aynı dar mekânda kardeşlerinin doğumuna tanık oluyorlardı. Ne var ki yaşantıdaki bu yüzyüzeliğin onların «cinsel bakımdan aydınlanma»larına, yani intellektüel düzeyde bilgi edinmelerine elbette hiç bir katkısı yoktu. Çocuklar çok şeyleri duyuyor, görüyorlardı, ama aile içinde bu konuda genellikle hiç bir şey konuşulmazdı. Bu tür deneyimler ve bunların yol açtığı duygular doğrultusunda geliştirilmiş bir ifade biçimi yoktu. Yaşanan olayları algılarken ister istemez bir röntgenci gibi davranmak zorunda kalmaları çocuk-

ları susmaya sürüklüyor. Konutun içinde olanlar mekânın karanlığı içinde kalıyor, gölgelerde kayboluyordu. Küçük çocuk meraklanacak olduğunda işçi ailesinde bu durum çocukca kurnazlıklarla geçiştiriliyordu. Örneğin bir metal işçisi on yaşına gelinceye kadar leylek hikayesine inanagelmişti. Ancak «sabah olurken ustasını dikizlemiş olan» bir arkadaşı ona «ustasının karısıyla yatakta nasıl yattığını ve nasıl çocuk yapıldığını» açıklamıştı. Yetişkinlerin yaşam ve çalışma koşulları dolayısıyla cinsellikle karşılaşmaları kaçınılmaz olsa bile çocuklar bu yaşantılara utanç ve suçluluk duygusuyla tepki gösteriyorlar. Bir şeker fabrikasında çalışan onüç yaşındaki *Holek* de örneğin âmirini bir işçi kadınla sevişirken gördüğünde aynı şekilde utanıp mosmor olmuştu korkudan.

Suskunluk perdesi kalkacaksa bu da genelde fabrikadaki pansiyoncu ya da daha büyük yaştaki işçilerin, çocukları onların çoğunlukla anlamadıkları edepsizce şakalarla lâf yağmuruna tutmalarından sonra oluyordu. Cinselliğe yönelik lâf şakaları muhakkak ki önemli bir rol oynuyor ve bu şakalar ne kadar çokça tekrarlanırsa işçiler arasındaki iletişim koşullarına ve yapısına o denle özel bir ışık tutuyordu. Çünkü bu lâflardaki çok anlamlılık cinsel yaşamın özelliklerini de yansıtıyordu. İnsanın bedeniyle ilgili özellikler, bu açık saçık lâflar çerçevesinde hem incelikten tamamıyla yoksun, kaba saba biçimde ve hayvansal yönüyle kast ediliyor hem de cinselliği bedenden uzak tutmak amacıyla olacak, aşağılayıcı biçimde sergileniyordu. Cinsel şaka yapma ve sözü çift anlamlılığı doğru

kaydırma eğilimi, böylece hem cinsellikten uzak durma ihtiyacını ifade ediyor hem de cinsel deneyimleri geliştirme isteğini... Bu eğilimler konut ve işyerindeki ilişkilerin içli dışlı oluşuna karşı ortaya çıkan birer tepkiydi. Odalar geceleri küçük geliyordu çocuklara, gündüzleri ise çocuk sevgisizliği büyük mü büyüktü... Ne çocuklar ne de yetişkinler hiç tek başlarına kalamadıklarından ve yalnız yatamadıklarından bireyselliklerini geliştirmek için kesin çizgilerle ayrılmış yaşam bölgelerine ihtiyaçları vardı güncel yaşamda. İşçi ailelerinde çoğunlukla kaba olan iletişim biçimlerinin nedenleri hep bu durumlardan kaynaklanıyor.

Ana-baba ile çocuklar ve de yetişkinler arası ilişkilerde yakın ilgi ve sevginin eksikliği hiç değilse bir yönüyle bu zorunlu fikirsel sıkışıklığın ve boğucu ruhsal havanın sonucudur. Kendi kişisel yaşamlarını öyküleyen pek çok kişiden işitmişsinizdir bu gerçeği. İngiltere'de daha Shakespeare döneminde, Almanya'da 19. yüzyıl başlarında yaygınlaşan ve H. Heine'nin şiirlerine yansıyan köy-kent göçünün acılarını yaşayanlar bunlardı (1).

(1. Y.Ö.) Gerçi köy-kent göçü kitlesel boyutlarda ilk sanayileşme atılımının başladığı 1950'li yıllardan beri yaşanıyor Türkiye'de, yani 1950'den bu yana... Ne var ki sanayileşmeden bağımsız olarak yaşanan nüfus artışı ve tarım topraklarının parçalanması 1980 faşist darbesi ardından sanayi bölgelerini de kentleşemeyen proletarya metropolleri durumuna getirdi. Hatta 90'lı yıllarda örneğin İstanbul ve Ankara, güney amerikan başkentlerini andırırcasına gecekondulaştı, kent kültürü köylerdeki otantik düzeni bile tutturamayarak yozlaştı. Proletarya, kapitalizmdeki klasik evriminin dışına taşmıştır Türkiye'de artık!

Ne var ki bu öykü ve gerçeklerde belirginleşen ilişkilerin hepsini birden duygusal bir soğuklukla eş tutmak yanlıştır. Öylesine ki bu, sıkışık mekânlarda birarada yaşamak ve yanyana yatmanın ister istemez duyguların körelmesine ve duygusal kayıtsızlığa yol açtığını sanmak kadar yanlıştır. Böyle düşünenler olaylara sadece bugün ulaşılan refah düzeyinin sağladığı mahremiyet perspektifinden bakan araştırmacılar olmuşlardır.

Yapılan röportajlar ve yazılan yaşam öykülerine bakarsak durum tam tersine: Başka bir kişinin geceleyin vücuduyla yaklaşması daha çok güvenlik duygusu sağlarmış gibi ve bu, anne ve babalarının yanında yattığı için çocuklar açısından daha doğru imiş gibi gözüküyor. Daracık yataklarda, tabut gibi uyku sandıklarında ya da saman çuvalları üzerinde yatarken vücudun başka bir vücuda değmesi kaçınılmazdı, üstelik soğuk mekanlarda yatarken ısınmak için buna ihtiyaç bile vardı. Çocuklarının ahlâkına düşkün bir anne, kendi yanlarında kalan bir pansiyoncu kız «tek başına rahat uyuyamıyor» diye, örneğin 14 yaşındaki oğlundan onun yanında yatmasını isteyebiliyordu. Evinden uzak bir kasabada çalıştığını ve ev özlemi çektiğini hatırlatan söz konusu yazar, babası onu ziyarete geldiğinde aynı yatağı paylaştıklarını anlatır: «Kendimi hiç bu kadar mutlu hissetmezdim o zaman». Böyle yanyana yatıp uyumakta açıkça bir sevişme eğilimi söz konusu olmamakla birlikte bu, çocuklar için cinsel duygulara önceden hazırlayıcı esaslı bir deneyim olabiliyor. Genç kız ve erkekler arasında «erken yaşlarda birbi-

riyle yatma» olayından sık sık söz edilir. Bu olayın nedenlerinden biri belki de bu ön-deneyimdir.

Şu var ki insanın kendi vücuduyla kurduğu ilişki otobiyografilerde çok değişik anlamlara bürünür gibi gözükmektedir. Aradaki yakınlık derecesi arttıkça utanç ve sıkılganlık düzeyi de artıyor. Anlatılanlara bakılırsa aile bireyleri geceleri birlikte oturdukları oturma odalarında soyunurken utanırlar, yüzlerini dönerlerdi; kocası veya nişanlısıyla çoktandır ilişkide bulunan bir kadın kazağını değiştirecek olduğunda kapının arkasına çekilirdi. 1880'li yıllara kadar işçilerin halk plajlarında çırılçıplak suya girmeleri âdetti, hem de gelip geçen kadın ahbaplarının gözleri önünde. (2)

Fabrikalarda çalışma ve iklim koşulları erkekleri belden yukarısı çıplak çalışmak zorunda bırakıyor, kadınlar da fabrikada üstlerine giydiklerini çıkarıyor, işbaşında kolları ve bacakları açık, bluz ve eteklerini yukarı kıvırarak çalışıyorlardı. Bedensel çıplaklıktan utanma duygusunu belirleyen faktör kültür düzeyine bağlıydı. Bromme (1873-1926) kendinden yaşlı üç kadın işçiden şöyle söz eder: «Benim gibi 15 yaşında bir delikanlı ile 30 yaşındaki hâlâ bekâr boyacı ustasının önünde soyunup giyinen, korsalarını çıkarıp önlük takanlar vardı... aralarında yine elbisesini değiştiren kızlardan biri hâmileydi».

(2 Y.Ö.) Gerek lâtin gerekse islâm görenekl̈erinden gelen, özellikle Akdeniz bölgesi insanlarından, en başta din ve iklim olmak üzere çeşitli baskı mekanizmalarının etkisi altında bu tür davranışlar beklemek bugün bile zordur.

Ama çalışılan iş ile ev arasında ayırım yaparken bu ayırımın bedenselliğe ve cinselliğe nasıl yansıdığı, cinselliğin gençlikte çoğu kez nasıl tehdit edici bir şey gibi, vücutla ilgili *başkaca deneyimlerden kopuk bir şeymiş gibi* yaşanmakta olması dikkat çekicidir. Örneğin *Onani*, hangi durumda yapılırsa yapılsın her durumda büyük ölçüde suçluluk duygusu uyandırmakta ve cinselliğin gelişmekte olan delikanlılarda çocukluktan gelme geri-kalmışlık belirtilerine rastlanmaktadır ki bunlar cinselliğin ve bedenin çocuklukta nasıl algılanıp yaşandığıyla yakından ilgiliydi. Erkeklerin, daha büyük yaştaki kızlarla veya işçi kadınlarla yaşadıkları gerçek ya da hayali baştan-çıkarma olaylarını, kendi yaşam öykülerinde boyuna tekrarlayıp durmaları özellikle göze çarpar. İşçi *Georg Meyer* kendindeki cinsel uyanıştan söz ederken şöyle konuşmaktadır:

«Artık 'Seviyordum işte'. Hep zincirde bağlı tutulmuş, içimdeki o aç bırakılmış hayvan pençelerini gerine gerine uzatıyordu artık. 'Etin zevkini tadan şeytan' beni avucuna almıştı. Yaşlı anneciğimle el ele giderken bile, içimden öfke ve pişmanlıkla ağlayıp köpürdüğüm zamanlar bile benden ayrılmadı o şeytan, kışlaya kadar izledi beni ve emekli olduğumda hiç çağrılmadan çıktı karşıma yoksul bir döşeğin önünde şehvetle burkulup kıvrılıyordu, üstüme eğildi, çırılçıplak yanıma oturdu, sıkısıkıya yanaştı, sardı sarmaladı beni, diri göğüslerini yüzüme dayadı ve ben boğarcasına sımsıcak kucaklayıp onu, kızgın nefesini içime çektim».

Cinsellik burada, burjuva edebiyatındaki

femme fatale (belâlı kadın) görüntüsüne benzer biçimde bir dişi şeytan kılığına bürünüyor; ama erkeğin cinsel istekleri kendisine yabancıdır ve onu tehdit eder görünmektedir. Baştan çıkaran, uyaran kişi, 16 yaşındaki delikanlı değil, kadındır; delikanlı onun yakınlığı ve bedensel ateşiyle baygın düşüp teslim olmuştur.

Çocuklar için ağır basan kişi anaydı, o çocukları beslemekte, eksiğini gediğini gidermekteydi; bununla yükümlüydü, onlar için yaşamsal kararları olan oydu. Çalışma saatlerinin uzunluğu nedeniyle babalarının yüzünü pek göremiyorlardı. Otobiyografilerin pek azında iyidir çocukların arası babalarıyla. Özellikle kadın otobiyografilerinde içkici, karılarına ve çocuklarına dayak atan babalar çoğunluktadır. Oğlan çocuklar genelde kız çocuklardan daha sık dövülür. Ama analar da geri kalmazlar sık sık bedensel cezalara başvurmaktan. Aile ortamında yaşanan bu çocukluk kaderi açısından bakarsak, erkek çocuklara tanınan davranışlar bir yanda çocukların yoğun ilişki kurdukları ana karşısındaki o güçsüz duyguları ile öte yanda babanın saldırganlığıyla özdeşleşme eğilimi arasında yer almaktadır.

İşte bu iki kutup arasındaki gerilimdendir ki sonunda erkeğin kuvvete ve beceriye dayanan bir çeşit kendini beğenmişliği patlak veriyor ve bu da eninde sonunda kısmen yine erkeklerin cinsel davranışlarında yansıyan bir şiddet gösterisine dönüşüyordu. Ne var ki ananın otorite ve yetkinliğinde yaşanan deneyim, kadınlara erkeklerle eşit haklara dayalı bir düzeyde oturup kalkma şansını sağlamaktaydı. Çünkü

işçiler kadınları çaresiz birer yaratık olarak algılamamakta, onları tam tersine aktif ve üretken birer insan olarak yaşamaktaydılar.

Toplumun öbür kesimlerindeki genç kadınlara oranla işçi kızlar ailelerinden daha erken yaşlarda kopuyorlar ve pansiyon-konuğu olarak tek başlarına yaşıyorlardı. Kadınlar, erkeklere oranla daha sık rastlandığı üzere, kendi ana-babalarının yanında kaldıkları zamanlar bile aileleri tarafından daha sıkı kontrol altında tutuluyorlardı. *Adelheid Popp* (1869-1939) annesinin kendisini «namuslu bir kız olarak yetiştirmeye düşkün» olduğundan söz eder. Daha on yaşından beri fabrikalarda çalışan kızına, annesi hep «erkeklerle konuşup görüşmemeyi» tembih eder, «kendisini ancak evlenebileceği adama öptürebileceği»ni söylerdi. Genç erkeklerden farklı olarak kızlar hemen cinsel davranış kurallarıyla karşı karşıya gelirlerdi. «Mina...karşımda bacaklarını açıp oturma!». Bir babanın kızına verdiği bu öğüt halk türkülerinde bile yankılanırdı.

Bu öğütleri yerine getirmek her zaman öyle kolay olmuyordu. Çünkü işçi kızlar daha ev ortamında bile sık sık cinsel müdahalelere, hatta saldırılara uğruyordu. Karşı-cinslerin sürekli yanyana oluşları cinsel bir takım gerilimler yaratmıyor değildi. Annesinin yatağında uyuyan Adelheid Popp gecelemeye gelen müşterilerin karanlık bastığında kendisine yaklaşmaya kalktıklarını ve kapıldığı korkuları anlatır. Evdeki kızlar ile pansiyoncu konuk delikanlılar arasında bir takım ilişkiler olduğu, bunların sonradan evlilikle sonuçlanmasından anlaşılırdı. Üstelik

kızların başı yalnız yabancılar yüzünden değil, aile bireyleri yüzünden de derde giriyordu! Bir çocuğun ölümünden ötürü mahkum olmuş bir kadın işçi, kendi kızlarını «elleyen» ve bu arada içlerinden biriyle sonunda ilişkiye giren bir erkeğin serüvenini anlatmaktadır. Kızcağız babasının saldırılarına ses çıkarmamak zorundaydı. «Babam hep alay ediyordu, beni hor görüyordu. Ama onunla yatacağıma genç bir çocukla bu işi yapmak daha hoşuma giderdi». 19. yüzyıl sonlarında burjuva ahlakî akımları, çocukların hemen her kesimde yaygınlaşacak biçimde kötüye kullanımını ve fücur (kızılbaşlık) olaylarını sadece işçi çevrelerine mal etme eğiliminde olsa bile, şurası yadsınamaz ki bu akımlar gerek kuşaklar arasındaki sınırların, gerekse kızılbaşlığın yaygınlaşma sınırının yıkılmasını kolaylaştırmıştır. «Evdeki babanın veya ağabeyin evin küçük kızlarına sulanıp suça yöneldiği durumlar» sayısız mahkeme dosyası tutuyor.

Kızışan Mekânlar

Erkek olsun kadın olsun, işçiler cinsel yönden «aydınlanma»larını en başta çalıştıkları fabrika ortamına borçlular. Gençler ve çocuklar kendi cinslerinden ve karşı cinsten yetişkinlerle yanyana çalıştıkları işyerlerinde edindiler aydınlanmayı. *Bromme*, örneğin «kadınların cinsel organlarını seyretmek için» helâ duvarlarına delik resimleri çiziktiren büluğ çağındaki oğlanlardan söz eder. Daha önceden okulda öğrenmedilerse oğlanlar *onani*'yi fabrikada öğrendiler

ve bunun talimini öteki arkadaşlarıyla birlikte makine dairelerine, ambarlardaki çuvalların arkasında ya da tuvaletlerde yaptılar. Erkek kız birbirleriyle yaptıkları konuşmalarla, kaba şakalar ve anlatılan açık saçık öykülerle sonunda cinsel «eğitim»lerini tamamlamış oluyorlardı. Çalıştığı düğme fabrikasından söz ederken *Bromme:* «Hayatımda o vakte kadar hiç işitmediğim şeyleri orada işittim» diye yazıyor ve kendi yaşamıyla ilgili bir sürü benzer hikâye anlatıyor.

Bedenin zor koşullarda çalıştırılması ve kan ter için harcanan kuvvet muhakkak ki bedensel işlevleri daha bilinçli duruma getiriyor ve çalışmadaki bu zorlanma, insanı erotik-cinsel bir takım ifadelerle bağlantı kurmaya öteki meslekle olduğundan daha yoğun biçimde sürüklüyordu. Aynı alanda kadınlar da çalışacak olursa cinsellikteki saldırgan öğe elbette daha da şiddet kazanıyordu.

İplik fabrikalarında kadınlarla erkeklerin yanyana çalıştıkları iş yerlerinde, kadınların erkeklere yardımcı olarak çalıştıkları taş, ağaç, cam ve düğme sanayii gibi işletmelerde «sataşma» olayları hiç eksik olmazdı. Buralarda işler elle görüldüğünden çalışanların sürekli yakın temas halinde olmaları kaçınılmazdı. Ama sanayileşme döneminin başlarında kadın ve erkek işçilerin kış mevsiminde çoğu kez birarada yatıp kalktıkları sıcak fabrika salonlarında yakınlaşma girişimleri çok aşırı ölçülerdeydi. Burjuva kaynakları bu salonlarda geceleri, hatta çocukların gözleri önünde «feci eğlence âlemleri»nin yapıldığından söz eder. «Geceleri içerde nelerin

döndüğü» açısından *Franz Rehbein* Saksonya şeker fabrikalarındaki yatakhaneleri düpedüz «tavşan kümesi» diye adlandırır.

Karşı cinse yakınlaşma söz konusuysa bu hep bir grubun kendi arasında oluyordu. Kadınların ve erkeklerin odaları birbirlerinden tamamıyla ayrıydı ve katı bir sosyal kontrol vardı. Tekstil fabrikalarında «namuslu kadın» denen kadın işçiler öğle yemeğine dışarda bir lokantaya gitmekten çekinir, oysa gündelikçi olarak veya ağır işlerde çalışan kadın işçiler böyle bir çekingenlik duymazlardı. Böyle bir ayırım evli ve bekâr kadın işçiler arasında da vardı. Evli olanlar bekârlara oranla çok daha fazla özgürlüğe sahiptiler. Çok fazla sıcak ve tozdan ötürü erkek ve kadın işçilerin iş saatleri arasında düzenli olarak yıkanmak zorunda kaldıkları tekstil fabrikalarında evli kadınların su pompasının başına erkeklerle birlikte gitmesi hiç yadırganmaz iken genç kızlar erkeklerin işi bitinceye kadar beklerlerdi.

İş yerinde kadınlar sosyal «sınıf arkadaşı» değil, öncelikle «dişi» muamelesi görürlerdi. Hele konuşmalarda «kızların yanında cinsellik kokan ifadeler» kullanmaktan çekinilmezdi. *Holek* böyle bir durumu aktarmaktadır: «Hanna, senin koç yine boru döşedi mi sana? Kaç yol döşedi bakalım? diye seslenip devam edecekti ki başka biri karıştı lâfa: 'Çalılıkta yaptınız, değil mi?'. Ve ötekiler gülüşmeye başladılar. 'Size ne, be. Bok herifler! Ben ne istersem onu yaparım' derken, bir başkası da karıştı lâfa: *Hanna,* Pazar günü benimle gelir misin, ha?».

Bu tür diyaloglar hiç bir gizlilik saklılığa

meydan vermeyecek kadar açıktı ve çoğu kez ardından elle kabanın kabası sataşmalar başlardı ve günlerden bir gün yine kahkahalar ve haykırmalar arasında *Hanna*'yı yere itip ırzına geçermiş gibi yaptılar. Kızları eteklerinin altından ellemek ve göğüslerini sıkıştırmak güncel olaylardandı (ve bu gün hâlâ öyledir). Kolundan tutup çekmek, yanağını sıkmak, kıçına vurmak, gıdıklamak zararsız şakalardan sayılırdı. Kadın işçiler gerçi nane molla değildiler, hazır cevaptılar, ama böyle de olsa bu gibi durumlarda ne yapacaklarını her zaman kestiremiyor, kendilerini savunamıyorlardı. Savunabilenler de yaşça daha büyük olanlar veya evlilerdi, deneyimleri onlara bu imkânı bahşediyordu. Örneğin *Holek* böyle bir sahneyi aktarıyor: Hurda yığınları arasında çalışan bir işçinin pantolonu yırtılıp parçalanmış ve önüne bu yüzden bir önlük bağlamıştı: «O anda *Rosa* elindeki arabayı bırakıp önünde önlüklü işçiye seslendi: Johann, birazdan öğle olacak, ben teneffüs çanını çalayım bari, dedi ve adamın önündeki önlüğü bir yana itip organından yakalayarak sallamaya başladı. 'Bim bom, Bim bom'. Etrafta herkes apışıp kaldı, gülmekten kırılıyordu». Bu örnek lumpenproletarya çevrelerinden kaynaklandığı için belki o kadar tipik sayılmaz. Ama taşradaki fabrikalarda, aileler bütün bireyleriyle bir arada ve gedikli işçi gibi çalışırlardı. Böyle olunca tüm akrabalar, komşular ve köy, ahlakî normlara uymaya çaba gösterir ve aralarında bir çeşit sosyal kontrol uygularlardı. Öte yandan işletme sahipleri fabrikalarda zamanla talimatnameler yayınladılar ve ayrıntılı davranış kuralları koy-

dular. Böylece çalışanların birbirleriyle temas olanaklarını kısıtlayıp «edep ve ahlâkı» sağlamaya yöneldiler.

Cinsiyetler arasındaki bağımlılık ve güç ilişkilerinin sömürülmesi elbette baskı ve cinsel zorlamalar yanında cinsel yaşamın fabrikaya yansıyan öteki yüzüydü. 1843'te Elberfeld kasabasında ayyuka çıkan olaylarda on-ondört yaşlarında onüç tane genç kız fabrika hademelerinin saldırısına uğramış ve frengiye yakalanmışlardı. 1909'da Stuttgart esnaf denetleme kurulunun yıllık raporunda şöyle denilmektedir: «Yapılan gözlemler ve kamuoyu araştırmaları sırasında işçi kadınlardan edinilen bilgilere ve onların imâ ettiklerine göre, zabıta memurları esnafı kontrol etmekten çok çalışan esnaf kadınlara sarkıntılık etmekte ve bu olaylar sanıldığından daha sık tekrarlanmaktadır».

Pazar Eğlenceleri

Haftada altı gün çalışıldığı dönemlerde pazar günleri uzun ve kapkara bir tünelin sonunda parlayan ışık gibiydi. Pazar günleri çalışma zorunluğundan kurtulmak, boş zamanı olmak demekti. Bu, haftanın öbür günlerinden farklıydı, yaşamdan zevk almaya çağırıyor ve kendine özgü ufak tefek bazı alışkanlıkları da birlikte yaratıyordu. Pazar günleri haftanın öbür günlerinden farklı olarak daha uzun süre uyunuyor, erkekler sakal traşı oluyor, artık iş elbisesi değil, pazar kıyafeti giyiliyordu. Herkesi tüketme, daha lezzetli yemekler yeme coşkusu kaplıyor,

ufak tefek eğlenceler düzenleniyor ve sonunda zorunlu olarak bir kahvehane ya da bahçeli bir lokalde son bulan pazar gezintisine çıkılıyor, günün keyfi pasta yenilerek veya bira içilerek sona erdiriliyordu. Pazar gününün bahşettiği boş zaman başlıbaşına ve başka bir zamandı, sohbet ve dostluk ve de aşkın zamanıydı. Çünkü çalışma hayatının ritmi cinsel yaşama da vuruyordu damgasını. Birikmiş bir sürü ihtiyaç ve istekler pazar gününe yığılıp yoğunlaşıyordu. Ama bir de öteki yüzü vardı pazarın. Cumartesi günü, yani pazar öncesi... O gün haftalık ücretlerin ödendiği gündü, aile bütçesindeki delikler o gün patlak veriyordu. Pazarları kazanç günü değildi, ama aynı zamanda ev işlerinin görüldüğü, büyük çamaşırların yıkandığı gündü, evde oturan kadınların günüydü ve de ağlayan çocukların, sinirleri bozulan ve kavga eden ana ve babaların günüydü. Buna karşılık bekârlar için pazar, fabrikada ve mahallede yaşanan gündelik hayattan kaçmak için bir şanstı. Hafta içindeki gürültü ve eziyet ancak pazar gününün eğlenceleri dolayısıyla katlanılabilir hale geliyordu.

«Düşün bir kere! Hafta içinde o berbat fabrikada her allahın günü durmadan tek düze bir iş yapıyorsun, kan ter içinde ve can sıkıcı bir iş. Öğleyin desen, doğru dürüst dinlenmek yok. Çalıştığın günün akşamını ya kaldığın yatakhanenin avlusunda ya da kapısı önündeki sokakta geçiriyorsun. Ya da ne yapıyorsun? Lojman sahibinin mutfak kokusu ve çocuk yaygarasıyla dolu o daracık izbe lokaline tıkılıyorsun. Geceleri desen o sefil bekâr odalarında geçiyor. Bunun ya-

nında aldığın para zaten hiç bir şeye yetmiyor. İş yerinde ne kontrol var, ne bakım, aşk desen o da yok... Gençliğin bütün gücü içinde kalıyor, bütün hevesi kafasında ve yüreğinde kalıyor. Pazar günü geldi mi o zaman uykunu çıkarıp dinleniyorsun, kendine o zaman vakit ayırabiliyorsun... Müzik adamın aklını başından alıyor, taze taze genç kızlar gülüşüyor etrafında, her yanında ışıklar yanıp sönüyor, tepende koca koca salonlar yükseliyor...»

Dans salonları ne kadar çekiciydi?! Özgürlüğün tadı burada çıkar gibi görünüyordu. Meyhaneler erkek erkeğe oturulan bir dünya ise dans salonları da çiftlerin, eş arayanların dünyasıydı. Kimin parası ve de bir «kız»ı varsa dansa giderdi pazarları. Gezintiye çıkmak ya da kalabalıklarda dolaşmak yanında dansa gitmek, birlikte eğlenmek için biricik fırsattı. Büyük toplu eğlenceler bir yana, pazar günü dansları özellikle bekârlara ve yeni evlilere özgü bir yaşantıydı. Buna karşılık mahalle ve çalışma arkadaşlarının gruplarında ya önceden tanışmış çiftler ya da dans akşamı boyunca eş değiştire değiştire uygun dans partnerini bulanlar giderek dost oluyorlardı. Tek başlarına dansa gidenler sadece erkeklerdi ve bu, kadınlarda kötü bir izlenim bırakırdı. Pazar günü, eş bulma isteğinin, «birini koluna takma»nın, cinsiyetler arası ilişkilerde oyun oynar gibi, gösteri ya da fiyaka yaparcasına davranmanın günüydü. Işıltılı salonlarda giyilen özenli elbiseler, müzik ve de dans, fabrikalarda alışılagelen davranış biçimlerinden farklı biçimlere ihtiyaç gösteriyor ve buna izin de veriyordu. «İncelik duygusu ve duyarlı dav-

ranış» aranan bir nitelikti ve kimi erkek ve kadın işçiler «uygun tavır»larda bulunmayı öğrenmek için dans dersleri bile alıyorlardı.

Tavırların uygunluğu elbette dans salonuna göre değişiyordu. Basit bir takım lokallerde yoğun bir sıkışıklık ve şamata oluyordu, bağıra çağıra şarkı söyleniyor, kıyamet kopuyordu. Bunun yanında daha kibar lokaller de vardı, oralarda daha bir dengeli eğlenilirdi. 1890 yıllarında kazancı yerinde olan demirci ustaları *Chemnitz*'de [1945-1990 arası beceriksiz sosyalizm denemesi sırasında *Karl-Marx Stadt* diye anılırdı] Colosseum denen salonda eğlenirlerdi. Orada doğru dürüst kıyafetler giyilir ve buraya gelen tezgâhtar kızlar partnerlerinin terleyen ellerinden elbiselerini korumak için mendil taşırlardı. Ama fabrika işçisi kadınlara Colosseum'da daha pek rastlanmazdı o zamanlar. Şu var ki moda olan elbise ve şapkalar giymekten —hatta bazıları glacé eldiven bile takardı— onlar da geride kalmaz ve yakın taşradaki salonlarda görmeye alışılan geleneksel ve popüler köy kıyafetlerine aşağılayarak bakarlardı.

Adelheid Popp Avusturya taşrasındaki sanayi bölgelerinden tam tersini aktarıyor bunun. Tekstil işçisi kadınlar burada sosyal tırmanma tutkularını sergilemek için dansta, o güzel ve tipik köy entarilerine benzeyen «süslemeli siyah önlükler» giyerlerdi. Buna karşılık «sıradan fabrika işçisi kadınlar» pazarları «mavi bluz» ve «geniş keten önlük»lerini giyerler, işçi oldukları da buradan anlaşılırdı. «Giyecek doğru dürüst bir şey»i olmayanların pazar günleri «insan arasına» çıkmaması âdettendi.

19. yüzyılda fabrika işçilerinin hayatıyla ilgili tasvirler genelde hüzünlü sefalet sahneleriyle dolu olduğundan burada tam tersine biraz da işçilerin dans akşamlarına hâkim olan canlılığı yansıtıcı ifadeler o kadar aykırı sayılmamalı.

«İnsanlar şakalaşıp güler, coşardı...bir yandan da birbirlerine takılır, kucaklaşıp öpüşürlerdi. Ötesi berisi kahkaha atan ya da heyecandan yanıp tutuşan insanlar, gözlerinden hayat fışkıran ışıl ışıl çehreler ve taptaze vücutlarla doluydu. Kabına sığamayan neşe, gece saat 12'yi vurup müzik sustuğunda, salon boşalmaya başlayıp da ışıklar söndüğünde son haddine varan heyecan bir şehvet tantanasına dönüşürdü. Herkes çiftler halinde gecenin koynunda dolaşmaya koşar, yıldızlar insanı günâha çağırırdı».

Saat onikiden sonra pazar gecesinin ikinci ve en önemli bölümü olan mahrem dönem başlardı. Eve dönülen yol, yalnız kalmak, birbirine daha da yaklaşmak için fırsatlarla doluydu. Aradaki dostluğun derecesine göre birlikte de yatılırdı. Pazar günü dendi mi rahipler bu yüzden «pespaye pazar» derlerdi, geceyi birlikte geçirmek pazar eğlencesinin en doğal bir öğesi sayılıyordu. Başkaca olanaklar olmadığı zaman bir «çit ya da çalı arkası» sığınılacak biricik yerlerdi. *Gladbach*'ın buğday tarlalarından geçen yolların çevresi fabrikalarla doluydu ve yazın bu tarlalar baştan aşağı «yağmaya uğruyordu». Tarlada başaklar arasına sinip didişip bakışmak ya da evlerin kuytu ve koridorlarında «yumulmak» işin «mahremiyetini» noktalıyordu. Proletaryanın cinselliğinde «fırsat kollama» ağır basıyordu. Evde kimsenin bulunmadığı nadir za-

manlardan birinde işi çabucak bitirmek ya da başkalarının varlığıyla birlikte yaşamak, çıt çıkarmamak, bu arada gizli kapaklı davranma zorunluluğu hep tipik engellerdi.

Dans sonrası durumun ve bundan doğan beklentilerin ne anlama geldiği besbelli olduğu halde özellikle kadınları ilgilendiren kurallar da vardı doğal olarak. Daha tanıştıktan hemen sonra ilk seferinde «evet» diyen bir kadının adı çıkar, kötü şöhret sahibi olurdu. Kadınlar işin ölçüsünü iyi ayarlamak zorundaydılar. Cinsel ilişkinin ön koşulu genelde uzun süren bir tanışıklıktı. Ne var ki düzenli ikili ilişkilere her yerde ya da her zaman rastlanmıyordu. Maden ocakları bölgesi gibi erkeklerin çok fazla olduğu bölgelerde ya da durmadan yer değiştiren mevsimlik işçiler arasında fuhuş çok yaygındı. Şu var ki erkek, «fahişe»lere gittiği bilvesile cinsel ilişki için para ödemek zorunda kaldığı sürece, bu durum işçi ortamında bir erkeğin saygınlığını sıfıra indiriyordu.

20. yüzyılın başından hemen önce ve de sonraki onyıllarla ilgili raporlara göre kadın ve erkek işçilerin çoğu ilk kez 16-17 yaşlarında iken cinsel ilişkiye girmişler ve partnerleriyle «nikahsız evlilik» kurmuşlardır. *Chemnitz*'te yaşayan tekstil işçisi bir kadın «Dresden'li dokumacı ile üç yıl, Zwickau'lı bir ateşçi ile bir yıl, Chemnitz'li bir iplikçi ustasıyla altı ay birlikte yaşamıştı». Tekstil işçisi kadınlar arasında bir kaç partner değiştirmek âdetti. Öyle ki «ana-babasının yanında kalmayan bir işçinin cinsel ilişkiler açısından hemen hemen erkek kadar bağımsız ol-

ması sıradan bir olaydı. Gebe kalmadığı sürece kadın sağlıklı, ama kaba sığmayan cinselliğinin tadını çıkarıyor ve burjuva kadınları bu durumu kâh kıskanarak kâh dehşetle karşılıyordu».

Bedensel aşk anlaşılacağı gibi her ilişkinin doğasındandı. «Onurları»nı yitirmemek için kadınlar «izin vermek» ile saygınlık arasındaki zor bir dengeyi tutturmak zorundaydılar. Bir sosyologun Daimler-Benz fabrikasındaki işçiler üzerine 1910'da yaptığı bir araştırmada saptadığı üzere, genç bekâr kişiler arasındaki cinsel ilişki «edep ve ahlâka karşı çıkmak» anlamına gelmiyordu, ama aynı sosyolog ilişkinin selâmeti bakımından şunu ekliyor: «delikanlı kızı evine bıraktığı sürece».

1900'lerdeki işçi ortamı açısından geçerli olan bir kural vardı, o da ilişkiden bazı sonuçlar beklenecek olduğunda eğer niyet ciddi ise ya da görünürde bir evlilik varsa o zaman birlikte yatılmalıydı. «Berlinli bir işçi kadın, erkeğin kendisiyle evleneceğinden emin olduğu için, yalnız bir kez yatmakla evlilik-dışı cinsel ilişkinin rezil hiç bir yanı olmadığına inanıyordu. Çünkü erkek sevgilisini yüzüstü bırakmayı kendi şerefine sığdıramıyordu. Şeref, kadının bekâretine özen göstermek değildi». Bekâretin kendine özgü bir değeri yoktu. Evlenmeye ya da birlikte çıkmaya karar verildikten sonra «şerefin gereği yerine getirilmişti». Bundan sonra cinsel ihtiyaçları erteleyip durmanın artık ahlakî hiç bir erdemi olamazdı. Tam tersine: Fabrikadaki ilk çalışma yıllarının düşük ücretleri, konut bulma veya ikâmet izni gibi sorunlar bir aile kurmayı zorlaştırdığı için, evliliğin öne alınması anlamın-

da evlilik-öncesi ilişkiler, ortak ekonomik bir temel kurmayı sağlayan bağları yaratıyordu. Evliliğin kendisi mümkün olduğu sürece erteleniyordu. Çoğu çiftler sekiz on yıl nişanlı kalıyorlardı. Württemberg metal işçileri örneğin çok geç evleniyor ve bu durumda evlerinin temel ihtiyaçları için büyük para yardımı alıyorlardı. Evlilik dışı çocuklara da en çok bu bölgede rastlanıyordu. Württemberg metal ve tekstil işçisi ailelerde ilk doğan çocukların yüzde 25-30 kadarı 1850-1900 yılları arasında evlilik dışıydı. 1910 yılında Stuttgart'taki Daimler-Benz fabrikalarında soruşturulan işçilerin yüzde ellisinin daha evlendikleri zaman çocukları vardı. Bir işçinin yaşadığı ilişkiyi ancak iki üç çocuğu olduktan sonra yasallaştırmaya kalkması normaldi. Kimi ailelerde evlilik-dışı çocuklara sahip olmak aile geleneği idi. «Çocuk sahibi olmak için değil» diyor bir Daimler işçisi «insan çocukları olduğu için evlenir». *Holek* aileyi «yasal bir baba»ya kavuşturmak için bu işe üçüncü çocuktan sonra kalkışıyor.

Kadının namus veya «şeref»inin de birlikte ayaklar altına alınmasına yol açan, yani normları çiğneyen bir durum ancak ilişki evliliğe vardırılmaz ve anne çocuğuyla yalnız başına bırakıldığı zaman ortaya çıkmaktadır ki bu, kadının şerefinin erkeğin tutumuna bağlı olması demekti. Gerçekten de kızını böyle ortada bırakan bir erkek, Wuppertal ya da Stuttgart yörelerinde dostlarının, arkadaş ve ahbaplarının hakaretine uğruyor, «ayarttığı kızla evlenmek ya da yaşadığı çevreyi terk etmek» zorunda kalıncaya kadar ya dayak yiyor ya da her yerde yuha-

lanıyordu. Ne var ki taşra geleneğini andıran bu kontrol mekanizmasını uygulamak —ki 19. yüzyılın başlarında İsviçre'de «şerefini kurtarmak» anlamına geliyordu— 19. yüzyılın sonlarında işçilerin daha çok işyerini değiştirmeye zorlanmaları yüzünden giderek rağbetten düştü.

Frankfurt'ta fabrika işçisi kadınların 1895'de doğan evlilik-dışı çocuklarından yüzde 28,4'ü yasallaştırılmıştır. Bu oran gerçi cinsel yönden hizmetçi kızlarda olduğundan çok daha yüksekti. Ama yine üç kadından ikisinin çocuğunu tek başına büyüttüğü, yuvalara ve akrabalara ya da bakıcıya bıraktığı anlamına geliyordu. Evlilik dışı çocukları olan kadınlarla işçilerin gerçi daha çok evlendiği görülüyor, ama onlardaki hoşgörünün de bir sınırı olduğu anlaşılıyor. 1910'da mektuplaşma yoluyla yapılan bir kamuoyu araştırmasında, ilk çocuklarının babalarıyla evlenmemiş olan kadınların büyük bir bölümü kocalarının kendilerine boyuna işkence çektirdiğinden şikâyetle «geçmişte yaşadıklarıyla ilgili olarak en acı suçlamalarda bulunduklarından» yakınmaktadır.

Ahlakî davranışın sınırları yalnız sosyal olarak kabul gören ilişkiler ile çoklu-cinsel ilişki arasından geçiyor değildi. Bu sınırlar aynı zamanda eş seçme sorunlarını ve bir ilişkinin sosyal perspektifini de belirliyordu. 1893'de «Kadın işçiler sevişmekte ne kadar serbest ve özensizce hareket etseler bile» diyor bir kadın sosyolog «bu serbestliğin bir meslek derecesinde para karşılığı kullanılmasından ötürü dehşetli öfke duyuyorlar ve özellikle kendilerini kibar beylere satan kızlara adamakıllı kızıyorlar». Evet, «para

karşılığı sevişme»ye karşı duyulan eğilim düşünün bir tehlikeye dönüştükçe ve işsizlik dönemlerinde pek çok kadın için başka çarenin kalmadığı zamanlarda kadınların fuhuş yapan hemcinslerine karşı tepkisi daha da şiddetleniyordu. Ne var ki Berlin'deki fahişelerin dörtte biri 1875'te işçi ailelerinden geliyordu ve 1900'lerde Stuttgart'taki fabrika ve el işçisi kadınlar gizli veya kayıtsız fahişelerin yüzde 37'sini oluşturuyordu.

1870'lere kadar evlenmelere getirilen kısıtlamaların geçerli olduğu, yani bir çiftin aile kurmaya yetecek düzeyde bir varlığı olduğunu kanıtlayacak bir belge sunabildiği takdirde evlenmesine izin verildiği bölgelerde proletaryanın ilişkilerine yasallık tanımak bile zaten daha baştan engelleniyordu. Evlenmek isteyip de maddesel varlıktan yoksun kişiler bu yasalar yüzünden yasa dışına itilmiş oluyordu: Yoksa ya evlenecek çocukları yüzünden zorlanıyorlardı evliliğe ya da yıllar boyu metres hayatı yaşıyorlardı. Bu bölgelerdeki evlilik-dışı yaşamı belgeleyen rakamlar buna uygun olarak yüksekti. Örneğin 1859'da Hessen ve Baden-Württemberg'teki doğumların yüzde 18'i evlilik-dışıydı, hatta Bavyera'da bu oran yüzde 25'i buluyordu. Württemberg'li işçiler 1865'de bu yüzden «doğal hakları olan evliliği hadım eden», kendilerini sosyal normlarla sürekli çatışma içinde tutan şu evlilik-engeli kısıtlamaların kaldırılmasını istediler.

1871'de söz konusu yasaların kalkmasıyla evlilik-dışı doğumlarda gözle görülür bir azalma oldu, bununla ilgili oran Bavyera'da yüzde 11,8'e düştü, öteki eyaletlerde ise yüzde 8 düzeyine. Ücretlerdeki artışlar, yurtiçi yolculuklara getirilen

kolaylıklar, konut koşullarının iyileştirilmesi, gebelikten korunma önlemlerinin geliştirilmesi, bu arada iki çocuklu ailelerin ideal sayılması 19. yüzyıl sonlarında ve özellikle 20. yüzyıla girildikten sonradır ki evlilik-dışı ilişkileri gösteren rakamların her düzeyde düşmesini sağladı.

Evlilik

Evlenme öncesi her türlü yaşantı serbestliğine rağmen Evlilik ve Aile, bireyin kendi yaşamını programlarken her zaman belli bir öğe rolünü oynuyor ve kadın olsun erkek olsun her işçinin yaşamı için de böyle oluyor. İşçiyi saygıdeğer bir kişi haline getiren öğe hep evlilik olmuştu. Köyünden kalkıp bir sanayi bölgesine göç etmiş ilk kuşak işçiler için bir aileyi beslemek, aynı zamanda onun yeteneğinin onaylanması demek olduğu kadar bir «yuva» kurup bir «yurt» edinme imkânını sağlaması da demekti. Münih'li bir fabrika işçisi kızın gelecekten bütün beklediği «mutlu bir yuva» kurabilmekti. Nikâhlanma ve evlenme birbirine özlemle ve umutla bağlı olaylardı, ama öte yanda aile kurma umudunun içinde maddesel kaygılar da vardı. Parayı ortaklaşa çalışarak kazanma maddesel imkânları daha elverişli bir yaşam vaat ediyordu. Geçimini tek başına sağlamak açısından ücretleri çoğu kez yetersiz olan kadın işçiler için nikahlanma ve evlenmek, aile evinden kurtulup kendi başına bir hayat kurma olanağı sağlıyordu. Evlilik aynı zamanda erkek işçiyi de lojman ve pansiyon hayatından, meyhanelerde yemek yeme zorunluluğundan kurtarıyordu.

«Anasının babasının yanından ayrılıp başının çaresine bakmak zorunda kalan, oradan oraya iş kovalayan, yurtlarda ve otel ya da bekâr odalarında geceleyen genç bir proleter, ücreti artsa bile, günün birinde o duruma gelir ki sonunda kendine itiraf etmek zorunda kalıyor: Benim bir kadına ihtiyacım var ...Yavuklu değil. Ondan bol ne var? Sevişecek biri de değil, o ihtiyacını da karşılıyor. Ya ne? Doğru dürüst bir kadın, evlenecek kadın. Kısacası onun için yemek pişiren, yamasını diken evini idare eden, masasına aş koyup yatağında eşlik eden, küçücük evinin hanımı olan, yaşamına dirlik düzenlik getiren ve birlikte yaşadıkça yaşantılarına anlam veren bir kadın».

Erkek işçinin, evini evirip çeviren, hizmetlerine karşılık bekâr olarak para ödemek zorunda kaldığı bir kadına gereksinimi vardı ve evlendiği kadınla, ona yuvanın rahatlığını, cinselliğin tadını serbestçe çıkartmayı bahşeden kadınla bunlara sahip oluyordu.

İşçi kadın ise [«çocukluğundan beri para getirecek bir işte çalışmış, kötü muamele görmüş, kötü ücret almış, erkeklerce sömürülmüş, ayaklarının altında ne doğru dürüst bir yer, kıçının altında ne doğru dürüst bir döşek görmüş» bir kadın] evlenip «fabrikada kölelik etmekten kurtulmayı» umut ediyordu, onu küçük burjuvaların hayatına ulaştıracak bir erkek bulmayı arzuluyordu. «Ona bakacak ...ona isteyebileceği bir şeylere sahip olmayı sağlayacak,

sıcak bir oda, evlilik yatağı, analık yapacağı bir kaç çocuk verecek bir erkek».

Fabrika işçilerinin daha önceki kuşaklarında nikâhlanma, ücretleri kesilmesin diye iki iş saati arasına sıkıştırılmış özensiz ve sıradan bir işlemdi. Sonraları kentlerdeki işçi semtlerinde ya da taşradaki sanayi bölgelerinde konutlar çoğalıp komşular artınca nikâh törenleri bir düğün biçiminde ya da meyhanede içki âlemleri düzenlenerek kutlanıyordu.

Fabrika işçisi kadınların ortalama evlenme yaşı 23 ile 25 arasında değişiyordu, ama evlenmek için belirleyici etken evlenecek çiftin biraz «düğün parası biriktirmek» için gereksindikleri süreydi ve de gelecekteki yuvalarını döşeme konusundaki talepleri... Evlenmeyi kısıtlayıcı hükümlerin proletaryada bir çeşit tasarruf eğilimi yarattığı Güney Almanya'da, metal işçileri 1850-1899 yılları arasında genelde 32 yaşına kadar, kadınlar ise 29 yaşına gelinceye kadar bekliyorlardı evlenmeyi. Daimler-Benz işçileri arasında 1910'da yapılan bir araştırmaya göre 27 yaşına kadar bunların çoğu evlenmişti. Evlenme yaşı meslekî niteliklere göre değişiyordu. 1881-86 arasında Prusya'da yevmiye hesabıyla çalışan kadın işçilerin 29 yaşlarında, fabrika ve tütün işçilerinin ise 24-25 yaşlarında evlendikleri anlaşılıyor. Deri ve tekstil işçileri ise erkek olsun kadın olsun daha erken evleniyorlardı, çünkü ilerleyen yaşlarına rağmen ücretlerinde bir artma şansı yoktu. 1871-1900 arasında Almanya'da erkek işçilerin ortalama evlenme yaşı 28, kadınlarda 25,7 olmasına rağmen işçilerin yine de daha erkenden aile kurma eğiliminde oldukları

görülüyor. Evlenme genelde işçilerin kendi sosyal çevreleri içinde oluyordu. Evlilikleri teşvik eden bu çevreler fabrika ortamının kendisi veya komşular, yaşanan mahalle, bazan dans, bazan köklü arkadaşlıklar ya da evdeki kiracı delikanlılardı.

Gelin, adamın kendine «edindiği» bir şeydi. Erkek denince «iyi bir koca», kadın dendi mi «iyi bir ev idarecisi» anlaşılıyordu, «mutluluk» deyince de evlilik... Evli çiftler arasında belli bir standart dil konuşuluyordu ve bu dil baştan aşağı burjuva türünden klişelerle doluydu. Duygulardan söz edilmez, güncel yaşamın sorunlarına uygun olarak durumlardan, özelliklerden ve davranış ya da eylemlerden söz ediliyordu. Bu konuşmalar fiziksel ve maddesel eğilimler ve cinsellik konularıyla dolaylı olarak beslenerek yürütülürdü.

«Durumun bir aşka dönüştüğünden» pek az kimse söz etmektedir. Konuşulan dildeki bu dar çerçeveye rağmen özellikle genç kadın işçilerin yine de aşk rüyaları gördükleri anlaşılıyor. A. Popp'un anlattığına göre bu rüyalar okunan sayısız piyasa romanlarından esinleniyordu. Fabrikalarda çalışan kızlar 1890'larda yutarcasına okuyordu bu sıradan romanları, hatta romanın havası pansiyoncu aileler içinde neredeyse her akşam yaşanıyordu. İçine belki duyguların da girdiği sözcük kılıfları başka bir takım kitaplardan ödünç alınmış bile olsa ve kimi aşk umutları gerçekleşmese bile bu, işçi erkek veya kadınların yoğun duygular besleyemedikleri ya da aşık olma durumunu yaşayamadıkları anlamına gelmez. «Nişanlısını okşayıp birbirine sadık kal-

maya bin kez söz verdikleri, birbiriyle kucaklaşıp tatlı tatlı öpüştükleri akşamlarda kavuştukları aşk mutluluğunu» Holek ayrıntılarıyla anlatır. Böylesine baygın romantik anlatımların ardındaki duygular elbette ki sık sık yaşanmıyordu. Ne var ki aşk, bir takım kaba saba davranışlara kadar varan ilişkileri bile birarada tutan çiriş rolünü oynuyordu kuşkusuz. «Masada yanında oturuyordum, yüzüne bakmak bile istemiyordum. Sonra o beni öpmeye başladı ve ben de onu. Gerçi bir süre utandım kendimden, ama sonra ne utanç ne de çekingenlik kaldı» diye yazıyordu bir işçi kadın. *Katrin,* üstelik kocasının cinsel olarak sık sık, neredeyse saldırırcasına kötü muamele ettiği bir kadındı.

Burjuvazide Erotik (Kadındaki Cinsellik Üstüne Tartışmalar)

PETER GAY

Kent-soylu kesimlerin erotik anlayışıyla ilgili bu araştırmayı, kadının cinselliği konusunda 19. yüzyılda başlatılmış olan tartışmalardan ayrı tutmak elbette olanaksızdır. Fikirleri herkesce kabul edilmese bile ünlü cinsellik uzmanı *Dr. Ivan Bloch* 1907'de bütün bir yüzyıldaki bilgileri biraraya getirmeye çalışmıştı ve Bloch'a bakılırsa «erkeklerin cinsel iştah ve zevklerini ifade biçimleri arasında pek fark yok» gibi gözüküyordu. O bakımdan söz konusu ifade biçimleri tartışma konusu olarak pek fazla bir malzeme sağlamıyordu. Hele erkeğin iktidarsızlık ve zifaf gecesi korkusu açısından bile lâyık olması beklenen düzeyde değildi bu ifade biçimleri. «Dişinin cinsel duyarlılığının nitelik ve ölçüsü» o dönemlerdeki erotik yaşamı araştıranlar için olduğu kadar Bloch açısından da «bugüne kadar çözülememiş eski ve tartışmalı bir sorun» idi.

Bloch'un belirttiği üzere, bu tartışmaların —ve elbette pek de ateşli yandaşları olmayan— uzun bir geçmişi vardı. Eski Romalılar olsun ortaçağın hristiyanları, Rönesans ve Aydınlanma

çağının insanları olsun hepsi aynı kanıda birleşiyorlardı: Bu sorunlar, kadın ve erkekteki cinsel haz duygusunun ölçüsü, gücü ya da şiddeti konusunda gelişen ve *Zeus ile Hera* arasında geçen tartışmalarla çözüme bağlanmış, artık kapanmıştı genelde. Tüm eti ve ruhuyla kadınlara düşkün olan Zeus kendine özür bulmak için, kadınların daha şehvetli bir cins olduğunu ve arada bir kaçamak yapıyorsa bunun kadınlarda daha yoğun olan sevişme zevkini doyurup dengelemek kaygısından ileri geldiğini söylüyordu gerekçe olarak. Ama Zeus'un, kendisini boyuna aldatıp durduğu için hırsından küplere binen karısı Hera'nın cevabı hazırdı. O Zeus'un davranışlarının, savunduğunun tam tersini kanıtladığını söylüyordu. Bunun üzerine gidip kâhin *Teiresias*'a başvurdular. Kâhin cinsel ilişkiyi kendi bedeninde hem erkek hem de dişi olarak yaşamış biriydi ve bu bilge adam, hazzın zaferini simgeleyen defne yapraklarını hiç duraksamadan kadına sundu, üstelik dokuz tanesini kadına, yalnız bir tanesini erkeğe. Gerçi antik-çağda olsun sonraları olsun kâhin *Teiresias*'ın böyle bir değerlendirmede akıl almaz derecede kesin davranışını kuşkuyla karşılayanlar olmadı değil, ama bu yargının doğru olduğuna karşı çıkanlar pek azdı. İsa'nın yaşadığı dönemin ünlü musevî filozofu *Philo Judaeus*, İncil'deki günahı bir kinaye olarak yorumlarken Adem'i mantıkçı aklın bedene bürünmüş biçimi olarak görüyor ve şehvanî duyumların bedensel görünümü saydığı Havva'nın onun aklını çeldiğini vaaz ediyordu. *Montaigne*'den bu yana bütün büyük ahlakçılar şundan hiç kuşku duymadılar: Kadın

aslında hep Havva'nın kendisiydi. Ahlakî çürümenin kaynağı olarak «dişi»ye verip veriştiren bir kadın düşmanı olmaya hacet yoktu, kadını bir haz ve zevk fıçısı olarak görmek için... Ve bu durum 19. yüzyıla kadar tüm yüzyıllar boyunca öylece süregeldi.

Bloch, kadın cinselliği sorununun kendi çağına kadar hâlâ çözümlenmemiş olduğunu söylerken her zaman olduğu gibi meseleyi doğru olarak saptamaktan yine yoksundu. Çünkü aslında sorun ondan daha yüzyıl öncesinden tartışmaya açılmıştı bile.

Tıpkı Onani'ye karşı başlatılıp panik yaratacak bir düzeye vardırılan o yoğun haçlı seferi gibi, hekim ve papazların kadının doğuştan şehvanî duyumsallığı konusundaki kuşkuları da çağın çok karakteristik belirtilerindendi. «Kadın» burjuva yüzyılının başına hem sorun hem de dert olmuştu.

Bu adamakıllı merak ve ilgi uyandıran tartışmalar hangi rolde olursa olsun bütün kadınlar ve de erkekler için yaşamsal önem taşıyordu. Ne olursa olsun kadındaki cinsel uyarılma duyarlılığının doğuştan bir içgüdü ya da zamanla kazanılmış bir işlev, doğal bir hak ya da hukuksal anlamda bir görev mi olduğu sorusu artık yabana atılacak gibi değildi: Soruya verilecek cevap kadının evlilik-içi yükümlülüklerinin özel karakter ve kapsamını belirlemeye, hatta dolaylı olarak da kadının yüksek öğrenim ve akademik meslekler için uygun olup olmadığı sorununa da katkıda bulunacak, açıklık getirecekti. Kadın cinselliğinin doğa ve niteliğini tanımlamak, evliliğin doğa ve niteliğini tanımla-

maktan ve de burjuva toplulukların niteliği konusunda öğretici dayanak noktaları edinmekten daha az bir şey değildi.

Bu konularda tıbbın ve tanrı-bilimin yüzyıllardır ortaya koyduğu söylemlere kendilerinin de inanıp durduğuna bakarsak 19. yüzyılda patlak veren kuşkulara ve çelişkilere şaşmamak gerekiyor. Kimi hekimler cinsel içgüdülerin karmaşıklığı arasında saydıkları birçok olayların izlenimi altında daha ileri bir takım araştırmalara kalktılar. 1901'de Münih'li doktor *F. Siebert* «Cinsel ilişkinin yarattığı zevk bakımından erkeğin mi yoksa kadının mı daha istek uyandırıcı olduğu sorusu» diye yazıyor «pek çok kez ele alındı ve başka başka biçimlerde cevaplandı. Bu konuda hüküm vermek için elimizde güvenilir bir kıstas yok». Fransız hekim *Paul Moreau* «Üreme Duygusu» ile ilgili sapmalar üstüne bir makalesinde buna benzer şeyler yazmakta ve 1880'li yıllar için tipik sayılan şeyler söylemektedir: «Genelde herkesin kabul ettiği, ama bilimsel açıdan henüz hâlâ araştırılmamış olan bir cinsel üreme kavramı var». İsveçli uzman *Dr. Seved Ribbing* 1892'de aynı ihtiyatlı stilde şunları yazıyor: «Kendisine doyum sağlayacak bir nesneye olan arzularının, insanın cinsel içgüdüsünün yoğunluğu istisna durumlarda büyük farklılıklar gösteriyor».

Dr. Ribbing devamlı bir sürü ünlü insanları sıralıyor ki aralarında «cinsel içgüdüleri gerçekten de dehşet» olan kadınlar da var. Doktor, kendi kanısına göre hiç kuşku götürmeyecek kadar erotik yapıda olan erkek ve kadınlar arasın-

da çok ince, hatta kıl payı farklar keşfettiğini belirtmektedir. *Dr. Siebert* genelde daha yaygın olan «soğuk yapılılık»ın erkeklere oranla kadınlarda daha çok yaygın bir durum olduğu konusunda kuşkusunu belirtirken oldukça büyük bir kitle adına konuşuyordu ve cinsel birleşmeye karşı gerçi pek çok kadının belli bir isteksizlik gösterdiğini, ama bunda belki «erkeğin beceriksizliği»nin rolü olduğunu, bunun da «kadının şehvetin doruğuna ulaştığı anda erkeğin kuvvetini çoktan harcamış olmasından» kaynaklanabileceğini vurguluyordu. Ne var ki doktor bunları «doğru dürüst saptamanın zor» olduğunu da ekliyor.

Ama 19. yüzyılda cinsellik konusunda farklı düşünen gözlemciler de var. Öyle ya, ister istihzacı ister idealist ya da bilim adamı olsun birçokları cinsel ilişkiyi kadınların da erkekler kadar istediğinde birleşiyorlardı. Fransa'da bu konunun Stendhal ve Balzac gibi kuramcıları olayı çok doğal karşılıyorlardı. Bir «Aşk Cinayeti» nedeniyle, hatta bu arada tiksindirici bir koca ya da soğuk davranan bir eş yüzünden mahkemeye çıkan kadınlardan şikâyetçi olan veya onları savunan medenî cesaret sahipleri, pek çok kimsenin gizliden gizliye inandığı şeyleri kamuoyu önünde açıktan açığa söylüyorlardı: «Kadın teşebbüsü açıkça eline geçirmişti, aklını toparlayabilmesi için düzenli olarak cinsel heyecana ihtiyacı vardı». 1882'deki bir mahkemede avukat müvekkilenin «hakkı olan coşku ve heyecanın kendinden esirgendiği»ni, kadının bundan acı çektiğini söylüyordu: «İnsanın duyum yeteneği doyuma ulaşmazsa aklının ruhu da çeker bu-

nun acısını». Hekimlerin pek çoğu bu inancı, hatta bu yüzden cinayet işleyen kadınları bile hiç tereddüt etmeden destekliyorlardı. Fransa'da maden suları uzmanı ve tıp tarihçisi olan *Dr. Felix Roubaux,* iktidarsızlık ve cinsel soğukluk konusunda 1885'te kaleme aldığı ayrıntılı bir makalede şu düşünceyi savunuyordu. «Normal bir cinsel birleşmede kadının rolü hiç de pasif bir rol değildir». Doktor kadının cinsel arzu beslemeye ve «Venüs'ün tadını çıkarmaya» hakkı olduğunu şiddetle savunuyordu.

Kadın erotiğini savunan bu söylemler zaman zaman ince ifadelerle vurgulanıyordu. Ünlü kadın-doğum uzmanı *Dr. James Scott* cinsel içgüdüyle ilgili bir makalesinde, kadının erotik arzulara sahip olduğunu teslim ediyor ve bu arzuların yüksek duyguların hizmetinde olması gereğini belirtiyordu: «Temiz lekesiz bir cinsel duyguya sahip olmak kadının doğasındaki temel yasadır, çünkü aşk bu yasanın ana öğesidir. Kadının cinsel duyguları hiç bir zaman önemsiz sayılamaz, tam tersine normal olarak onurlu bir analığa duyulan şaşmaz bir özlemdir ki bu, baştan çıkarıcı veya serbest aşk isteyen bir kadının cinsel tutkusundan kıyaslanamayacak kadar üstün düzeyde bir içgüdüdür». Hiç çekinmeden ve 19. yüzyıl için hiç de anormal sayılmayan devrimci bir atılımla *Scott,* kadındaki cinsel arzuların gerçekte erkektekinden üstün, erkeğin cinsel iştah ve zevkinden daha soylu olduğunu vurguluyor, kadının «tüm canlı varlıkların anası, onların yaratıcısı» olduğunu belirtiyordu. Burjuva yüzyılının pek çok (elbette hepsi değil) insanı için hakikati görmek meseleydi, ama hakikati

allı pullu ahlakî bir kılıfa sokup saptırmadan yaymak bambaşka bir meseleydi.

Dünyanın tanınmış kişileri yaşadıkları deneylerle aynı sonuçlara varmışlardır, ama bu sonuçları daha çok «gösterişe sapmadan» ifade etmek eğilimindeydiler. Feleğin çemberinden geçmiş o kalpsiz *Goncourt Kardeşler* tuttukları günceye «Bir Bekâra Öğütler» adı altında şöyle yazıyorlardı: «Yüzü genç kalan, kalbi yaşlanan, çılgınca hayallerle yanıp tutuşan bekâr, kadınlardan arzulara kapılmak için değil, kendi yolunu açmak için yararlanan adam, hiç çekinmeden hep kanı kaynayan ateşli bir kadına yaslanan adamdır. Hiç bir şeyin fırsatını kaçırmaz, onunla, her şeyi yapabilir. Kadın onun oldu mu, ona tam sahip olur artık, onu kendi yükselme hırsına ya da şehvet tutkusuna âlet edebilir». *Goncourt Kardeşler*'in çizdiği bu imge belli ki baştan aşağı iğrençtir, hatta *Maupassant*'ın kimi tüyler ürpertici hikâyelerine taş çıkartır: Artık genç sayılmayan, otuz sekizine merdiven dayamış doyumsuz ve soluyan ...kendisini durmadan orgazma sürükleyen boğanın önünde aşağılaşan kadın... Bu imgeler, *Goncourt Kardeşler* çevresinde kadının bir «Seks Hayvanı» (animal sexuel) olarak hayal edildiğini gösteriyor.

Goncourt'lar neden söz ettiklerinin elbette farkındaydılar. Metreslerinin orgazmla kapıldıkları coşkuları neredeyse bir cerrah soğukkanlılığı ve dikkatiyle kaydediyorlardı: «İyice giriyor ...oh. Jojo, benimki geliyor... ıh ...ıh ...Kadın burada zevkten bitkin düşer, ama devam eder erkek. Kadın: Oh, bacağım acıyor... Haydi... Oh... her taraf ıslandı». Kadınların, er-

kekler kadar cinsel heyecana kapılıp kapılmadığını öğrenmek için *Goncourt*'ların bilimsel araştırma yapmaya ihtiyaçları yoktu.

Amiel daha edepli bir tonda katılıyordu Goncourt Kardeşlere: «Aslında her iki cins için de aynı şey». Ve devam ediyor: «Her iki taraf da birbirini cinsel olarak çekerken herkes kendini karşısındakinde tamamlamaya çabalıyordu. Hatta Don Juan'ın bile sadece bir tek kadını aradığı ve bir kadının bütün yaşamının, bir tek erkeği, yani kendi erkeğini aramaktan başka biri olmadığı söylenebilir».

Bazan bu tür ifadeler uzman çevrelerden de kaynaklanıyordu. 1865 yılında bir gün New York'lu kafatası uzmanı *John Bartlett* bir karakter tipi çizmişti J.B. Lyman adında biri için. Lyman fiziksel çalışma gücü yüksek ve yazarlık tutkusu olan biriydi ve Bartlett onun bu konulardaki kendini beğenmişliğini biliyordu, o yüzden çizdiği karakter profiline Lyman'ın «sabırlı avlanma» yeteneğini de katıyor ve Lyman'ın «hayvansal doğa»sını «kısmen kartal kısmen de atın doğası» olarak betimliyordu. «Lyman» diyordu «muhakkak ki doğuştan bir yetenek —kalem onun elinde kartalın pençesindeki avı gibi duruyor». Bu cesaretlendirici bir değerlendirmeydi, ama Bartlett'in Lyman'la ilgili bu karakter açıklamasına eklediği ve Lyman'ın erotik tutumuna ilişkin notlar daha da yüreklendiriciydi: «Kamışınız ya dimdik duruyor ya da pörsük, çoğu zaman pörsük. Ama bütün işini dik dururken görüyor ...o kadar ki, aklı başında hiç bir kadın bunu gördükçe aklına başka bir şey gelmez». Bartlett şunları eklemeyi de unutmuyor:

«Eşiniz sağlıklı ise ve fiziksel olarak sizinle aşık atabiliyorsa, meseleyi yoluna her zaman koyabilirsiniz. Ne var ki boylu boyunca bir süvari akınına kalkışmak, size birkaç sütun doldurmak kadar bir enerjiye mal olur». Ve sürdürür Bartlett: «Bordadan yaylım ateşine haftada bir defadan fazla kalkmayın. Bu, eşinize iyi gelir ve size de zararı dokunmaz. Yüzünüzden kan damlasa ya da hayattan Epikür kadar haz alsaydınız, daha bol keseden zevke dalabilirdiniz. Siz yatak konusunda her şeyin elbette doğru dürüst yürümesini istiyorsunuz». Bartlet'in Lyman'ı özellikle aydınlatmak istediği konu, kendisinin cinsel kapasitesinden karısının da yarar göreceği idi. «Karınızın» diye tamamladı sözlerini «sizi kıskanmak için hiç bir nedeni yok. Bir centilmen olarak siz yemeği ne tatsız tuzsuz ne de rastgele bir tabakta yersiniz. Bir kadınla bir kez sevişti-ğinizde hep onunla sevişmek isterseniz, bunun iki nedeni vardır: Birincisi, değişiklikten hoşlanmadığınız için. İkincisi de kadının değişiklikten genelde hiç bir şey elde edemeyeceği için».

Kağıda aceleyle çiziktirilip «açık saçık» diye damgalanabilen bu kısa diyagnoz konusunda pek çok şey söylenebilir. *Bartlett*'in kullandığı kaba, ama etkili dil, askerlikten yaptığı mecazlar ve kadının tatminine ilişkin öğütlerdeki patavatsızlıklardan, öğüt arayan kişi ile uzman kişi arasındaki dostça laubaliliğe, daha da ötesi erkeklerin kadınlar hakkında aralarında konuşurken alıştıkları biçimde bir çeşit yontulmamışlığa hükmedilebilir. Onu «doğru dürüst bir tabak»la kıyasladığınızda Laura Lyman'ın ne diyeceğini bilemeyiz, ama bildiğimiz kadarıyla

cinsel yaşamında kocasından tamamıyla memnun. Burada söz konusu olan, Bartlett'in kadının cinselliğinin, bırakın kanıtlamayı, tartışılamayacak kadar belli bir şey olduğunu belirtmek isteyişidir. Lyman'ın cinsel yeteneğini «aklı başında bir kadının aklına herhangi bir değişikliği getirmeyecek kadar» olumlu bulduğunu söylerken Dr. Bartlett bununla kadınların cinsel ilişkiden aynen erkekler gibi zevk aldıklarını belirtmek istemektedir. Doktor «eğer karınızın sağlığı yerinde ve sizinle fiziksel olarak aşık atabiliyorsa» diye bir koşul ortaya sürüyorsa bununla kadının cinsel zevklerinin çoğu kez ruhsal olduğu kadar fiziksel bakımdan da farklı olabileceğini ve Lyman'ın ancak «yüzünden kan fışkıran ya da Epikür gibi hazza önem veren biri» olduğu takdirde, cinsel zevkin tadını haftada bir defadan daha fazla çıkarabileceğini vurgulamaktadır haklı olarak; bu arada erkeğin iştahının da yaşanan durumlara göre değişebileceğini de aynı doğrulukla ifade eder.

Kamuoyunun geniş katmanlarına ulaşan literatür, ister popüler düzeyde basitleştirilmiş yazılar ister titiz araştırmalar sonucu bir takım makaleler biçiminde olsun çoğunlukla bu doğrultudaki liberal beklentiler çevresinde dolaşıyordu. Zamanında çok üretken Paris'li bir gazeteci olan *Gustav Droz* 1866'da yayınlanıp onsekiz yılda 121 baskı yapan «Bay, Bayan ve Bebek» başlıklı kitabında tutkulu bir kadının cinsel haklarını savunuyordu. Nişanlanma döneminden başlayıp evlenme ve çocuk sahibi olup aile kurma dönemlerini kapsayan ve çok rahat ve canlı bir stilde yazılı kitabında *Droz* ne şehvet

düşkünü bekârları ne her işe karışan anneleri konu dışı bırakıyor ne de kimi cinsel gerçekler karşısında yüzü edeple kızaran genç nişanlı kızlardan söz etmeden yapıyordu. Yazarın konuşma tonu bugün belki katlanması zor bir şaka anlayışı taşıyor, ama bu bilerek yaratılan bir havadır. *Droz* zamanın kadınlarını evlilikten uzaklaştıran o iffet hastası toplumsal idealleri kökünden sarsmak istemektedir bu şekilde. Nikâh bittikten sonra gelinin anası «kızının kulağına birkaç söz fısıldar, ona yapacağı fedakârlıklardan, gelecekten, zorunluluk ve itaatten söz eder». İlk gecenin erkeğin çekingen birtakım yaklaşma girişimleriyle geçiştirilmesinde, bu arada kadının damadı yüreklendirici, ama utangaç tavırlarda bulunmasında şaşılacak bir şey yoktur. Ve bu durum tir tir titreyen zavallı delikanlı kızı öpüp de yatağa girinceye kadar sürer. Gelin sonunda onu sevdiğini itiraf eder, «ama öyle tatlı öylesine fısıldayarak ki gelin sanki rüya görüyordu». Yine de işler yolunda gider, evlilikte erotik mutluluğun pek doğal bir şey olduğu ...evet, *Droz*'un vermek istediği mesaj buydu: «Aman yarabbi, bunca yıl gerilerde kalmış olan bu anıları düşündükçe nasıl da gülüyoruz!». Kadının cinselliğini sadece uyarmak gerekiyordu erkeği yarı yolda bırakması için...

Fransız hekimleri arasında ağırlığı olan ya da aklı başında sesler de çıkmıyor değildi. *Droz* gibi bunlar da, cinsler arasındaki erotik mutluluğun yarım kalmaması gerektiği kanısındaydılar. Emekli bir askerî operatör olan *Dr. Auguste Debay* bunların en ünlülerinden biriydi, banyo yapmanın hijyeninden tutun karşılıklı cinsel çe-

kimin sırlarına varıncaya kadar pek çok konuda kitapları vardı. Kamuoyunda geniş bir okuyucu kitlesi edinmişti.

Şu var ki *Dr. Debay*'ın en sevdiği konular Aşk, Sadakat, Kıskançlık, Boşanma, Perhiz ve Katolik Rahiplerde Evlenme Yasağı ile ilgiliydi. «Hijyen ve Evlilik Fizyolojisi» adlı kitabı 1848' de yayınlandı, satış sayısı ve yarattığı etki bakımından Droz'un başarısından geri kalan yanı yoktu. Kitap 1881 yılına kadar 125 baskı yaptı ve uzun bir süre daha okunmaya devam etti. Olağanüstü anlatım yeteneğiyle Debay cinsel ilişkilerde perhizin gereksizliği konusuna da değiniyor ve perhizin yol açtığı sonuçların kadınlar için âdeta felakete yol açabileceğini vurguluyordu. «İlişkilerden yoksun bırakılmaya zorlanma kadının aklındaki ruhsal melekeleri öylesine kokuşturan bir etki yapıyor ki bu ruh hastalığı dolayısıyla evlenmemiş kız ve kadınların tüm toplumdaki sayısı neredeyse bir dengesizlik yaratıyor». Aynı zamanda şunu da saptamıştı Debay: «Korkunç denecek düzeyde nevrotik kişiler var ki bunlar, mizaçlarındaki ateşliliği bir yana itip kendilerini bekârete adayan kızların çoğunu mahvediyorlar». Bu tip yaratıklar sararıp soluyor, kahrolup gidiyorlar, ama onlara bir erkekle ilişki kurmasını sağlamaya görün hepsinin yanaklarında çiçek açar.

Uzun lâfın kısası, *Debay*'ın kitabına bakarsak evlilik her iki cinsde de gerek beden gerekse aklın ruhu açısından gerçek bir bereket gibi gözüküyor. «Sevinci ve tasayı paylaşmak», sevgiden doğan bir yardımlaşma ve tatlı sözlerle teselli bulmak, bütün bunlar bu bencil dünyada

evliliği ender bulunan bir kuvvet kaynağına dönüştürmektedir. Şu var ki Debay cinsel birleşmeyi de mutluluğa götüren bir ortak eylemden saymaktadır, «evlilik» demektedir «ruhun ve bedenin birbiriyle öylesine mutlu bir bağdaşmışlığıdır ki hayatın yükünü birlikte taşımaya yardım eder». Kadının ya da erkeğin yatakta hangisinin daha çok zevk aldığı sorusu boş bir sorudur, çünkü modern araştırmalar bunu «fizyolojik deneylerle» çoktan açıklığa kavuşturmuşlardır. Zevk ve coşkunun kişiden kişiye ve nedenlerine göre değiştiği doğrudur. «Bir yanda fantazi öte yanda genital duyarlılık birbirlerini karşılıklı olarak etkilemektedir. Erotik hayal gücü yanında genital bölgelerde aşırı etkinliğe sahip olanlar sürekli olarak doyum arayan cinsel arzular duyarlar. Bu kategoriden insanlara kentlerde rastlanır ve de işi gücü olmayanlar arasında», belki de kent-soylu varlıklı kişiler arasında demek lâzım... Taşra halkındaki cinselliğin ise, erkeğin hoyratça davranışlarından, kadının ise buna karşı oldukça kayıtsız tutumundan meydana geldiğini söylerken kendi çağının anlayışını yansıtmaktadır. Okumuş, duyarlı, sabretmesini öğrenmiş orta tabakalar Debay'e göre kelimenin en gerçek anlamında «tatmin edici» bir cinsel yaşam sürmektedir.

Olgun bir cinsellik anlayışı açısından çizdiği profili açımlarken *Debay* genital duyumlarla ilgili çok zengin oynaşma biçimleri sergilemekte ve bunları neredeyse şehvet duygularını kışkırtacak ayrıntılarla anlatmaktadır. Cinsel ilişki kısa sürdüğü zaman kadın «pasif» davranmakta, ama ilişki uzadıkça kadının tutumu da değiş-

mektedir: «Labia minora'nın uyarılması, klitoris'in gıdıklanması, vajinadaki hafif sürtünme duyumu tüm genital bölgedeki duyumların en üst düzeyde coşkuya ulaşmasını sağlar». Uyanan şehvetin artık daha fazla beklemeye tahammülü kalmaz. Kadının «cinsel sistemi» erkeğinkinden çok daha yaygın ve kapsamlı olduğu gibi kadının hayal gücü de daha canlı ve kıvraktır, duyarlılığı çok daha fazladır. O nedenle «kadını kollarınızla sarıp kucakladığınız zaman tüm vücudu sarsılır ve heyecandan titrer; cinsel uyarı devam ettiği sürece bu coşku duygusunu tüm vücuduyla yaşar». Erkek daha güçlü biçimde, şiddetle uyarılmış olsa bile bu daha kısa sürer. İlişkiden sonra erkek üstelik kadından çok daha fazla yorulur ve «kısa bir süre iktidarsızlık» geçirir. Yedi sekiz saat içinde beş altı defadan daha fazla ilişkide bulunamaz ki —ki aslında atletik bir başarıdır— ama Debay bunu ne abartır gibi gözükmekte ne de olağanüstü bir kapasite saymaktadır. Buna karşılık kadın, Debay'e göre ilişkiye hazırdır ve de en kısa sürede. Ne var ki pek çok şey erkeğin beceri ve duyarlılığına bağlıdır: «Kadın erkekten daha uzun süre dayanır ve direnir fethedilme mücadelesinde ve erkek fiziksel olarak bunun tersini sergilemek istese bile bu akılsızca ve boşuna bir mücadeledir». *Debay* kadına karşı sevgiden yoksun ve hoyratça ya da anormal bulduğu için, kimi cinsel pratiklere karşıdır, örneğin «aybaşı döneminde bir kadına yaklaşmak» iğrençtir. Buna kalkışan erkeklerde «kınanmaya değer bir kadın düşkünlüğü vardır, zevkleri kokuşmuştur bu erkeklerin». Cinsel doyumun öyle biçim-

leri vardır ki genelde öyle çekincesiz ve liberal biri olan Debay bile yakışıksız bulur bunları.

Debay aslında devrimci sayılabilecek türden bir kimse değildi. Örneğin kadınlara, yaşamadıkları cinsel bir uyarıyı, hatta orgazmı yaşarmış gibi davranmalarını öğütlüyordu; «Erkek» diyordu Debay «mutluluğunun paylaşılmasından hoşlanır». Evet, yatakta bir hayvandır erkek. «Ama» diye seslenir kadınlara «sevip okşayarak ondaki cinsel yangını biraz olsun söndürebilirsiniz». *Debay*'ın cinsel ilişkide biricik «normal» pozisyonun «misyoner pozisyonu» olduğunu vurgulaması onun çizdiği tüm görüntüye uyuyor, ayrıca kadının ata biner gibi erkeğin üstüne çıktığı süvari pozisyonunun kadına beklenen şehveti yaşattığını, ama bunun doğal durumu tersine çevirdiğini söylüyor. Anlatımdaki ölçüye ve kendine güvenen tutumuna rağmen *Debay* öğütleriyle yine de ne yapacağını pek bilemiyordu. Önünde saygıyla diz çöktüğü aile hiyerarşisi, her iki cinsin de erotik zevklerden yararlanmasını amaçlayan ve cinselliği savunan öğütleriyle ters düşüyordu. Çünkü onun açısından erkeğin yeri eninde sonunda üstte olmalıydı. Buna rağmen Debay afrodisiak'lardan söz ettiği 22 sayfa boyunca bedensel zevkleri hep ciddiyetle ele almış olduğunu vurgulamakta, kadının kendi hakkı gereği erotik bir yaratık olduğu, ama kadının ne bedensel zevk veya şehvet düşkünü bir erkeğin edilgen bir kurbanı ne de soyun devamını sağlayan biyolojik bir aygıt olduğu gerçeğinin altını çizmektedir. Kitabının halk arasında böylesine müthiş ve süregelen bir popülerliğe erişmesi *Debay*'in kültürü sayesinde

olmuştur, yani dinin ahlakî otoritesinden büyük ölçüde sıyrılmış olan ve kendine kendini beğenmişcesine güvenen fransız kültürü sayesinde...

Almanya ve İngiltere gibi öteki ülkelerde cinsel davranışlarla ilgili olarak bu kompleks ve sıkıntılardan uzak görüşler ne var ki fransızlara özgü şu dillere destan ahlâk-tanımazlığa bağlanıyordu. Ama 19. yüzyılda batı-dünyasının her yanında Debay ile aynı görüşleri paylaşan ve evli hiç bir erkeğin evlilik yatağının dışında cinsel doyum aramaya yeltenmediği kanısında olan birçok cinsellik uzmanı vardı. Kültür tarihi ve felsefesiyle uğraşan ve de yazıları kimi dillere çevrilen isveçli saygın hekim *Dr. Anton Nyström* şunları ileri sürüyordu: «Kadında olsun erkekte olsun insanları birbirine çeken şey, ne olduğu pek kestirilemeyen üreme isteği değil, kuşkusuz ki cinsel içgüdüdür. Bu içgüdü, keşişlere özgü ilkeler ve toplumsal bir takım koşullarla ne kadar bastırılsa bile, erkeğin olduğu kadar kadının doğasında da yer alıyor». Nyström kadının doğal yapısı ile sosyal durumunu birbirinden ayıran ender tıp otoritelerinden biriydi. Kadının gerek perhiz ve cinsel feragat yönü gerekse toplumda boyun eğmeye yatkınlığı onun doğasındaki bir özellik olarak kabul ediliyordu. «Çoğu kimseler kadındaki cinsel içgüdünün anılmaya değer bir rolü olmadığını, bazılarında daha yoğun biçimde ortaya çıksa bile, bunun ahlakî bir çürümenin ya da edep-dışı bir şehvetin belirtisi olduğunu iddia ettiler». Kadın cinselliğiyle ilgili egemen görüşleri eleştiren başka birçok kimse gibi Nyström, bu tür bağnazcı yanlış anlamalardan dini sorumlu tutma eğilimin-

deydi. «Hristiyan ülkelerde egemen olan cinsel ahlâk kadını kendi cinsel içgüdülerini bastırmaya zorladı». Bu konularda kalem tutan öteki pek çok yazarın tersine Nyström kadınlar arasında kendi cinsellikleri konusunda bir soruşturma yaptı, «Hangileri okumuş ya da kültürlüydü?». Alman kadın pasifisti ve cinsel reformcusu *Helene Stöcker* de aynı yola başvuruyordu. *H. Stöcker*'in yazdığı «medenî cesaret dolu ve sağlam temellere dayalı» makaleler *Nyström* için pek yararlı belgelerdi: Bu belgelerde «cinsel içgüdü ve aşk ihtiyacının kadın açısından aynen erkekte olduğu kadar önemli olduğu, analığın ikincil önem taşıdığı ileri sürülüyordu». *Mabel Loomis Todd*, gerek *Nyström* gerekse *Stöcker*'in yazıları altına coşkuyla atabilirdi imzasını. Nyström'ün çok kısa tutulsa bile, kendi tıp pratiğinden derlediği olaylar, şu «okumuş ve kültürlü» kadınların yayınladıkları öyküleri doğruluyordu. *Nyström*'ün de perhiz veya oruçtan saydığı mastürbasyonu da içine katarsak bütün cinsel perhiz yaşantıları uykusuzluğa, başağrısı ve sayıklamaya yol açıyordu. Üstelik cinsel içgüdünün, insanın içinde duyduğu en aşılmaz engelleri bile bir hamlede aşma özelliği vardı. *Droz* olsun *Debay* olsun her ikisi de artık çok güçlü müttefikler kazanmışlardı.

Gerçekleri dobra dobra konuşan bu kişiler ne korkaktılar ne de yalnız bırakılmışlardı. Buna rağmen onyıllar boyu gitgide gözden düştüler, sağlıklı ve namuslu kadınların doğal erotik eğilimlerine hayat hakkı tanımayan somurtkan ve huysuz kişilerin sesleri zamanla ağırlık kazandı. Birbirlerine düşman kesilen taraflar ara-

sındaki mücadele çizgisi uzun süre ülkeden ülkeye dolaşıp durdu. Bloch, daha meselenin temelinde anlaşamayan —çoğu zamanlarda yaşayan ve genellikle alman kültüründen olan— bir düzine uzmanın adını vermektedir. Aynı düşüncede olan uzmanlara ulus düzeyinde bile rastlanmamaktadır. İtalyanlar ve fransızlar, ingilizler ve amerikalılar bu sorunlarda hep birbirinden ayrı ayrı düşmekte, bir konsensus'a varılamamaktadır. Doğal bir kadının cinsel ilişkilerde daima pasif davrandığını ileri sürmekle «cinsel arınmışlığı»nı savunanlar 19. yüzyılın ikinci yarısında çabalarını daha da arttırdılar. Bu alandaki görüşlerde bir tekel oluşturamadılar, ama çok yetkin uzmanların da aynı görüşte anlaştıkları olmadı. 19. yüzyılın başında olsun sonunda olsun, hatta 20. yüzyılda bile kimileri kadının aşk açısından tıpkı erkek gibi tutkuları olduğunda anlaşırken geri kalanlar kadının bu alanda doğası gereği bir soğukluk yaşadığında diretiyordu.

Kadının cinsel tutkulara sahip bir yaratık olduğu konusunda uzun süre egemen olan görüşlere karşı çıkan en ünlü —ve kuşkusuz en edebî nitelikli— eleştirmen *Dr. William Acton*'du. Kadının cinsel duyarsızlığını vaaz eden ve âdeta İncil yerine geçen kitabı zamanında alkışlarla karşılandı ve uluslararası bir saygınlık kazandı. W. Acton'un bir üstünlüğü varsa o da fikri açıkça hiç çekinmeden söylemesiydi : «Kadınların çoğu cinsel duygularının herhangi bir türünden dolayı (kendileri açısından bereket ki) azap çekmiyor. Erkekler için alışkanlık gereği olan şey kadınlar için istisnadır». Ve bu tür

istisnalara kalkışan kadınların aslında doğanın düştüğü birer yanılgı olduğunu, nimfoman ve tımarhanelerde yatan ya da yatması beklenen türden kadınlar olduğunu vaaz eder W. Acton. Ne ilginçtir ki Acton, erkekten hayatın bu temel gerçeğinin onun canını sıkmayıp tam tersine onu imanlı hale getirmesini beklemektedir: «Sinirli olsun zayıf yapılı olsun hiç bir genç adam, evlilik arifesinde onu bekleyen görevleri düşüne düşüne bunların altında ezileceği kaygısına kapılmamalıdır. Evli hiç bir kadın bir metresle aynı kefeye konulmayı istemez». Kadının doğal soğukluğu genç adamın kaygılarını dağıtmaya yetmelidir. «Pek çok durumda» diye vurgular Acton «düğün töreni sırasındaki çekingenliği ve yorgunluğunu atıp böylelikle pek çok şeye veda eden ve evliliğin ilk basamaklarında şaşkınlığa kapılan edepli bir ingiliz kadını genelde duygusal çalkantılarının eriştiği doruktan hiç değilse ilk birkaç gün için sakınır ve uzak kalabilirse bundan sadece mutluluk duyacaktır». Acton'un çizdiği kadın tipi «kendisine kur yapılan» değil, meleklerin koruyup «esirgediği» bir kadındır.

Acton'un vaaz edercesine sunduğu yazılar insanları günâhlara karşı dinsel yoldan uyarmayı meslek edinmiş kişiler için biçilmiş kaftandı. Şu var ki onyıllar boyu pratik deneyimler edinmiş kimi tıp adamı da onun iliklerine kadar bağnaz akıl-yürütmeleri ardına sığınıyordu. 1880'lı yılların ortalarına doğru Almanya'nın feodalizm kalıntısı soylularından *Dr. Von Krafft-Ebing* «Cinsel Psikopatlık» (Psychopathia sexualis) adlı kitabıyla otoritesini konuşturuyor ve bu bağnazlara destek veriyordu. Ne var ki yük-

sek kültürün erotizmin temelleri üzerinde yükseldiğini o şöyle teslim ediyordu: «Cinsel temelleri olmasa ne durumda olurdu şiir ve plastik sanatlar!». Ama aynı temelleri kadınlara reva görmüyordu *Dr. Ebing*. Söz konusu klasikleşmiş kitabının 9. baskısında 1894'te şunları savunmaktaydı: «Erkeğin cinsel ihtiyacı kuşkusuz ki kadından daha canlıdır... Güçlü bir doğal içgüdüye uyarak erkek belli bir yaştan sonra kadını arzular ve bedensel zevkleri doğrultusunda sever». Ama kadında böyle olmuyormuş: «Kadının aklındaki ruh normal düzeyde gelişmiş ve iyi eğitilmiş ise, onun bedensel zevkler doğrultusundaki arzuları zayıftır. Eğer öyle olmasaydı, evlilik ve aile hayal bile edilemez, tüm dünya bir genelev olurdu. Şurası kesin ki dişiden kaçan bir erkek ve cinsel zevklerin peşinde koşan bir kadın, bunlar hep anormal olaylardır». Kadınlar aşka gerçi erkeklerden daha çok özlem duyarlar, ama bu ihtiyaç onlarda erotik olmaktan çok aklın ruhuyla yoğurulmuş bir düzeydedir. Cinsel sapıklık üzerine 1890 yılında yayınladığı «tıbbî psikolojik inceleme»sinde *Dr. Krafft-Ebing* kendi şaheseri sayılan *Cinsel Psikopatlık*'ta ileri sürdüğü «fikirler»ini bir kez daha vurgular: Kadın kendi doğası gereği pasiftir, karşı cinsin eğilimlerine uysalca boyun eğişi psikolojik bir olaydır. Onun kaderi hem biyolojik hem sosyal açıdan çizilmiştir: Kadın hem üreme sürecinde pasiftir (?) hem de toplumsal koşullar açısından ki *bu koşullar Dr. Ebing'e göre «hiç değişmezler»?!* Bu anlayışa bakarsak toplumsal düzenin devrilerek altüst edilmesi bile kıramaz o zincirleri, kadının erotik arzularına doğanın vurduğu zincirleri!!

Konuyla ilgili bu görüşler, belirttiğimiz gibi görüşler olmasa bile neredeyse egemen olan görüşlerdi. İlkin 1881'de basılan ders kitabında biyolog ve fiziyolog *Newell Martin* bir hekime gönderme yaparak şunları söylemek ister: Yalnız «Toplumun zevk düşkünü tabakalarındaki kadınların çoğu için bir azap ya da musibet» olmakla kalmayıp kadınların pek çoğu bu sözde zevk yaşantısı sonunda son derece şiddetli sancılara kapılmakta, çoğu kez sağlıklarını yitirmektedir. Belli ki N. Martin yıllar öncesinde W. Acton'un ileri sürdüğü düşünceleri paylaşmakta ve kadınların cinsel birleşmeye erkeklerin hatırı için katlandıklarını söylemektedir. «En yüce mutluluğu, sevdiği insan uğruna azap çekmekte bulan, yani seven bir kadın katlanabildiği sürece kocasına hiç bir şey hissettirmemeye çalışacaktır».

Ötekiler gerçi o denli doktriner davranmıyorlardı, ama ne söylemek istediklerinin pek âlâ farkındaydılar. 1850'lerin ortalarında amerikalı vaiz ve hekim *W. Alcott*, kadın «öteki yaratıklar gibi bedensel zevklere doğuştan sahiptir» diyen ve böylece «yanıltıcı bir izlenim» uyandıran «edepsizce» yazılara karşı bir kampanya açıyor ve kadın «yapısı bakımından ya da doğal eğilimi gereği kirletilmeye yatkındır» diye kabullenmekten daha beter bir iftira olabilir mi diye sorarak bir polemik başlatıyordu. Alcott birkaç tane «utanmaz kadın»ın olabileceğini teslim ediyor, «Ama» diyordu «çoğu melekler gibi» yaşıyor. İngiliz yazarı *W. R. Greg* ise aynı yıllarda yayınlanan *Westminster Review* dergisinde yazdığı ünlü makalesinde kadınları yine göklere çı-

karıyordu: «Kadınların arzuları onları bayağılığa düşürüyor denemez». Devamlı aldatılıp ayartılagelen alt tabakaları saymazsak kadınların «arzuları tamamıyla belirli sınırlarda kalır ve bilinçli biçimlere bürünür ki bu, arzulamaya düşkün olma düzeyine hiç bir zaman varmaz». «Cinsel arzulama genelde erkeğin doğasına has ve kendiliğinden kaynaklanan bir özellik ve ergenlik çağına özgü bir durum» iken böyle bir durum «uyarılmadığı sürece yoktur» kadında. «Sosyal konumlarının ve gördükleri eğitimin kendilerini bütün bu kışkırtıcı şeylerden koruduğu kadınlar, bedensel duyumların kendilerine fısıldadığı yanılgılara hiç düşmeksizin ve sarsılmadan dosdoğru yaşarlar hayatlarını. Böyle olmasında da ne kadar isabet var değil mi?»

Ne var ki *W. R. Greg* insanı şaşırtır ve beklenmedik bir takım ödünle de yaşanır adım adım: Erkeklerde olduğu gibi kadınlarda da cinsel içgüdüler vardır, der. Ama erkek bu içgüdüleri bir iktidar olarak hisseder ve onlara duyduğu açlık ve iştahla teslim olurken kadın aynı şeyleri sessiz ve sağır gibi fark eder, belki iştahı uyarılmadığı sürece doğru dürüst yaşamaz bile bu içgüdüleri... Cinsellik ve evlilik konularında yazan birçokları kadının erotik yaratılışını da hesaba katarak ikisi ortasında bir tavır aldılar: Erkek cinsel ilişkide eylemin başlatıcısı iken kadın esrarlı bir yaratık olarak kalıyor, ama cinsel duyguları o da tanıyordu. Aynı şekilde *Smith H. Platt* da İncil'den alıntılarla doldurduğu «Kadınlık Sultanlıktır» başlıklı kısacık makalesinde cinsel içgüdünün «en belirgin amacı» der «insan soyunu sürdürmektir, ama ... başka, yani doğa-

dan kaynaklanan sevgi duygusunu yoğunlaştırmak gibi amaçlara da hizmet ettiğini kabul etmek için güçlü nedenler» vardır ve bu duyguları üstelik her iki cins de paylaşıyor. Varılan bu sonucu, diyor *S. H. Platt* «cinsel arzunun başka türlü açıklanamayan sıkça belirmişliği ve sürüp gitmesi» de destekliyor. Ve ekliyor Platt «cinsel arzunun böyle sürüp gitmesi insan soyunun elbette erkek cinsinden olan temsilcilerinde oluyor» ve yine de gelenekselleşmiş veya konvansiyonel düşüncenin yollarına çekmek istiyor kamuoyunun aklını... Platt, kadınların sağlıklarını erkeğin cinsel ihtiyaçları yolunda feda etmeleri gerektiğini söyleyerek bir de öğüt veriyor kadınlara, ama «kadının doğasındaki duyarlılığın nefretle karşıladığı böyle bir fedakârlık bir çeşit kirlenme gibi görünse bile» demekle bir çuval inciri de berbat ediyor. *Platt*, fikirlerindeki bu dengesizliği adaletli davranma kaygısıyla örtmeye çalışıyor sanki: «Hiç bir gerçek koca kendi uğrunda yapılan böyle bir fedakârlığı, erkekliğinin en soylu içgüdülerinin ta derinlerden sarsıldığını yaşamadan fark edemeyecektir». O nedenle erkek, «kadının başına açtığı derdi elden geldiğince hafifletmeye çalışırken bir yandan da kendini ona yalnız teslim etmekle kalmayıp ona kendini adamış olan bu yüreği zengin, kadına olan sevgi ve duyarlılığını derinleştirmeye çaba gösterecektir. Ne var ki feminist duyarlılıklara yaklaşım açısından bütün bu sözler pek fazla bir şey ifade etmiyor. Ama bunlar cinsellik üzerine kalem sallayan bir erkekler ordusunu ayağa kaldıran son darbe oldu yine de.

Dindar kimi kadın gazeteci-yazarlar kadın

hareketine karşı çoğu ataerkil erkeklerden daha eleştirel davranmaktan geri kalmıyorlardı, ne var ki zaman zaman feminizmi savunmak durumuna geldiler: Bu gelişmiş, ama ne yazık ki çürümüş uygarlık çerçevesinde kadının en soylu görevinin erkeği kurtarmak, dış dünyadaki faaliyetleri yüzünden içine giderek battığı ve onun ruhsal sağlığını tehdit eden bedensel zevk bataklığından kurtarmak olduğunu vurguluyorlardı. Yazdığı etkili kitaplarında, kadının kendini ve yaşamını başkaları için feda etmesi gerektiğini hiç durmaksızın vaaz eden *Sarah Ellis* «İngiliz Kadını» adlı kitabında, pek çok nedenlerden ötürü kadınların daha yüksek bir eğitim görme çabasında olduklarını söylemekte ve bunun nedenlerini şöyle sıralamaktadır: «Maddesel sorunlara akıldaki ruhun özellikleri sayesinde soyluluk kazandırmak», aileyle ilgili ve zorunlu işlere olan ilgiyi sağlam ve diri tutmak, ama özellikle biz kadınların katkıda bulunması için önce ingiliz erkeklerinin karakterini düpedüz hayvansal olan, daha doğrusu mekanik durumundan kurtarmak». Bunlar besbelli ki ahlâk türünden konulardı: Çünkü kültürlü bir kadın olarak kocasını karakterindeki hayvansal niteliklerden kurtarmak ve şu hayvansal tutkuların sırlarını bilmek hiç istemezdi bayan Ellis! Dinsel ve öğretici nitelikteki uyarıların hepsinde akla yatkın birtakım sözler de yer alıyor. İffet ve temizlik edebiyatı öyle sergilendiği kadar dar ya da erdem taslayıcı bir çizgide değildir. Ne var ki evcillik ideali hep incecik bir örtünün altında uyur gibi yapar ve böylesi bir edebiyat —yarı örtülü biçimde— «arzular»ı açığa vurur.

O dönemin ıslahatçı edebiyatı gerek kilise gerek eğitim alanındaki bir yığın yayınlarla dolup taşıyordu ve bu yüzden midir nedir, kadınları rahat bırakmayı gerçekten de beceremedi. Sözü edilen istisna durumları bir yana bırakırsak bu edebiyat kadınların bedensel haz duyabilme yeteneğini ya yerin dibine batırıyor ya da günahsız buluyor veya düpedüz inkâr ediyordu. *Çıkarılan sonuçlarda bir duygu yüceliğine özenme ya da rezaletlerden zevk alma duygusu kadar olgular karşısında dehşet ve endişeye kapılma eğilimi de göze çarpıyordu.* Yazarların pek çoğunda bu motifler arasında ayırım yapmak olanaksızdır, en başta ileri sürülen ilkelerin gerisinde bir takım bilinçaltı çatışmalar gizli olduğu için olanaksızdır. Erkeğin üstte olması gerektiği özellikle vurgulanmaktadır ki bu, gördüğümüz gibi cinselliğe övgü yağdıran bazı kitaplarda bir hortlak gibi dolaşmakta, ama bu durum aynı zamanda erkeğin birdenbire alta düşme düşüverme tehlikesi karşısındaki yaygın korkusunu dolaylı olarak açığa vurmaktadır kendini.

Yüzeyden bakıldığında, evlilik konusundaki el kitapları genelde naif sayılan bir takım amaçların peşinde idiler, karşı-cinsler arası ilişkiler konusunda halk arasında dolaşan ve hiç de ispatlanmamış bir takım söylentileri yaymaya devam ediyorlar ve bunu, kadının iffetsizliğini, erkeğin kabalık ve gaddarlığını ve de zaman süreci içindeki genel çürümeyi sergilemek için, birbirlerinden kopya edercesine yapıyorlardı. *Ahlâkçıların sanki kokuşmuş bir topluma ihtiyaç duyduklarına inanası geliyordu insanın. O denli imansız olmayan, erotik acayipliklere o*

denli kapılmayan bir toplumda onlara sanki hiç iş kalmayacaktı! Ama «ıslahatçı» yazı ve incelemelerin çoğunda inanç ve ifade biçimi bakımından açıkça bir dinsellik havası esiyordu. Dinsel kaynaklardan aldıkları sözleri boyuna tekrarlayıp duran yazılar sadece protestan zihniyetli olanlar değildi. Kadınlar arasında bunlara «öfke küpü» deniyordu. Bu yazılar, hep kendi kaderine razı olup peygamberin buyruklarına uymayı —evde, çocuklarının başında ve de cinselliğine hiç aldırmadan yaşamayı— öğütlüyordu. Hristiyanlığın inatla savunduğu bu dinsel görüşlere *August Bebel* «Kadın ve Sosyalizm» adlı ünlü dava ve tartışma kitabında karşı çıkarken onlara çok ızdırap veren bir haraç ödemiş bulunuyor. «Kadın erkeğine boyun eğmelidir» anlamındaki ünlü ifadelerin sahibi *Aziz Paulus*'tan alıntılar yapan *A. Bebel,* herkesin dilindeki pek çok kilise babası ve din büyükleri arasında kadınlara nefret kusan en öfkeli kadın düşmanlarından örnekler sıralar ve «dişi mahlukatın o iflah olmaz günahkârlığı»nı o kilise babalarının (hacı hoca takımının - y.ö.) nasıl da kin ve garezle andığını ortaya koyar. 1880'li yıllarda Bebel kadınları erotik alanda olduğu gibi bütün alanlarda eşit haklar kazanmak yolunda mücadeleye çağırırken kadının, unutmamak gerekir ki, erotik duyarsızlığıyla ilgili olarak hüküm süren imgeler 19. yüzyılın ağır basan imgeleriydi.

Günümüzde Aşk
(Bir Öğrenme Süreci)

HERRAD SCHENK

1933 yılı Almanya'da evlilik konusunda kritik bir tartışmanın başladığı dönemin (Nasyonal Sosyalizmin Hitler'le iktidara açıkça geldiğinin - y.ö.) ilk yılıdır. Aile yapısı içinde barınmakta olan tutucu düşünceler nasyonal sosyalizmle güçlü bir desteğe kavuşuyordu; *Nazizm* de Katolik Kilisesi gibi «evlilik, cinsellik ve neslin üreme olgusu» arasında birbirinden ayrı tutulamayan bağların öyle olduğu gibi kalmasından yanaydı ve «çürütüp kokuşturucu» *bireyselleşme* sürecine böylece dur denilmeliydi. Ancak çok sonraları, altmışlı yıllarda ve de yetmişli yıllar sırasındadır ki yüzyılımızın başlarındaki evlilik tartışmalarını hatırlatan fikirler yeniden alevlendi. Yeni tartışmaları başlatan ateş «Aşk Evliliği» ateşine dönüştü ve 1980'li yıllarda bu *ideal* evlilik başka bir renge büründü: *Öğrenme Süreci Olarak Yaşama Ortaklığı.*

İkinci Dünya Savaşı birincisinden farklıydı, şöyle ki birincisinde olduğu gibi cinsel ahlâkta sürekli bir gevşeme yaratmadı. İlkin boşanmaların sayısı fırladı birdenbire, ama bu, savaş ya-

şantısı ve yabancılaşma yüzünden dağılmaya yüz tutmuş ailelerle ilgiliydi, 1950'lerde bu durum kısa süren bir görüngüydü. Derken boşanma sayısı sonra birdenbire düşüverdi, ancak yavaş yavaş yükselerek 1950'lerin durumu 1970'li yıllarda yeniden yaşandı. Ne var ki aile sosyolojisiyle ilgili incelemelerden görüldüğü üzere, evlilik ve aile kurumlarında artık şaşırtıcı bir kararlılık (Stabillik) yaşanıyor Almanya'da. «Aile yaşamının durumları, kararlılık ve kararsızlık açısından bakılarak gözlemlenecek ve değerlendirilecek olursa şu açıkça fark edilir ki, ağır sosyal koşullar, hangi türden olursa olsun sosyal sıkıntılar, ne aile dayanışmasını ne de aile yaşamını —ortalama ölçekte de olsa— artık hiç bir zaman zayıflatıyor değil... Tam tersine güçlendiriyor bu dayanışmayı. Daha önceden evliliği tehlikeye sokan kişisel gerilimler ya da evli çiftin ve çocukların birlikteliğinde yaşanan kayıtsızlık yerine daha sıcak ve güçlü bir birlikte yaşama duygusuna bırakmaktadır» şeklinde bir kanıya varıyor *Helmut Schelsky* (1953). Almanya'da devlet düzeni ve ekonomik düzenin çöküşü, ideolojinin iflası, ülke dışına kaçış ve sürgünler, ölümler ve sosyal köklerden kopuşlar insanların kaderini ve halkın güncel yaşamını 1914-18 savaşından çok daha derin boyutlarda etkiledi. Bu yoğun sarsıntıdır ki belki evlilikteki yaşam durumlarına «kararlılık» kazandıran faktör! Çünkü pek çok insan o dönemde *aile*'yi sosyal ilişkilerin bozguna uğramadığı son kale, güvenilir biricik destek olarak gördü. Savaş sonrası darlık ve sıkıntıların ilk yıllarında olduğu gibi yeniden kalkınmanın ve iktisadi mucizenin

gerçekleştiği dönemde evlilik birçokları için muhtemeldir ki eskilerin şu «çıkar evliliği» dedikleri birlikteliği andırıyordu: Evlenen çiftler kendilerini her şeyden önce çalışma-ortakları olarak kabul ediyor, aileyi bir dayanışma birliği sayıyorlardı. Çiftlerin her biri kendi işinden, kendi rolünden sorumluydu, «sabanı çamurun içinden çekip çıkarmak» için birlikte yorucu bir çalışma gerekti. Gerekli olan şeyleri sağlamak, örgütlemek, yuvayı kuruncaya kadar el ele vermek... Nedir ki geri planında emeğin egemen olduğu bu hayat tablosunun üzerinde Katolik Demokrat Parti'nin (CDU) koyu tutucu aile politikası esiyor Almanya'da. Bu, evlilik kurumunun ve ailenin korunmasına yönelik bir politikadır, örneğin *Aile Sorunları Bakanı* Würmeling 1953'te «Boşanmanın kolaylaştırılması, devletin ve toplumun ayakta kalması bakımından ailede köklenen temelleri tehdit eder» diye konuşmakta ve böylece çoğunluğun sesine tercüman olduğuna inanmaktadır.

Bu savaş dönemi ve savaş sonrası evliliklerinin içine düştüğü ruhsal sıkıntılar ancak çok sonra 968 kuşağının kendi ana-babalarına yönelttikleri suçlamalarda yansır. Savaş veya savaş sonrası yıllarda doğanların pek çoğu ana-babalarının yaptıkları evlilikleri, dışardan kararlı (-dengeli) gözükmesine rağmen içten içe kof bir kurum olarak algıladılar, boğucu buldular. Ayrıca 60'lı yıllarda bir problem durumuna gelen erken evlilikleri de kısmen de olsa genç insanların bir an önce ana-baba evinden kopma eğilimlerine bağlamak gerekir. Kendi başlarına yapmaya karar verdikleri ve kendilerinden ön-

ceki kuşaktan daha rahat edeceklerini umdukları bir evlilik onların gruplar halinde veya aynı konutu paylaşarak yalnız yaşamak gibi alternatif yaşam biçimleri o zamanlar henüz yoktu.

Nedir ki 60'lı yılların ortalarına doğru «cinsellik dalgası» denen bir akım İskandinavya'dan kopup Almanya ve orta-avrupa'ya girdi. *Ingmar Bergman*'ın 1963'te İsveç sinemalarında gösterilen filmi «sessizlik» bir yıl geçmeden bütün batı-alman kamuoyunu derinden sarstı. Birkaç yıl sonra da *Oswald Kolle*'nin cinsellik konusundaki aydınlatıcı filmleri piyasayı kapladı. «Eşiniz, bilinmeyen yaratık» (1969) ve «Kocanız, bilinmeyen erkek» (1970) gibi filmler büyük seyirci kitlesi topluyor, cinselliğin karanlıkta kalmış kesimlerini perdede keşfetmeye çıkan insan yığınlarını kendine çekiyordu. Buna paralel olarak altmışlı yılların ortalarına doğru «doğum kontrol hapları»nın zafer yürüyüşü başladı Orta-Avrupa'da. Aslında bu haplar A.B.D.'de kadının doğurganlığıyla ilgili araştırmalarda katolik bir doğum uzmanı tarafından bir yan-ürün olarak rastlantı sonucu icat edilivermişti. Yumurtlamayı önleyen bu hormonlu ürünler 1966'da Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'nün bir uzmanlar komitesi tarafından «sağlığa zararsız» bulundu, ama Almanya'da hekimlerin bir bölümü bu hapları uzun bir süre daha salık vermekten çekindi. 1965'te 400 hekimin imzaladığı «Ulm Muhtırası» söz konusu hormonlu hapları «doğanın yaratıcı gücüne müdahale ettiği» gerekçesiyle kınıyordu. Hapların yaygınlaşmasıyla bir grup seks dalgasının patlak vereceğinden çekiniliyordu. Bir yanda *cinsellik dalgası*, öte yanda

kontrol hapları ikisi de aynı zamana rastgelmişti ve haplar, cinsellik ahlâkının liberalleşmesinde, özellikle evlilik-öncesi cinsel ilişkilerin serbestleşmesinde uzun süre etkili oldular. Ne var ki işler çığırından çıkacak düzeye hiç bir zaman gelmedi.

Cinsellik dalgasının ortaya çıkmasıyla birlikte orta-avrupa insanının cinsellik karşısındaki tutumunu daha sonraki yıllarda belirleyecek olan *iki ayrı gelişme* baş gösterdi. Birincisi —*Van de Veldes* geleneğine uyarak— cinsellik alanında geniş bir *bilimsel literatür* ortaya çıktı. Özellikle A.B.D.'de anketler ve ampirik araştırmalar yapıldı, bunların sonuçları birçok raporlar halinde piyasaya sunuldu: 1948 ve 1953'de A.B.D.'de yayınlanan *Kinsey* raporları 1954 yılından başlayarak bütün dillere çevrilecekti. Yıllar boyunca gitgide daha büyük sayılara ulaştı bu yayınlar, bu arada *Gieses ve Schmidt*'in *Öğrencilerde Cinsellik* (1968) *Masters ve Johnson*'un *Cinsel Reaksiyon* (1967), *Evliliğin Zevki* (1976) ve *Hite-Raporu* (1977) korkunç baskılara ulaştı. Özellikle Hite-Raporu kadın cinselliği konusunda yoğunlaşıyordu.

Dönemin ikinci büyük gelişmesi, cinselliği aydınlatan bu literatürle sıkı sıkıya bir çıkar ilişkisi olan bir akımdı, yani *Seks, Erotik ve Pornografinin ticarileştirilmesi. İsveç* filmi diye kısaca anılan filmlerin yarattığı dalga altmışlı yılların ikinci yarısında bütün orta-avrupa'yı bir sel gibi istilâ etti. Aralarında ciddi denebilecek olanları da dahil pek çok magazin dergisi kapak sayfalarını çıplak, yarı çıplak kadın fotografla-

rıyla doldurmaya başladılar. Seks ve pornografi gitgide reklamların ana öğesi haline geliyordu, hemen hemen her konuda böyleydi. Bunun yanında Sex-Shop denilen dükkanlar, yalnızca seks filmi gösteren sinemalar yerden mantar gibi bitiyordu.

Meta haline getirilmiş cinsellikteki bu patlama, insan-insana ilişkilerden koparılarak alışveriş konusu durumuna getirilen bir cinselliğin teknik yönlerine duyulan ilgi, kısacası *insanın kendine yabancılaşması* bugün hâlâ sürüyor, özellikle bu yabancılaşmanın dinsel baskılarla, dolayısıyla *sahte bir ahlakçılıkla* yaşandığı ülkelerde, *yobazlığın siyasal ahlâka harç edildiği* ülkelerde... Görsel basın bu yabancılaşmayı kullanarak kendi ülkesindeki kadınların öncelikle sömürülmesine önayak oluyor: *Uygarlaşmanın utanç duvarı*. Çoğunluğunu erkeklerin oluşturduğu pek çok insan cinsel ahlâktaki yumuşamaya rağmen cinsel ihtiyaçlarını kişisel ilişkiler çerçevesinde çözüme ulaştıracak durumda değiller, bunu belki de bu ilişkilerin gerektirdiği ölçüde bir ruhsal uzlaşma sağlamaya hazır ya da yatkın olamadıkları için yapamıyorlar. Yüzyılın başlarında fuhuşun daha hoşgörülü bir cinsel ahlâk sayesinde ortadan kaldırılabileceğine inanan *cinsel reformcu* aydınların eskiden beri düşledikleri fikirler de böylece suya düşüyordu.

Altmışlı yılların ikinci yarısında *öğrenci hareketleri* sırasında *burjuva evliliğ*ine karşı yeni bir eleştiri dönemi başlatılınca *Cinsellik Dalgası* da iyice hızını aldı. Evliliğe yöneltilen eleştirilerin arka planındaki teorik düşünce kısmen de

olsa, ilginçti, ki otuzlu yıllardan kaynaklanıyor, hatta 1920'lerin deneyim ve tartışma ortamına dayanıyordu. Ama *Aydınlar kesimi* bu gerçekleri Almanya'da ancak otuzlu yıllarda algılıyordu. Örneğin «Baskıcı Cinsel Ahlâkın Sökün Edişi» (1932) ve «Cinsel Devrim» (1936) adlı eserleriyle *Wilhelm Reich* ya da «Otorite ve Aile» (1936) ile *Max Horkheimer*.

1933'te (Hitler'in resmen iktidara gelişiyle-y.ö.) Almanya Komünist Partisinden ve 1934'te de Uluslararası Psikoanalizciler Birliği'nden atılan Marksist Psikoanalizci *Wilhelm Reich* öğrenci hareketinin klasik önderi haline geldi. Öğrenciler onun çok yönlü eserinin bir bölümünden, özellikle Reich'ın kendisinin de eleştirel bir tavır aldığı bölümlerinden hareketle yola çıkıyorlardı. 1930'da *W. Reich* Almanya Komünist Partisi (KPD) içindeki çalışmaları çerçevesinde Berlin'de *Cinselliğin Ekonomisi ve Politikası* ile, kısacası *Seks-pol* diye adlandırılan Cinsel Politika ile uğraşmıştı. Ne demekti Cinsel Politika? Bu, bir yanda *Marx*'ın öte yanda *Freud*'un (Psikoanalizin) getirdiği çıkış noktalarını bağdaştırma denemesiydi ve *W. Reich*'ın, işçi kesimindeki genç insanların gebelikten korunma, hamileliği önleme ve benzeri konularda danışmak ve yardımlaşmak için başvurduğu cinsel danışma merkezlerinde pratik hekim olarak çalışırken edindiği tedavi deneyimlerinden doğmuştu.

Reich, kapitalist toplumdaki baskı mekanizmalarının bireylere cinsel ihtiyaçlarını bastırma ya da bastırmaya zorlama şeklinde yansıdı-

ğı kanısındaydı (*. Y.Ö.). O ilkel toplumlarda cinsel yaşamın istek-isteksizlik (Lust-Unlust) ilkesine göre değerlendirildiğini kurguluyordu. Ancak ekonomik ve siyasal güç toplumda belli bir sınıfın elinde yoğunlaştığı zaman bu sınıf,

---

(*Y.Ö.) Oysa (liberal) kapitalizmde cinselliğin «meta haline getirilmesi», baskı mekanizmalarınca cinselliği ve de cinsel ihtiyaçları «baskı altında tutmaktan kurtarıcı» —sözde özgürleştirici— bir rol oynuyor. Çünkü cinselliğin metalaşması insanın bireyselliğinden çok toplumsallığını ilgilendirir, ama tersine olarak insan, üzerindeki (bireysel?) cinsel baskıyı sanki kendi toplumsallığını doğrudan ilgilendirmiyor gibi hisseder. Toplumsallaşmışlıkla ilgili her imge insana kendi bireyselliğinden daima daha yabancıdır! O bakımdan kullanım değeri değil, meta üreten bir toplumda insan ihtiyaçlarını *bireysel tercih*lerine göre «serbestçe tatmin ediyor» olsa bile, bunu nasıl yapıyor? Cinsel tercihlerini, bu arada *«Günahın-Riskin Ceremesi* ile ölçülen bir toplumsallaşma», özellikle değer (mübadele) konusu, yani meta haline getirerek ... Bireyin özgür tercihi, bir toplumsal süreç olan «mübadele sürecinin içine sürüklenmek» zorunda bırakılıyor. Söz konusu sürecin şöyle «toplumsallaştığı» ve «değer»in şöyle oluştuğu tahmin edilebilir: (1) Bireyin «cinsel ihtiyaçlarını tatminine, tatmin ilişkisine yönelik tercihler» toplumun ekonomik yapısı ile doğrudan ilgisi yok gibi gözükürken, «tatmine yönelik bu bireysel tercih» eylemi, birey kategorisine özgü bir eylem olmaktan çıkıp, bakıyorsunuz birdenbire —ihtiyaçları toplum içinde karşılandığından ötürü— TOPLUM kategorisine mal oluyor. Ve (2) Bireysel tercihten muhakkak ki bir *Beklenti* doğuyor, bir değer, harcanan bedensel ya da ruhsal emeğin karşılığı veya günahın kefareti (ceremesi), girilen Riskin bedeli bekleniyor: Ya (bireysel düzeyde) *psikosomatik* ya da (toplumsallaşmış düzeyde) *ekonomik* bir beklenti veya ikisi birden. [Risk ve Cereme kavramları için bak: *Y. Öner, Bilimlerde ve Sanatta Diyalektik.* Belge Yayınları, 1990].

kendi egemenliğine sosyal alanda da dayanak sağlamak için artık «baskıcı bir ahlâk» üretmeye başlamakta, bu ahlâk söz konusu toplumun içine daha eğitilme döneminde sindirilmekte ve her kuşak kendi içine sinen bu baskıyı kendi çocuklarına da uygulamaktadır (**. Y.Ö.) «Cinselliği bastırma» ya da geriye itme «eksiksiz üretkenlik» safhasını, orgazmdan haz ve zevk duyma yeteneğini bastırmak demektir, suçluluk, kabahat işleme bilinci ve cinsel korku yaratmaktır. Cinselliğin bastırılması ve kapitalist toplum düzeni yanyana yürürler, birbirlerine destek verirler. Cinselliği bastırıcı, haz düşmanı, cinseli yadsıyıcı eğitim, şiddet ve otoriteye eğilimli ya da inanan insanlar yaratır ve bu insanlar kendilerine yabancılaşmış işleri yapmaya hazırdırlar, toplumda mevcut üretim ve egemenlik ilişkilerini sorgusuz sualsiz hiç eleştirmeden öylece kabullenirler. Kapitalizmin ekonomik ve toplumsal düzeni bu tür insanlarla yaşar. Cinsel baskıcılığın daha ilk çocukluk yıllarında başlayarak uygulandığı ortam burjuva toplumundaki *çekirdek ailedir*. Önceden cinsellikleri bastırılmış da olsa ve evlilikte sadakat ve de «sürekli tek-eşli-

---

(**. Y.Ö.) Aşırı-dinci gruplarda tanrı buyruğu gibi gösterilen buyurucu nitelikteki bu baskıların gerisinde en başta ekonomik ve siyasal çıkarlar, dolayısıyla egemenlik kurma, örneğin islam toplumlarında Şeriatçılık eğilimleri vardır. Çünkü *boyun-eğdiricilik* ancak çevresinde böyle ekonomik ve siyasal bir teslimiyet (İslam) ve kölelik yarattığı ölçüde rahat eder, amaçladığı mutlak egemenliğine kavuşur. [bak. *O. Çalışlar, İslamda Kadın ve Cinsellik*, Afa Yayınları, 1991].

lik» kuralıyla eli kolu bağlı bile olsa ana-baba çocuklarını kendi cinsel ihtiyaçlarını bastıracak şeklinde eğitmekte ve böylece birtakım burjuva erdemleri üretmektedir, örneğin başarı, disiplin, düzen, itaat.

Kadınlar ise evlilikte kocalarına ekonomik yönden bağımlı kalmaları yüzünden iki kat ezilmekte, baskı altında tutulmakta olup kendilerini dolaylı olarak koruma amacıyla, bu kez kocalarına «uyumlu-olma baskısı» uygulamakta, onlara kendilerini ve çocuklarını düşünüp amirleri, işvereni ve devlet otoritesiyle dalaşmamayı öğütlemektedir. *Reich*, Kapitalizmin «baskıcı evliliği»ne karşı, kendi kanısına göre, özgür bir toplumda gerçekleştirilebilecek bir model öneriyordu ki bu, «belli bir zaman için sürekli cinsel bağlantı kurmak»tı. Eksiksiz bir cinsel haz üretmeye erişerek özgürleşen insan «cinsellik ekonomisi açısından kendi kendine yön verecek» duruma da gelir. Ve «kendini yönlendirme» deneyimine dayanarak insan gerek nevrotik bir poligamiye gerekse (bir o kadar nevrotik sayılan) ömür boyu monogamiye olan ilgi ve eğilimini yine kendiliğinden yitirecektir. Bunun yerine «doğal bir körelme ya da duyarsızlık» başgösterip çiftler birbirleri için cinsel çekiciliklerini yitirinceye kadar bir süre için monogam ilişkiler doğacaktır. Bu durumda çift birbirinden dostça kopabilir ya da kopmalıdır veya belki de üçüncü bir kişiyle geçici bir ilişki sayesinde aralarındaki cinsel gerilim yeniden canlanabilir. «Her sürekli cinsel bağlantıda ana zorluk» diyor *Reich*, bir yanda cinsel arzunun, öte yanda da çiftlerden herhangi birinin ötekine beslediği ve

zamanla artan duygusal bağların (arada bir ya da kesin olarak) körelme, yani tavsamasıdır. «Yalnızca vicdan yüzünden sadık kalmak» uzun vadeli her ilişkiye zarar verir ve sonunda insanın eşine karşı beslediği bazı olumsuz duyguları bastırmasına yol açar, hatta bu kadarla da kalmaz, nevrotik bir rahatsızlığa, iktidar bozukluklarına ve buna benzer olumsuzluklara neden olur. Cinsel arzuların körelmesini önlemeye hiç bir iyi niyet yetmediği gibi, yeni hiç bir sevişme tekniği de başa çıkamaz bununla. O bakımdan başka insanlardan kaynaklanan cinsel uyarıları bastırmaya veya içine atmaya kalkışmadan, hiç bir suçluluk duygusuna kapılmaksızın yeni ve alternatif bir ilişkiye girmek daha iyidir. *W. Reich*'ın kendisi hayatında «birbirini izleyen monogamiler», yani birbiri ardısıra meşru veya meşru-olmayan birtakım evlilikler yapma modelini gerçekleştirdi. 24 yaşından başlayarak 60 yaşında ölünceye kadar böyle dört evlilik yaşadı. [Bundan sonraki kelime-altı-çizim'leri benimdir. Y.Ö.]

Altmışlı yılların sonuna doğru Batı Almanya'daki sol hareketler içinde toplumda *cinsel bir devrim* yapılmasını kapitalizme karşı mücadelenin bir aracı olarak gören *siyasal örgütler* vardı. *Komün I* ve *Auss* (Bağımsız ve Sosyalist Öğrenciler Eylem Merkezi) bunların en önünde geliyordu. *AUSS* örgütü, cinsel bakımdan olgunluğa ermiş gençlerin «doğum kontrol» haplarını serbestçe kullanabilmeleri gerektiği yolundaki isteğiyle, daha kurulur kurulmaz kamuoyunda büyük yankı uyandırdı. Oysa böyle bir isteğin bugün artık ne devrimci, ne de öyle toplumsal bir

yankı uyandıracak yönü kalmıştır. 1966'da *Berlin*'de kurulan *Komün I* örgütü ise öyle bir gösteri sahnesine dönüştü ki *devrimci cinsel ilişkiler* orada etkili bir propaganda sağlayacak biçimde tiyatrolaştırılıyor, sıradan burjuva insanı bundan *ya hayranlık ya da tiksinti* duyabiliyordu.

Komün I, W. Reich'ın «Burjuvazinin Baskıcı Evliliği»ne ve «Sürekli ya da kalıcı Monogami»ye yönelttiği eleştirileri benimsemiş, bu eleştiriyi bütün «İkili İlişkiler»e genelleştiriyordu. İkili her ilişki baskıcıydı: «Tahammül edilmez bir ilişki olarak sadece cesetler üreten ikili-ilişkinin burjuvalar gibi kuruntular içinde telef olması doğru değildir» deniyordu. Bu ilişkinin yerine *programlı bir grup seks* almalıydı. Bazı komüncüler daha serbest ve sorunsuz cinsel yaklaşımlardan yana idiler. Hiç bir yakınlaşma baskıcı eğitimin aşılmasında fazla bir çabaya ihtiyaç göstermemeliydi. Bir süre *Komün I*'de yaşayan ve sonradan bu çevreden ayrılıp terörist olan *Bommi Baumann* şöyle konuşuyor: «Bizde (işçi ortamını kast ediyor) durum zaten çok basitti. Bir gün bir nişanlınla yatarsın, ertesi gün başka. Aslında nişanlanacak birini hep bulursun. O zaman peşine o kadar çok kız düşer ki öyle bir şey (ikili ilişkiyi kast ediyor) zaten hiç başına gelmez. Saçların uzun olur da herhangi bir yere gidersen, orada bir sürü kız üstüne üşüşüyor, özellikle fabrika kızları. *İlişki çekmecesi*'ne (piyangosu'na) [kız veya erkeğin, el altındaki ilişkilerden herhangi birini içinden istediği zaman piyango gibi çekip alacağı çekmece, anlamında-y.ö.] hiç ilgi duymadım, bu burjuvaların işiydi».

Bommi Baumann, komündeki öğrenci arkadaşlarını hep «ruhsal dram» ve «sürekli aşk maceraları» yaratmakla suçluyor: «Bu tipler boyuna bir şeylere takılıp orada kalıyorlardı, ilişkiye girmeden hep bir hak talep eder gibiydiler, o yüzden nişanlıları da pek olmadı». Komün I içinde kadından çok erkek, hatta sadece bir tek kadın olması belli ki hiç rastlantı değil. Ama şurası belli ki okul öğrencisi meraklı bir takım kızlar gelip gidiyordu sürekli bir bağlantıya girmeksizin.

Bommi Baumann'ın besbelli diye hiç tasalanmadan safdillikle kendinden kabullendiği *grup- ya da karmaşık-seks* olayı komün kuramcılarınca program olarak formülleştirildi ki bu insanı aşağılayıcı çizgilerle doluydu. *Kunzelmann* 1967'de «Pardon» dergisine gündem olarak verdiği bir yazıda kadınların burjuva cinsel ahlâkından nasıl «kurtarıldığını» şöyle anlatıyor: «Tıpkı atların eğitildiği gibi! Önce birinin ata binmesi, lâzım, sonra herkes biniyor ata. İlkin aşk ya da buna benzer bir şey söz konusu, sonra sadece zevk ve şehvet. Ortada korkunç derecede basit bir dümen var: Kızın biri adamın birine aşık ettiriliyor ve onunla yatıyor, bir süre sonra hayalleri kırılıp işi kanıksadı mı kız ötekilerinin 'şefkat'ine bırakılıyor. İş düzene girdi mi kız artık komün'ün gerçek bir üyesi sayılır». Yukardaki ifadelerde yatan şovenist ve cinsel kendini-beğenmişlik, yardımcı-işçi *Bommi Baumann*'ın komündeki orta-sınıf delikanlılarında saptadığı sıkıntının arka planında hiç de hoş olmayan bir etki yaratıyor. Programlı grup seksin genelde başarısızlığa uğradığı belli oldu. Öteki

pek çok solcu gibi *Komün I*'den ayrılan *Reimut Reiche* kanaatini şöyle belirtiyordu: «Oradaki olay, sıradan ikili ilişkilerde yaşanan cinsel baskılardan daha yoğun baskıların belirdiği cinsel ilişkiler yaratma olayıdır, sadece kaderde olacak olan şey bir an önce oluyor, iki kişi çıkıp birbirini seviyor ve komünden ayrılıyorlar». *R. Reiche*, Komün I'in burjuvazinin baskıcı cinsel ahlâkını yıkma deneyini «içe dönük bir terörizm» olarak nitelemektedir.

Komün I'in —üstüne bir kılıf geçirip fiyakalı biçimde— yerleştirmek istediği cinsel ahlâk, öğrenci hareketinin ve ondan etkilenen çevrelerin daha yumuşak bir biçimde altmışlar sonu ve yetmişler başında yaymaya çalıştığı cinsel ahlâktı. O zamanlar şu ünlü slogan ortaya atılıyordu: «Kim birisiyle iki kez yatarsa o artık kurumun malıdır». Bazı çizgileriyle bu cinsel ahlâk 1920'lerdeki erkek kadın rus devrimcilerini anımsatıyordu. O dönemde de cinsellik, *ruhsal-hijyenik bir zorunluluk* olarak vurgulanırken cinselliğin insan insana ilişkilerdeki anlamı örtbas ediliyordu, duygular savuşturuluyor, romantizme kapılmak, yüreğin sıcaklığından kaynaklanan impulslar aşağılanıyordu. Öğrenci hareketlerinin ortasında geçen ve güçlenen *feminist hareket*'in *Yeni-Sol*'a yönelttiği eleştirileri dile getiren «Deriyi Yüzmek» adlı romanında *Verena Stefan* şunları yazmaktaydı: «Cinselliği içine sokulduğu *mistik* havadan kurtarmak istiyoruz. Cinsellik insanın *kolayına gelen* bir durum olmalı, yoksa bir insanın başka biriyle karşılaştığında tırmandığı doruk noktası değil. Çünkü cinsellik birbiriyle ağırlıksız bir ortamda tanış-

mak için bir imkândır». Şöyle devam ediyor *V. Stefan:* «İlk aşkın sarhoşluğu çok gerilerde kaldı, nefretle kapandı o dönem. Bir insana artık o denli yakın olmak istemiyordum. Evliliği ise kafamdan çıkarıp atmıştım, burjuva bir şeydi». Feminist hareketin bazı dönemlerinde olduğu gibi duyguları açığa vurmak, aşktan söz etmek oldukça aşağılatıcı bir durumdu: «Birbirimizle bir yıl dilsizler gibi hiç konuşmadan yatıp kalktıktan sonra, Samuel'in izne çıkmasından bir gün önce, söylemekte öylesine cimri davrandığım ilk itiraf çıktı ağzımdan... Dave, ondan hoşlandığımı kendisine söylediğim zaman o kadar gülmüştü ki, Aşk dedi 'Bu çocukların hoşlandığı bir şey değil mi?'».

«Karşı-cins üzerinde hak iddia etmek» yetmişli yılların sonlarına kadar ağırlığını sürdüren bir slogandı ve ilerici orta sınıfın geniş çevreleri için bile çekiciliğini koruyordu: Bir ilişkiyi «duygu ve heyecanla zenginleştirme»ye yarıyordu. Ve bu iddia, ilişkiyi sürdürme isteği gibi gizli ya da açık bir isteğin arkasında saklanıyordu. Hiç bir *sahiplenme iddiası*'na sahip olmamak —kadınlardan söz eden erkeklerin gözünde— bir erdem sayılıyordu.

Yetmişli yılların ilk yarısında ortaya çıkan *feminist hareket* cinsellik ve aşk konusundaki kavga ve tartışmalarını sürdürdü, bu mücadeleye yeni renk ve içerikler kattı. Söz konusu içeriklerden biri aslında öğrenci hareketlerinde de var olduğundan, cinsel baskılardan kurtulma açısından sadece erkeklerin ileri sürdüğü modelle ilgili tartışmalar, başından beri ön planda

yer alıyordu. «*Eksiksiz bir cinsel üretkenliğe ulaşmış*» *cinsel devrimci* ahlâk denince erkeklerin anladığı şey *feministler* açısından «sosyalist anlamda bir düzüşme zorunluluğu» idi. *Öğrenci hareketinin*, burjuvazideki baskıcı evliliğe ve kalıcı monogamiye karşı getirdiği protestoyu, *kadın hareketinin*, «penetration» (duhul)un öncel rolüne karşı ve *ataerkil* düzende kadınların cinsel ve duygusal ihtiyaçlarının bastırılmasına karşı getirdiği protestolar izledi. Yalnız ticarileştirilen seks ve cinsellik alanındaki yalandan aydınlatmacı girişimler değil, solcu erkeklerin sözde ilerici, ama aslında şovenist cinsel ahlâkı da *nesne* rolüne sokuyordu kadınları. *Kadınları yabancılaştırma*'nın boyutlarını *Verena Stefan* çok etkileyici biçimde açığa vurur: «Biri tutkuyla ve hayvan gibi öpüyordu, öyle ki onun dişlerinden başka bir şeyin farkında olmadım. Ben de tutkuyla ve hayvan gibi öptüm. Öbürü hafifçe dokunur gibi öpüyordu, hiç deneyimi olmayan toy biriydi, ben de acemi gibi hafifçe öpüyordum. Birisi bacaklarımı kapalı tutmamı istiyordu, ötekisi açık ve dümdüz. Daha sonraki açık tutayım istedi bacaklarımı ve ben de kapalı tuttum, ya da açık yahut ta dümdüz. Bazısı bütün gece yapmak istiyordu, bazısının yapabildiği ise sadece bir kez ve her seferinde ben de ya bütün gece yaptım bu işi ya da bir kez». Altmışların sonu ve yetmişlerin başlarında Amsterdam'ın otorite düşmanı sol çevrelerinde geçen romanında *Anja Meulenbelt*, aşk ilişkilerinde erkek ve kadınların birbirlerinden farklı beklentiler içinde olduklarını şu basit formüle indirgemektedir: «Ben buna bir çeşit sözleşme diyorum. Biz bir parça sı-

caklık görelim diye bunu seks ile ödüyoruz. Erkekler ise seks için sıcaklıklarını ödüyorlar».

Cinsellik ve aşk konusundaki, karşıt-cinsler arası (heteroseksüel) cinsel ikili ilişkiler alanındaki tartışmalar böylece yeni seslere büründü. Kadınların, geniş kapsamlı şu *bireyselleşme* sürecinde *kendilerini-gerçekleştirme* mücadelesinin savunuculuğunu yapan *kadın hareketi, Sol*'un cinsel devrimci *kurtuluş veya özgürleşme programını* aslında erkek hegemonyasının çeşitli yüzlerinden biri olarak açığa vuruyordu «Önceleri kadınlar, istemedikleri zaman, iffet taslamak ve korkudan olacak, arzulamadıkları bir gebeliği istemeyebilirlerdi. Ama bugün cinsel bakımdan aydınlandılar, üstelik kontrol hapları var ellerinde». Kadın ile erkek arasında gerçek bir aşk —*Alice Schwarzer*'in «Ufacık Farklılık ve Sonuçları (1975)» adlı kitabının ana konusu buydu— *ataerkil* bir toplumda mümkün olamazdı. Çünkü her erkek-kadın ilişkisi bir *hegemonya* ilişkisiydi. Bu hegemonya sadece kadının evlilikte düştüğü ekonomik bağımlılık durumundan değil, evlilik kurumuyla sıkı sıkıya bağıntılı olan «karşıt-cinsler arası baskıcı cinsel tutum» dan kaynaklanıyor. *Ataerkil* toplumda erkekler kadınlara, *erkeklerin ihtiyaçlarıyla belirlenen* cinselliği (ki bu, «vajinal orgazm» mitosundan ve «duhul»dan kaynaklanıyor) kabul ettirebiliyor veya zorluyor, çünkü «karşıt-cinsler arası baskıcı cinsellik» erkeklere şunları sağlıyor: Kadın üzerinde yaratılan *seks tekeli*, bunun yanında *duygusal tekel* (kadınların sadece erkeklere aşık olabileceği varsayımı), ayrıca *sosyal tekel* (kadının evlendiği veya hiç değilse bir erkekle

ilişkisi olduğu zaman sosyal kabul görmesi) ve de *ekonomik tekel.*

Birincil nitelikte sayılan «vajinal orgazm mitosu» ile «duhul (penetration)» kuralı karşısına *Alice Schwarzer* ve *Kadın Hareketi,* «gerçek» kadın cinselliği denen bir moment çıkardılar ki buna ancak yozlaşma tehlikesine düşülmediği takdirde kadınların lezbiyen ilişkilerinde rastlamak mümkündü.

Böylece bir yandan cinsellik sorununda kendine ait olmayan bir eğilimin yerine kendine ait olmayan *başka* bir eğilimi koyan yeni bir program öne sürülüyordu. Öte yanda bu programın dayandığı analiz ve programın sunuluşundaki polemik, ilerki yıllarda pek çok erkeğin kadınların cinsel ihtiyaçlarının *başkalık veya farklılığı* konusundaki duyarlılığının —başlangıçta pek çok erkek ve kadında huzursuzluk ve huysuzlanmaya yol açmasına rağmen— artmasına neden oldu. Üstelik *kadın hareketi,* eşcinsel çiftlerin ve grupların karşıt-cinsten çiftlerle sosyal ve hukuksal bakımdan her yönde eş tutulması talebinde de bulunuyordu.

Öğrenci ve kadın hareketlerine egemen olan kimi düşünceler, başlangıçta öğrencilere has veya akademik, ama yine de küçük bazı seçkinci çevrelerle sınırlı kalmakla birlikte yetmişli yılların ortalarına doğru giderek yaygınlık kazandı. Özellikle orta sınıftan çiftler cinsel ahlâkın yumuşatılmasından yanaydılar. *Wilhelm Reich ve öğrenci hareketinin* bıraktığı izler arasında, sürekli bir monogaminin değer ve imkânlarından kuş-

ku duyup açıkça protesto etmek âdet haline gelmişti ve *feminist hareket,* genelde kadınlara da *kendi cinsel haklarını belirleme hakkının* tanınması yolunda katkıda bulunmuştu. Evlilik-öncesi cinsel ilişki kurma olaylarına bu dönemde sıkça rastlanır oldu. Evlilik cüzdanı olmaksızın birlikte yaşayan çiftler *asosyal olma havasından sıyrıldılar.* Konutlarda birlikte yaşayan gruplar başlangıçta sol hücrelerin ve terörist derneklerin yakınlarına yerleşmişken bu grupsal yaşam giderek özellikle yirmi-otuz yaşlarındakilerin güncel yaşam biçimi haline geldi.

Alice Schwarzer'in «Ufacık Fark ve Sonuçları» adlı kitabının yayınlandığı 1975 yılında Batı Almanya'da *Nena ve George O'Neill*'in birlikte kaleme aldıkları «Açık Evlilik» adlı kitabı da piyasaya çıktı ve büyük rağbet gördü. Hemen sonra «yeni» tür monogami'nin savunusuna geçti bu yazar ikilisi. Genelde evlilik kurumuna karşı ve de «1970'lerin hareketlerinde olduğu gibi serbestçe» yaşamayı paylaşmaktan yana değillerdi. Tam tersine, «insanın sağlamca kurulmuş bir sosyal çatıya olan doğuştan gelen ihtiyacı»ndan yola çıkıyorlar ve «nikâh cüzdanını kadınla erkek arasında bir güven ilişkisinin doğması için en önemli önkoşul» olarak görüyorlardı. Ama diyorlardı «Evlilik yaşayacaksa kapalı ve sıkıcı olacak yerde, tersine açık ve serbest olmalı».

Bu postülanın ardında *radikal-bireyci* bir varsayım vardı: Kadın ve erkeğin, evlilikte birbirinden adamakıllı bağımsız, kendi başına ayakta duran kişilikleri olmalı, birbirlerine kendile-

rini kendi bildikleri gibi geliştirme hakkını tanımalılar... Yazar ikilisi, evli çiftlerden birbiriyle kaynaşma, birbirinin kişiliklerinde erime bekleyen «geleneksel evlilik ideali»ni eleştiriyorlardı. Çünkü bu ideal, çiftlerden şunu istiyordu: Pek çok şeyi birlikte yapmak, her yerde birlikte görünmek, kendi kişiliğini bir erdemmiş gibi inkâr etmek. Çünkü ilke şuydu: Sen bundan vazgeçersen ben de şu konudan vazgeçmeye hazırım. Böyle davranmakla taraflar kendi kişiliklerinin gelişmesini dondurmuş olacaklar ve aradaki ilişki de sıkıcı bir duruma dönüşecektir. «Çiftlerden herhangi birinin ötekini sahiplenmesi, feragat, sadece ve hep birlikte görünmek, katı bir rol dağılımı, mutlak sadakat, tam bir tekelcilik» gibi geleneksel ilkelerin karşısına *O'Neill* ikilisi arkadaşlığa dayalı «açık evlilik»in ilkelerini koydular: «Birbirinden bağımsız yaşama, kişiliği geliştirme, bireysel özgürlük, rollerin esnek dağılımı, karşılıklı güven, dışarıya açılmakla ilişkiyi derinleştirme». Açık evlilik anlayışı gerçi üçüncü kişi veya kişilerle cinsel ilişkileri ille de içeriyor değil, ama bunu evliliği yıkacak bir felâket olarak saymıyor, pek âlâ mümkün diye kabulleniyor.

Nena ve George O'Neill ikilisi, insanın eninde sonunda yaratılıştan *monogam* olarak yaratılmadığını savunuyor ve şöyle sürdürüyor savunusunu: «*Cinsel sadakat* geleneksel evliliğin taptığı yanlış bir puttu... Sadakat açık evlilik çerçevesinde *yeni* bir anlama bürünür... Evli çifti birbirine kelepçeleyen şey cinsel ve psikolojik bağımlılık değil, evlilerin birbiri karşısındaki dürüstlüğü ve birbirinin gelişmesine karşı

beslenen sorumluluk duygusudur. Benliğin bütünlük ve tamlığa erişmesine ve karşılıklı saygıya duyulan sorumluluk». Ancak bazı durumlarda, açık evlilikte dışarıya dönük bir ilişkinin cinsel teması da kapsayıp kapsamayacağına karar verilebilir deniyor, hatta bunun imkânı varsa olumlu bir sonuç yaratabileceği, yoksa öteki durumlarda evli çiftin değerlendirmesine bağlı olarak ve ilişkinin asıl niteliği açısından evliliğe zarar da vereceği düşünülüyor. Her ne olursa olsun *açıklık,* bu tür kaçamakların doğru dürüst değerlendirilebilmesi bakımından çok önemli bir rol oynuyor.

O'Neill ikilisinin *Açık Evlilik* tezlerini dayandırdıkları ilkelerin bazıları *Arkadaşça Evlilik* anlayışı konusunda *Ben Lindsey*'in daha 1929'larda belirttiği düşüncelere denk düşüyordu. Gerek *O'Neill*'lerin Açık Evlilik modelinde gerekse *Ben Lindsey*'in Arkadaşça Evlilik modelinde olsun cinsel sadakatsizlik ille de olumsuz sayılmıyor, her iki modelde de ağırlık «evlilik içinde *iletişim*'in açık tutulması»na veriliyordu. Açık Evlilik, orta sınıfta artık pek genç sayılmasa bile genelde genç olan pek çok liberal aydın çift için bir ideal olup çıktı. Kontrol hapları, evlilik öncesi cinsel ilişkilerin rizikosunu azalttığı gibi, gebe kalma tehlikesinden koruyor, evlilik dışında birden fazla ilişki kurmaya, «kaçamak» yapmaya da imkân veriyordu. Asıl ilişki ile yan ilişkiler arasında ip oynatmak ya da hangi ilişkide başarılı olunuyorsa o tarafı yeğlemek *Swinging Seventies* (1970'lerin sallantılı yılları)'in en gözde konusu haline geldi. Bir kaçamağı gizlemeye kalkışmak, çiftlerden birinin ötekisi üzerinde

«sahiplenme iddiası»nı açığa vuran kıskançlık tutumu kadar «yasaklayıcı» ve dar-kafalı bir tutum sayılıyordu. Bu cinsel ahlâk kimi yönleriyle I. Dünya Savaşı öncesindeki «erotik akım» dönemini anımsatıyordu, ne var ki şimdi artık çok daha geniş çevreleri etkiliyordu bu akım. Cinsel ilişkileri «doyuncaya kadar yaşamak», yaşama duygusunun güçlendirilmesi, bir *gelişme şansı* olarak görülüyordu. Erotik ve cinsel duygusallık hayatın *başlı başına değeri* olan yönleriydi. Evliliğin dışına çıkan «yan ilişkiler» genelde bütünden kopuk, sadece cinsel olan ilişkiler sayılamazdı. Bunlar daha çok dostça kişisel birtakım ilişkilerin içinde sayılmalıydı. Bu düşünceler ne olursa olsun Açık Evlilik kapsamının içine giriyordu. İşte böylece «çekmecedeki yedek ilişkiler»in sayısı giderek çoğaldı. Pek çok kadın ve erkek, kendilerini ruhsal olarak hazır olmadıkları bir hoşgörüye *zorlayarak* ya da kendilerine böyle bir hoşgörü *vehmederek* altından kalkamayacakları durumlara sürüklediler kendilerini. Pek çok çift belli bir deneme safhasından sonra eski sadakat kurallarına geri döndü, bazıları da yeniden o kaçamaklara sığındı. Başka bir sürü çift de böylece düşülen bunalımı aşamayıp ayrıldılar. Durum öyle görünüyor ki Açık Evlilik yanlısı kadın ve erkeklerin büyük bir bölümü bu tür evlilikte yatan mesajın yalnız şu yönüne ve de tutkuyla sarılmışlardı: *Evlilikte hiç kimse karşısındakinden bir şey saklamamalı*, herkes kendini bildiği gibi geliştirebilmelidir. Ne var ki mesajın öbür yönüne aldırış eden pek azdı, çünkü açık evlilikte *neyin bağışlanabilir neyin bağışlanamaz* olduğunu kestirmek için dai-

ma aradaki ilişkinin durumuna bakmak gerekiyordu. (* y.ö.)

Ingmar Bergman'ın «Evlilik Sahneleri» adlı filmi Batı Almanya'da 1975 yılında gösterime sunuldu. O tarihten iki yıl önce İsveç televizyonu filmi beş akşam ardarda gösterdiği zaman sokakların, dünya futbol şampiyonası günlerinde olduğu gibi bomboş kaldığı görüldü. Besbelli ki binlerce çift Almanya'da olduğu gibi İsveç'te de kendi deneyimlerinin bu filmde hemen hemen aynen yansıtıldığını gördüler. Film orta sınıftaki evliliklerin uğradığı başarısızlığı sergiliyordu: Johan ve Marianne aslında ideal bir çifttiler, halleri vakitleri yerindeydi, ikisi de akademik ortamda çalışıyordu, genç kız döneminde olan yeni yetme iki kızları vardı. Johan'ın başka bir yaşam özlemi, yeni bir başlangıç yapma isteği yüzünden başka bir kadınla ilişki kurması evliliğin yıkılmasına yol açmaktadır. Karısı Marianne ise, her şeyi öyle düzenli ve uyum içinde, öyle kusursuz biçimde yürüdüğü için olacak, can sıkıntısından bitip tükenmektedir. Johan evini bırakıp yeni ilişkisi Paula ile çıkıp gitmezden önce, karısı Marianne'ye bu ilişkiden açıkça söz eder. İşte bu yıkıcı konuşmada, şimdiye kadarki evlilik ilişkisine karşı gösterilen dehşet verici duyarsızlık yetmişli yılların stiline tamamıyla denk düşüyor... Ancak ertesi yılların insanı içinden çökerten ve acılı tartışmaları sırasında Jo-

(* Y.Ö.) Çünkü evliliğin yasal güvencesi bir yana, birlikte yaşamayı *anlamlı* kılacak «yan ilişkilerin bağışlanabilirlik sınırlarını aşmama» ya da «kişiliğin gelişmesini sağlayacak biçimde bu sınırları aşma» gereği söz konusuydu.

han ve Marianne birbirlerine sevimli gelmeye, birbirlerinden kaygı duymaya başlarlar. Yıllar sonra her biri bir başkasıyla evlendiğinde artık birbirleriyle öylesine dost ve yakındırlar ki aralarında «âşıkane» konuşmalar geçer. Film'de «tevekkül» rüzgarları eser, esas havası «çaresizlik» tir. Ne denli iyi olursa olsun hiç bir evlilik bu kadere karşı hazırlıklı ve bilenmiş değildir. «Filme ille de bir tezi savunduğu iddiası yakıştırılmak isteniyorsa Evlilik Sahneleri filmindeki tez şudur: Evlilik imkânsız bir şeydir. Kendi deneyimleriyle ... dürüstçe hareket eden biri, Bergman filmindeki çiftin ilk iki seansta kusursuzca yarattığı sanatı —yani sorunları halının altına süpürüp atma sanatını— beceririm diye evliliğin bu yüzden mümkün olabileceğini hemen keşfeder sanki».

Yetmişli yıllarda pek çok çift «halının altına» mümkün olduğunca pislik süpürmeyi denedi. Evlilikteki tartışmalar daima önemli sayıldı ve kavga etmek deniliyordu, çiftleri birbirine bağlar. Bir yandan da evlilik ve ikili ilişkiler konusundaki psikolojik literatür sanki altın çağını yaşıyordu. Üstelik ruhbilimci bu eğilim bugün de sürüyor. Tedavici eğilimlerin patlak vermesi de aynı zamanlara rastlar. Orta sınıfın yaşadığı çevrelerde tedavi amaçlı yardıma başvurmak yalnız zorunlu durumlarda âdet değildi, tek tük bazı kişiler bir deneyim yaşamak ve kendi durumuna bir anlam aramak, yaşama duygusu içinde derinlemesine bir gezinti yapmak amacıyla da istiyorlardı bu tedaviyi. İnsanların çoğu tedavi önerilerinden birey olarak yalnız kendileri için yararlanıyor, ama evlilik danışma büro-

larına çiftlerin ve ailelerin tedavi talepleri de çoğalmış bulunuyor ve buralara başvurmak artık aşağılayıcı bir durum olmaktan çıktı, hatta baş vuranlar arasında evlenmemiş çiftler bile var. İkili yaşam konusunda danışmanlık ve öğüt sağlayan literatürde artık evli ve evlenmemiş olarak yaşayan gruplar arasında pek fark gözetilmiyor.

1980 yılında Almanya'da yayınlandığından kısa süre sonra uzun bir zaman bestseller listesinden düşmeyen bir kitap çıktı. 1956 yılından beri hiç basılmamış olan bu kitap *Erich Fromm*'undu ve *Sevme Sanatı* adını taşıyordu. Gerçi kitap daha adıyla bile satışlardaki başarısına katkıda bulunuyordu, ama yaşanan döneme yeni bir hava getiriyordu: Aşkın öğrenilmesi gerekir... Fromm, batılı insanın sevme yeteneğindeki çöküntüyü eleştiriyordu. Her malı ve insanı yalnız mübadele değeriyle ölçer kapitalist toplumda yaygın olan bir yanılgı, yani «sevgi de satın alınabilir» yanılgısı hakim diyordu *Fromm* ve bu yüzden sevgiyi bir tüketim metaı gibi tüketmek de mümkündü. «Sevgi» diyor *Fromm* «insanın yalnız bırakılmışlığından, meta yerine konulup birbirinden koparılmışlığından, içine tıkıldığı günümüz hapishanesinden kurtulma deneyidir». *Bu durumda Aşk insan için biricik şanstır*, çünkü öteki deneyleri insanın... seks, uyuşturucular, düzenden yana davranışlar... çevresiyle ancak bir süre için bir ve bütünleştiği hayalini yaratır insanda. Sevme yeteneğini, «sevme sanatı»nı öğrenmek insanın olgunluğa erişmesi gibi bir şeydir, bireyleşmenin en yüce basamaklarına, insanın kendi özüne ulaşması de-

mektir. Başka biri için gerçek aşkı duyabilen kimse kendini kabul edebilmiş, kendisiyle uyum halinde biridir. «Çünkü aşkın izlediği ilke, sevildiğim için seviyorum ilkesidir. Olgun aşkın ilkesi ise şudur: Sevdiğim için seviliyorum. Oysa ilkel aşkta temel olan ilke, seni sana ihtiyacım olduğu için seviyorum, ilkesidir». Olgun aşk, çiftin simbiotik (taraflardan birinin ya da her ikisinin birbirine asalak) biçimde birleşmesi ya da kaynaşması değildir; tam tersine taraflardan her birinin kendi bütünlüğünün ve bireyselliğinin korunageldiği bir birleşmedir. Aşkı veya sevgiyi öğrenmek demek, kendini burada ve şimdi (şu anda) yaşadığına konsantre edebilmek, dinç kalabildiğini aklının ve canının ruhuyla sezmek demektir ki bu «yoğun ve uyanık bir bilinçlilik gerektirir ve de dinamik bir canlılık, yani hayatın dolu dolu yaşanabilirliğini». Ve şunu da ekliyor *Fromm:* «Aşk ancak, kendi varoluşlarının ortasından fışkıran iki insanın birbirlerine kaynadıkları zaman doğar, yani her biri kendini kendi kaynağından taşarak yaşadığı zaman... Böylesine yaşanıp duyulan aşk sürekli bir meydan okumadır, yoksa dinlence değil. Aşk demek sürekli hareket etmek, açılıp gelişmek, birlikte çaba göstermektir».

Erich Fromm'un yazdığı denemenin otuz yıl öncesine uzanan başarısı batılı insanın aşk ve evlilik karşısındaki tutumunda bir dönüm noktasını belgeliyordu. Açık Evlilik ve Yan-İlişkilerle dolu evlilikler, *cinselliğin cinsellik olsun diye* öne çıkarılması, bütün bunlar artık geri planda kalmaktaydı. Onun yerine *romantik aşk ideali*'nin yeniden doğuşu gibi bir durum yaşanıyor-

du. Bu yeni eğilimden bir yanda yeniden güçlenen *tutucu* akımlar sorumluydu ki bu akımlar batı-avrupa'nın birçok ülkesinde altmışlı ve yetmişli yılların ruhuna ters düşüyorlardı. Öte yanda romantizme dönük bu gelişmelerin ardında geçmiş yıllarda serbest cinsel anlayışın deneyimleriyle yaşamış bir takım gerçekler vardı. Cinsellik konusunda, bir zamanlar yaygarası çıkarılan özgürlükler söz konusu oldukça daha temkinli davranılıyordu, hem yeterince deneyim yaşamış olan orta yaşlı kuşak böyle bir tutum içindeydi hem de önceki kuşağın deneyimlerini hep kuşkuyla karşılamış olan gençler... Ne ki yeni dönemin havası öyle baştan aşağı bir restorasyon veya eskiye özlem biçiminde olmadı, yani burjuva aile ve burjuva evliliğindeki o eskimiş temellere geri dönmek istenmiyordu. Aşkın yeniden idealleştirilmesinde bu kez *ilişkinin bir emek olduğu inancı* da rol oynuyordu.

1920-30'lu yıllara kadar *Romantik Aşk* kavramı genelde evlilikle hiç bağdaşmayan duygusal bir ağırlık, yani *Tutku* (Passion) tarafından belirleniyordu. Daha 1939'da *Denis de Rougement* bu durumu sergileyerek aşkın bu tutkulu yönü karşısında uyarıyordu çiftleri, çünkü tutkunun özünde yıkıcılık vardır demek istiyordu: «Evlilikteki sadakat, tutkuyla yaratılan hayallere gizli bir kült yakıştırma, bu hayallerden esrarengiz bir yaşam coşkusu bekleme eğilimlerine yemin billah daha baştan veda etmektir». Romantik bir evlilik'e karşı uyarılarda bulunurken yazar *Ricarda Huch* da Tutku ile Evlilik arasında o çözümü bulunamayan çelişkilerden hareket eder. «Bu duvarlar (evlilik) tamamıyla çökecek

olsa tutkunun yükselen ve orada ilk çatlaklarını açtığı dalgalar hemen geri çekilir ve sonunda kumlarda eriyip giderdi. Tutkuları tatmin etsin diye yıkılıp geçilen bu duvarlar, sırf tutkuyu uyandırmak için yeniden inşa edilmek gerekirdi». *Rougement* olsun *Huch* olsun, evliliğin tutkulu bir aşkla ilke olarak bağdaşamazlığına ikisi de inanmamaktadır. Ne var ki *Rougement* evliliği tutkuların yaratacağı yıkımdan sakınmak isterken *Ricarda Huch,* (evlilik dışı) tutkuların sönmesini istemez ve evliliğin yine de ayakta kalması gereğini savunur: «İnsanın doğasında onu güzelleştirip yücelten şeyler hep baskı, zor ve direnmekle yakından ilgilidir».

Evlilik konusundaki düşüncelerin tutkulu davranışlar karşısında böyle ikiye ayrılmasıdır ki aşk ve evlilikle ilgili olup, son iki yüz yıldır alttan alta oyulup kemirilen ve bugün gücünü yitiren eski anlayışların kalıntılarını açıkça yansıtıyor. «18. yüzyıldan beri toplum, geleneksel olarak aşkın birbirine karşıt biçimlerini yaklaştırmaya çalışıyor birbirine. Batıda gitgide öyle bir evlilik ideali doğdu ki buna göre, evli çiftler birbirlerini aşıklar gibi sevmeli ya da en azından aşıkmış gibi davranmalıydılar». Bizim bugünkü ideal düşüncemiz, eskilerin hiç hayal etmeyecekleri bir şey, yani aşkı sürekli bir romantizmle yaşamak. Günümüzün başarılı diye nitelenen aşk ve evlilik konulu yayınlarında *romantik aşk ideali* «erkekle kadın arasındaki akılruhsal, duygusal ve cinsel yönden tutkulu bir yakınlaşma eğilimi olarak tanımlanıyor, ama ilişki ortağının kişiliğine büyük değer veren bir eğilim».

Temeldeki düşünceleriyle pek çok kimsenin görüşünü temsil eden bir kitap söz konusu: Amerikanca orijinalinin adı «Romantik Aşkın Psikolojisi». Almanya'da bu kitap «Bütün Bir Yaşam İçin Aşk» adıyla yayınlandı. Romantizmin savunduğu Aşk Evliliği fikrini yeniden buluyoruz orada ve kadın ve erkek, romantizm doğrultusunda ciddi bir çaba gösterdikleri sürece bu tür bir evliliğin sürebileceği inancı yeniden beliriyor. Aynı alandaki öteki yayınlarda olduğu gibi bu kitabın da yazarı psikolog ve evlilik sorunları uzmanı olan biri. Evlilik söz konusu olduğunda artık eskiden olduğu gibi, genelde yalnız *tanrı-bilimci* ve *filozoflar* kalem oynatmıyor, şimdilerde *psikolog* ve *tedavi uzmanları* başı çekiyor ki bu da tarih boyunca yaşanan dönüşümün belirtilerinden biri... Batıda *aşk evliliği* yandaşlarının ulaştığı düzey, *bireyleşme süreci* içinde o eski «hesap evliliği»ni tamamıyla ortadan kaldırıncaya kadar iki yüz yıl geçti. Ama «aşk evliliği» toplumda ancak yerleşmişti ki *bireyleşme süreci* bu evliliğin içinden geçip onu atlayarak ileri gider gibi görünüyordu. 1975'te *Edward Shorter* şöyle bir kehanette bulundu: «*Çekirdek aile*... kendi yerini *kararsız* bir çifte bırakmak üzere, sanıyorum —parçalanıyor, «evli bir ikili»ye, *dramatik* bir takım gerilim ve bütünleşmelere uğrayan bir ikiliye bırakıyor yerini». Söz konusu *gerilim ve bütünleşmelerin neler olabileceğini* altmışlı ve yetmişli yılların sonlarındaki tartışmalar gösterdi. O yıllarda aşkın öncelikle evlilik kurumunun cenderesinden kurtarılması artık tartışılmıyor gibi görünüyor. Tam tersine *cinselliğin duygulardan ayrı* tutulması, kadının er-

kekten çözülmesi, bireyin onu hep *sıkmakta olan bağlardan* kurtarılması gibi konular tartışılır hale gelmiş gibi görünüyordu. Erkek olsun kadın olsun «tek başına bireyin kendisi» yeni bir fenomen olarak algılanıyordu: Yalnız kendisi için yaşayan, adamakıllı *autark* (kendine yeterli) olup yakın ilişkilere *girmeyen* ya da birbiri ardından kısa süreli aşk ilişkilerine *giren* insan!

Tutucu sesler «bağlanma korkusu»nu ve «bağlardan kurtulma eğilimi»ni fark ediyor ve kendi gerçeğinde diretme egoizmi ve *hiper-bireycilik* karşısında uyarıyorlar, insanlar arasındaki mahrem ilişkilerin piyasanın yasalarına yenik düştüğü *uğursuz bir gelecek* tablosu çiziyorlardı. Genç ve çekici olanların hiç de o denli çekici olmayan ve her yönden zayıf olanlar pahasına «bırak gitsin» gibilerden bir takım *tüketim ve umursamazlık* koşullarına saptırıldığı bir gelecekti bu ve oyun, *güçlüler ve şanslılar* kendi koşullarına güvenip iş işten geçinceye kadar sürecekti.

Böyle bir tabloyu tek tük bir takım olaylara indirgeme eğilimi var, ama ben sanmıyorum ki bu eğilim temelde hedonist (haz veya zevk sever - y.ö.) bir tutumdan kaynaklansın! Batıda insanlar, daha çok birbirlerinden soyutlanıp sosyal gruplardan *genelde pek fazla şeyler* beklediklerinden *yalnızlığa çekilmek* eğilimindeler. Hayal kırıklıklarına uğrayıp incindikleri için ve hiç değilse bir süre yeniden hayal kırıklığına uğramak ve incitilmek istemedikleri için *tercih ediyorlar yalnızlaşmayı*. «Varlığını tek başına yaşama»nın —özellikle genç insanlar arasında—

sürekli bir yaşam tarzı veya stili olarak *yaygın bir geçiş fenomeni*, yeni ve kalıcı *bir bağlantıya girmeden önce ayrılmalarla dolu* kısa veya uzunca vadeli bir dönem olacağa benziyor. Sürekli bir ikili ilişkiyi yaşamak veya böyle bir çift pek çok insanın ideali oluyor. İlişki-arkadaşını, yani partnerini sık sık ya da çabucak değiştirmenin karşısına dikilen güçlü eğilimler var ki bunlar hem bireyin kendisinde hem de ikili ilişkinin doğasında yatıyor.

İkili bir ilişkiyi sürekli kılan, genelde *W. Reich'ın* «baskı yaratıcı» olarak nitelediği «cinsel körelme» sürecinin «*sorun yaratamayacağı kadar sürekli* kılan şey, evlilik kurumunun kendisine hâlâ musallat olan son kalıntıları değildir. Kurum olarak evliliği *tehlikeye sokan* söz konusu *bireyleşme ya da bireycilleşme süreci*, aynı zamanda evliliği sürekli olacağı düşünülen bir ilişki olarak *koruyan* hem ruhsal hem de sosyal bir takım mekanizmalar da yaratmıştır: Uzun zaman devam eden bir ortak yaşamda kadın ya da erkek eş birbirleri için en önemli insan haline gelirler. «Modern koşullarda çok özgül olan şey, evlilikte eşlerin kültür bakımından kendi yetişkin yaşlarında bile birbirlerini kendileri için en önemli «öteki kişi» diye tanımlamalarıdır. Böyle kültürel bir tanım doğal olarak *burjuva ahlâkındaki radikal yeniliklerden* birini oluşturuyor». Gerçi geleneksel «hesap evliliği»nde de kadın erkek için önem taşıyordu, erkek de kadın için: Burada *ancak birlikte* üstesinden gelinebilen emek ya da çalışma en başta geliyordu.

Eski toplumlarda çiftler aynı ortamdan gel-

dikleri ve aralarındaki ilişki yavaş yavaş değişen bir sosyal yapının içine oturmakta olduğu için evli çiftlerin birbirlerinin değer ve tutumları konusunda hemfikir olmaları, evlilikteki rolleri doğal bir durum gibi kabul ediliyordu. Oysa *bugün* erkek ve kadın birbirlerini ilkin *ilişki süreci içinde tanımak* zorunda kalıyorlar. Kendileriyle ilgili düşünceleri ve dünya görüşlerini birbirlerine aktardıkları için birlikte ancak ve yalnızca kendilerinin paylaştıkları «evliliğe özel bir dünya» oluşmaktadır. «Temeli oluşturan yakınlıklardan ve bunları tamamlarcasına romantik aşkı doğuran farklılıklardan kendimize özgü bir dünya kurduk. Ben kendim ve eşimin kendisi birbirimize uyduk. Bizim ikimizin kişiliği, bizim ikimizin yaşama duygusu, bizim ikimizin bilinci birbiri içine girmeye, ilişkimiz devam ettiği sürece içinde birlikte oturacağımız bir mekân yaratmaya başladı». Yaratılan bu yeni mekân ya da ortam, *çiftin ortak-kendileridir, paylaştıkları kendileridir.* Ve bu ortaklık, hayatımızın öbür bölümleri olarak *kişisel olanın tamamıyla dışında, sadece biçimsel ve bölük pörçük ilişkilerden oluştuğu için* daha da önem taşıyor. Üstelik bu ilişkilere, kişiliğimizin sadece bir bölümü ile öteki insan kişiliklerinin de sadece bir bölümü katılıyor.

Oysa bir aşk ilişkisinin içine biz o bölünmemiş kişiliğimizi koyuyoruz ve ilişkiyi paylaştığımız insandan, *kendimizin bütünsel görüntüsünü onda yansımış biçimiyle geriye alıyoruz.* İkili ilişki, bir insanın —şayet mutlu ise— yalnız şefkat bulduğu, kişiliğinin onaylandığını gördüğü, cinsel doyuma erdiği, sevgiyle karşılandığı bir

ortam değil, aynı zamanda kendinin başka ortamlarda olabileceğinden *daha çok kendisi* olabildiği ve genelde yine kendisinin yarattığı bu imgenin oluşmasına ilişki-eşinin, yani partnerinin de belirleyici tarzda katkıda bulunduğu bir ortamdır. «Aşk diye aranan şey, mahrem ilişkilerde aranan şey...» diyor *Niklas Luhmann* «en başta şu olmalıdır: *İnsanın kendini sunuş biçimini onaylanabilir kılması*». İnsanın, *kendinin anlaşılmış olduğunu hissetmesi* bugünkü ikili ilişkilerde en üstün tutulan değerlerden biridir ve bu, *insan kendini algılarken nasıl onaylıyorsa onu da öyle olduğu gibi onaylayıp kabullenmek* anlamına geliyor.

İnsan aşık olduğunda ve bu duygusu devam ettiği sürece üçüncü kişiler hep «signifikant (anlam veren) bir başka kişi» sayılıyor. Bu kişinin kendimizle ilgili olarak bize yansıttığı *imge*, uzun süren bir ortak yaşam boyunca oluşan ve önceden tanıdığımız görüntüye belki de şaşırtıcı yeni görüntüler, çoktandır unutulmuş imkânlar, gizli kalmış yetenek ve beceriler ilâve etmektedir. Erkeği ve kadını «yabancıya yönelmeye veya gitmeye» iten faktör, cinsel ilişkide değişiklik ihtiyacından çok belki de *kabına sığmazcasına gelişen bir kimlik ve yaşam duygusunun ani ya da geçici taşkınlığından doğan bir yaşantıya duyulan özlemdir* çoğu kez.

İnsanların çoğunu durmadan yeni aşk ilişkileri peşinde koşmaktan alıkoyan temel neden onların *dengeli bir kimliğe karşı duydukları ihtiyaçtır*. Yeni bir aşk ilişkisi yüzünden, yaşadığım önceki birliktelikten koparsam kendime (kimliğime-y.ö.) yalnız bir şeyler kazandırmış

olmuyorum, eski ilişkimle birlikte kendimden bazı bölümleri, eski partnerimin kişiliğiyle birlikte örülmüş olan ve onunla birlikte yoklara karışan *kendi tarihimin* de bir takım bölümlerini yitiriyorum.

Çevremizdeki dünya güven verici olmaktan çıktıkça, öteki bütün sosyal ilişkilerimiz günden güne *güvenilebilirlik*'ini yitirdikçe *kararlı* bir ilişkiye, *güvenilir bir ortak yaşam ilişkisine* o *denli ihtiyaç duyuyoruz.* İnsanların çoğu, çoktandır huzursuzluk duydukları bir iletişim nedeniyle, kimliklerinin gerçek görüntüsü diye, kendilerine gerisin geriye kendilerinin donuk ve çarpıtılmış bir görüntüsü yansıtıldığı zaman, yaşam —ortaklığından işte o zaman kopmak eğilimindedir. İkili ilişkiler uzmanı *Jürg Willi* «sadakat» diyor «eninde sonunda insanın kendine, kendi içinde tutarlı ve anlamlı bir süreç olarak kendi tarihine, geleceği hep geçmişinden kopup gelen bu tarihe duyduğu sadakattir». *Eşleşen Devrim: Birlikte Gelişme Sanatı* adlı kitabında J. Willi bir *«İletişimsel Kimlik Edinme»* modeli geliştiriyor. Bu, belki yoğun, ama kısa süreli karşılaşmalarla değil, uzunca süren bir birlikte-yaşam boyunca, süreli bir iletişim süreci içinde varılabilen bir kimlik kazanımıdır: «Tarafların her biri iki-kişilik-kimliğin doğup gelişmesine kendi sorumlulukları altında katkıda bulunmalıdır. Birlikte gelişme, birbiriyle sürekli boğuşmaktır, birbirine karşılıklı olarak sürekli meydan okuma ve direnme demektir Birlikte gelişme, partneri uğruna kendinden feragat veya feda etmek değil, birbirinin içinde eriyip kendi kimliğinden olmak hiç değildir. *Yin ve Yang* (idealist ve ge-

leneksel Çin diyalektiğinde: Hiç biri ötekisi olmadan yapamayan karşıt-ikili = Birbirini dışlayarak tamamlayan (olasılık-çifti değil! -fiili durum çifti-y.ö) birbiri içinde erimezler, tam tersine birbirlerini karşıt ve karşılıklı olarak doğururlar» *Jürg Willi*, ikili ilişkiyi ve aileyi, kendini kendi kimliğinden yola çıkarak güden, yönlendiren, davranışlarını kendi kimliğiyle düzenleyip yön veren *küçük bir sosyal sistem* olarak görmektedir. Bu, kendi normlarını kendi koyabilen, kendini yenileyebilen, yeniden-üretebilen ve ancak içerdeki (iletişim öğeleri arasındaki veya bütünün kendisindeki -y.ö.) iletişim *Arıza*'ya uğradığı, bozulduğu ve karşılaştığı *Riskler* (ya da müdahaleler -y.ö.) büyük boyutlara ulaştığı zaman dağılabilen bir sistemdir (* Y.Ö.).

(* Y.Ö.) *J. Willi*'nin belirttiği bu karakteristikleriyle ikili-ilişki, «kendini yeniden-üreten ve *prodeterminist anlamda diyalektik* bir sistem»i andırıyor. bak. Y. Öner, *Bilimlerde ve Sanatta Diyalektik*, 1990, Belge Yayınları, s. 178, 174. Yukarda söz konusu edilen «karşıt cinsten iki kişinin diyalektik sistemi»nin ömrü sınırlıdır, ancak bir insan ömrü kadardır. Ama bu *iki kişilik sistemi, özel kişilerden soyutlayıp* sosyal tarihin akışı içinde öyle iki kişilik bir *genel* sistem olarak düşünürsek, o zaman sistemin karşılaştığı *riskler*, artık *özel* (örneğin psikolojik) risklere değil, sadece *sosyal* risklere indirgenir olacaktır. Ve böylece «karşıt cinsten iki kişilik diyalektik sistemler»in tarihinden söz etmek mümkün olur. Şu var ki böyle bir sistemin, tarihsel perspektifte «karşılaştığı riskler karşısında kendini *aynen* (hiç aksamadan veya olduğu gibi) *yeniden-üretebilme* olasılığı», kısacası sistemin *aksamazlık yeteneği* —sosyal tarih boyunca— nasıl değişiyorsa, sistemin *özgül* tarihi de aynı paralelde değişecektir ki bu yöntemin, sevgi üretebilecek ikili ilişkilerin tarihsel evrimine ışık tutabilecek biricik yöntem olacağı kanısındayım.

Çiftin kendi arasındaki *aşka dayanan bu yaşam-ortaklığı* anlayışı tarihsel açıdan yenidir, şu eski «romantik aşk» kavramıyla pek ilişkisi yoktur. Şu var ki bir kurum olarak alındığında *evlilik fikri*'ne de pek uymuyor, çünkü bireysel irade ve değerlendirmelerden yoksun, ancak genel olarak bağlayıcı değerler, normlar ve yapılardan da yola çıkmıyor, tam tersine içinden **kendine özgü** bir takım yapı, norm ve değerlerin kaynaklandığı, süreç anlamındaki bir ilişkiden çıkıyor yola. *Öğrenme Süreci* anlamında bir Aşk ya da böyle bir Sevgi oluyor bu... Eski toplumun evli çiftleri maddesel açıdan ortak bir takım ilkeler üzerinde ve birbirlerine, kopmazcasına bağlandı iseler bugünkü çiftlerin kendilerine maddesel olmayan ortak bir temel yaratmaları gerekiyor ki yaşamlarının görevlerini de o zaman aynı paralelde tanımlayabilirler, yani *ortak bir kimliğin gelişmesi*'ne katkı olarak.

İkili-İlişkiler ve Yaşama Temposunda Patlama

YILMAZ ÖNER

İster insanla çevresi —insanla doğa ya da insanla insan— arası genel (maddesel ve ruhsal) ilişkilerde olsun, ister marksist bir kategori olan sadece «üretim ilişkiler»inde olsun, bütün bu ilişkiler açısından insana BİLGİ sağlayıcı temel kaynak bugüne kadar hep DENEYİM denen kategori oldu.

Ama bilginin öznel kaynağı ve bilginin oluşmasındaki rolü açısından bakmayıp da biraz da psikolojik açıdan ve de kabaca bakarsak DENEYİM şudur: Yaşanılan ve öğrenilen şeylerin insanın bilincinde, bedensel ve ruhsal reaksiyonlarla ilgili olarak, bıraktığı izlerin tekrarlanan birikimidir deneyim.

A) *Reaksiyonlarımız ve aynı olasılıkla tekrarlanması:* DENEYİM ya da TIPKILAŞMA.

Ancak biz Deneyim denince, uyarı-reaksiyon modeline dayanan bir bilgi teorisi çerçevesinde ve kısaca şunu anlıyoruz:

Çevresinden insana yönelen bir uyarı sonucu, insanın çevresi ile kendisi arasında birer ilişki oluşturan faaliyetlerini —ki bunlar hep birer reaksiyondur— öznenin «aynen ve alternatiflerine kıyasla **aynı** sıklık (olasılık) ile» tek-

rarlama (yeniden-üretme, sergileme) özelliğine DENEYİM diyoruz. Bu özelliği TIPKILAŞMA olarak da anlıyoruz (karşılaştır: Y. Öner, Bilimlerde ve Sanatta Diyalektik, 1990, Belge Yayın. s. 8, 9, 175), Deneyimin ölçüsü söz konusu tekrarlanma olasılığıdır.

A. 1) Demek ki ikili ilişkilerden bilgi üretmek (edinmek) istiyorsak «Bilginin kaynağı olarak» önce Deneyim'den yola çıkacağız, kısacası öncelikle şunlardan: (I) Uyarı sonucunda ilişkiyi oluşturan reaksiyonların AYNEN TEKRARLANMA özelliğinden ve (II) tekrarlardaki SIKLIK (olasılık) tan: Aynı sıklıkta olma karakterinden.

Şimdi soralım: İlişkiden edinilen HER BİLGİ, ilişkiyi oluşturan reaksiyonlar içinde hep sadece «Aynen ve alternatiflerinin sıklığına kıyasla aynı sıklıkla» tekrarlanan reaksiyonlardan mı meydana geliyor? Ya da şöyle soralım: İlişkiyi sadece edindiğimiz Deneyim'den mi tanırız? İlişkinin bilgisini, ilişkiyi yaşayıp öğrenerek edindiğimiz *deneyim*'den mi, bu *tıpkılaşma*'dan mı elde ederiz? Ve ilişkinin bilgisi denince hep yaşanan deneyimle mi, tıpkılaşma ile mi yetinmeliyiz?

B) *Bir reaksiyonun tekrarlanma sıklığında (alternatiflerinin sıklığına kıyasla) değişme:* TIPKILAŞAMAZLIK ya da ÖZGÜRLÜK.

İnsan-Çevre (insan veya doğa) arasında, daima «uyarı-reaksiyon» ilişkisine indirgenebildiğini kabul ettiğimiz ilişkiyi oluşturan reaksiyonlar içinde «alternatiflerine kıyasla aynı sıklıkla tekrarlanmayan», daha açıkçası «her tekrarlandığında alternatiflerine göre **farklı** (ama sabit) bir olasılıkla tekrarlanan, yani *Deneyim*

kazandırmayan reaksiyonlar yok mudur? Yoksa ikili ilişkide hep *deneyim* denen bilgi kaynağı mı vardır? İkili ilişkiyi oluşturan reaksiyonlar (faaliyetler) hep aynen ve aynı olasılıkla tekrarlanır, yani hep Deneyim oluşturacak biçimde mi üretilir (gerçekleşir)?

B. 1) Bir de şöyle soramaz mıyız?

• doğacak (oluşacak) reaksiyonların hiç birinde,

• İlişkide doğan öteki (alternatif) reaksiyonlara kıyasla «daha büyük ya da daha küçük, ama sabit bir sıklıkla» tekrarlanmasına yol açacak bir *ETKİNLİK* (Çekicilik veya Tiksindiricilik, kısaca daha olumlu veya olumsuz bir neden) yok mudur?

B. 2) YAŞAMA TEMPOSU ve İHTİYACI

İnsan kuşkusuz ki çevresiyle ilişki kurma ihtiyacındadır ve bu ihtiyaç onun yaşama ihtiyacını —yaşamını sürdürme zorunluluğunu ve *yaşama temposunu* da— belirler. Peki, ama *yaşama temposunun göstergesi* nedir? Çünkü bu tempodaki *değişmeleri* —varsa *patlamaları*—, kısacası ikili ilişkiyi oluşturan *reaksiyonların gidişat*'ını ancak bu göstergeye bakarak izleyebiliriz, kendimize karşı biraz olsun objektif olabiliriz! Öyle ya, çevremizin (partnerimizin) «kendimizle ilgili olarak —reaksiyonlarımıza bakarak— bize yansıttığı imge»nin hiç değilse havasını bu göstergeden görebiliriz barometreye bakar gibi...

B. 3) Şimdi aynı yukardaki soruyu biraz daha açalım:

İnsanın, ilişkisi veya ÇEVRE'sinden —Partner'inden— aldığı her uyarı sonucunda

• çevresine (partnerine) karşı bir reaksiyon olarak oluşan

• alternatif bir sürü reaksiyonları arasından

• hiç değilse belli birini veya birkaçını TEKRARLAMA özelliği —yukarda (A. 1)— insanın yaşamsal bir karakteristiğini belli eder: **Bu karakteristik insanın çevresiyle ilişki kurma (Yaşama, Doyum Sağlama) ihtiyacını veya duygusunu gösterir.** *İnsan, kendini (çevrenin uyarılarına karşı reaksiyonlarını) belli bir olasılıkla tekrarladıkça nesnelleştirir, yani ÇEVREYLE İLİŞKİ KURMA İHTİYAÇ VE DUYGUSUNU! İnsan çevresinde bir izlenim ya da bir imge bırakıyorsa ancak TEKRARLAMA VE OLASILIK denen GÖSTERGE'yle yapar bunu, yaşama duygusunu böyle açığa vurur.* O bakımdan çevremizdeki izlenimimizi değiştireceksek (bak. A. 1) «reaksiyonlarımızı tekrarlama (olasılığı)» denen göstergeyi bu amaca göre ayarlamak zorundayız!

C) Unutmayalım ki, bir reaksiyonun gerçekleşmesi beklenen alternatiflerine oranla *AYNI* sıklık veya Olasılıkla TEKRARLAMAK (yani *Deneyim* denen özellik) yaşama ihtiyacımızdaki *AYNILIĞI* —Sabitliği, Değişmezliği, hatta Boğuntuya *varan monotonluğu— gösteriyor, TIPKILAŞTIĞIMIZI haykırıyor, hatırlatıyor.*

Ya (göreceli bile olsa) *farklı* bir sıklıkla tekrarlamak ne anlama geliyor? Bir reaksiyonu alternatiflerine kıyasla *daha büyük* (ya da küçük) *bir sıklıkla TEKRARLAMA* (bak. A. 1) *özelliği*, insanın *çevreyi* —hatta kendisini bile— yaşama ihtiyacındaki (doyum ihtiyacı ya da yaşama duy-

gusundaki) FARKLILIK veya FARKLILAŞMA'yı gösterir. Çünkü bu fark; *insanın kendisindeki TIPKILAŞAMAZLIĞI yansıtır, kendi Deneyim'inden taşkınlık ve aykırılık, ÖZGÜRLEŞME derecesini haykırır.*

İnsanın, ağır aksak da olsa çevresindeki değişmeleri görüp algıladıkça onu *çevresi ya da partneriyle ikili ilişkisini sürekli kılan neden,* belki de insanın kendindeki (yaşama ihtiyaç ve duygusundaki) bu farkı, farklılaşmayı, özgürleşmeyi (kendi deneyimlerinden kurtulma reaksiyonlarını) fark etmesi, edebilmesidir; yoksa yaşama duygusundaki aynılık ve *katılaşma, direnme* değil, dalgalandırma korkusu değil, çevrenin baskıcı uyarıları altında ezilmek hiç değil.

D) Peki, insanın ikili ilişkilerinde alternatif reaksiyonun tekrarlanma sıklığı açısından farklılığına ve farklılaşmasına ışık tutan, insanı bu farklılaşmaya doğru ışınlayan sağlam bir yasa mı var? Evet, 1898-1932 yılları arasında *L. Thorndike*'ın kedi, köpek, maymun v.b. üzerinde durmadan ve binlerce kez sınayarak denediği bir gerçek ve bu gerçeklerden yola çıkarak formüllendirdiği bir yasa var: *Etkinlik Yasası* denilmesinde isabet var bu yasaya. Şunu söylüyor:

D. 1) Bir uyarının yol açtığı reaksiyondan, alternatiflerine kıyasla ne denli bir ETKİNLİK elde ediliyorsa reaksiyonun TEKRARLANMA SIKLIĞI (OLASILIĞI veya ŞİDDETİ) da o denli artar (ya da azalır).

D. 2) Başka bir deyişle, bir uyarının —aynı koşullar altında— yol açtığı bir çok (alternatif) reaksiyon arasında,

• ETKİN SONUÇ'a (Doyuma, Başarıya) ulaştıran reaksiyon

Ya tekrarlanma sıklığı (olasılığı, şiddeti) *en yüksek* olan reaksiyondur

Ya da *en çok* tekrarlanan (doyum sağlayan) reaksiyon

VEYA —öğrenme etkisi bakımından— en «doğru» sayılan reaksiyondur.

E) Biz yukardaki açıklamalarımızla ne yapmış olduk? İnsan-Çevre arası bütün ikili-ilişkilerden yola çıkarak özellikle insan-insana ikili ilişkilerde şunu göstermeye çalıştık: (I) Yaşama duygumuzdaki katılaşmayı, çevrenin baskıları altında ezilmeye yatkınlığımızı, kaygı ve korkularımızı doğuran nedenlerin aslında *Deneyim*'i doğuran reaksiyonlardan ve bunların *tekrarlanma* olasılığından kaynaklandığını gösterdik ve aynı zamanda (II) *Özgürleşmeyi,* yaşama duygusunda esnekliği doğuran nedenlerin aslında deneyim-taşkınlık ve aykırılığını yaratan reaksiyonlar ve bunların tekrarlanma olasılığından meydana geldiğini... Ve böylece dedik, deneyim olsun deneyim-aykırılığı olsun bunları doğuran şu temel reaksiyonlarımızı DENETLEYEREK yaşama duygusundaki katılaşmayı gerekse esnekleşmeyi yönlendirmek elimizdedir.

Deneyimi doğuran reaksiyonlarımızı, o mekanik determinizmi, irademizin üstüne oturan o içimizdeki zorbayı kontrol etmek elbette kolay değil. Ama yaşama duygumuzda zaman zaman patlak veren o başkaldırı, tüm deneyimlerimizi altüst edercesine farkına varmak yok mu kendi kendimizle tıpkılaştığımızın, kendi deneyimlerimize köle olduğumuzun... İşte bu, kaçınılmaz bir

bilinçlenme sayılmalıdır, ilişkinin belli bir döneminde, insanın kendi kendisiyle hesaplaşmaya zorlandığı bir dönemde patlak verecek bir bilinçlenme, karşıt-cinsler arası her ikili-ilişkinin bir noktasında belli bir düzeyde doğacak bir Arıza'dır ve böyle her arıza ikili ilişkiyi tek başına bile onarmaya yeter. Çünkü her çift, yaşama duygusundaki arızaları tanımadan «yaşanamayacağını öğrenme» sürecinden geçmelidir önce.

Ama unutmayalım ki, ilişkiyi onarırken gerekli olan iyi niyete sahip olmanın bir tek koşulu var, o da her ilişkinin duygulardan önce davranışlardan (reaksiyonlardan) meydana geldiğini ve yaşama duygusunun da temeldeki bu reaksiyonların üzerine oturduğunu bilmek, sonra reaksiyonlarımıza onları kontrol edebilmek amacıyla bakarken, bizim dışımızdaki üçüncü bir kişi gibi bakabilmek...

"Bir yanda evlilik ve aile kurumuyla insanın, kendisine bir parça refah payı düşecek diye tepesinde oyunlar oynanmasına göz yumduğu ve karşısında birey olarak çaresiz kaldığı örgütlü toplum dünyası, öte yanda bu toplumsal örgütlenmelerin evrimi boyunca, içinde insanın her seferinde değişen kendisini de yeniden keşfetmeye çalıştığı ruhsal dünyası... İşte insan bu iki dünya, yani toplum ve birey kategorileri arasında can tüketip gidiyor... Kitap, toplumun değişik tarihsel dönemleri boyunca bu sıkışıp arada kalmışlıktan kendine mutluluk payı çıkarma çabasını, insanın nasılda kılıktan kılığa girmek zorunda bırakıldığını anlatıyor."

M. Yılmaz ÖNER

DÜŞÜNCE DİZİSİ: 4